

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Páni z Valdštejna ve středověku
(české větve)

The Lords of Waldstein in the Middle-Ages
(stems of Bohemia)

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

OBSAH

Úvod.....	1
Markvartici – otcové zakladatelé rodu Valdštejnů.....	6
Původ Markvarticů.....	6
Markvartici v politickém dění na přelomu 12. a 13. století.....	13
Počátky markvartické kolonizace.....	16
Markvartici za vlády Václava I. a Přemysla Otakara II.....	24
Rozšiřování rodových držav.....	30
Markvartici na sklonku přemyslovské éry.....	35
První Valdštejnové.....	38
Dětenští z Valdštejna.....	39
Páni z Rotštejna.....	43
Páni z Valdštejna.....	48
Lomnická a valdštejnská větev.....	51
Štěpanická větev.....	55
Valdštejnové ve víru husitských válek.....	62
Závěr.....	81
Seznam zkratk.....	84
Prameny.....	85
Použitá literatura.....	87
Resumé.....	93
Summary.....	94
TEXTOVÁ PŘÍLOHA.....	95
Valdštejnské hrady.....	96
Valdštejn.....	96
Hrubá Skála.....	100
Chlum (Kozlov).....	101
Štěpanice.....	102
Návarov.....	104
Nístějka.....	105
Vranov.....	107
Vývoj markvartického erbu.....	109
OBRÁZKOVÁ PŘÍLOHA.....	111

ÚVOD

Když se autor této práce před svými často technicky orientovanými přáteli někdy zmínil o tom, že píše diplomovou práci o Valdštejnech, zpravidla se mu dostalo odpovědi, že to tedy bude „o Albrechtovi“. A to přestože se snažil plaše doplnit, že se práce má týkat Valdštejnů ve středověku. Jak se zdá, zůstává pro běžné Čechy jediným mluvčím Valdštejnů přes staletou historii rodu jeden z největších českých vojevůdců, jenž paradoxně „českou věc“ nechal na holičkách. Zajímavé však je, že se nenašlo ani mnoho historiků, kteří by z početných členů rodu přisuzovali nějakou historicky významnější roli někomu jinému než vojevůdci Albrechtovi. Snad právě touha prozkoumat tmu pod zářícím svícem-Albrechtem způsobila, že jsme se při volbě tématu diplomové práce rozhodli věnovat tomuto rodu.

Autor této práce se k tématu rodu Valdštejnů dostal mírnou oklikou přes seminář prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., který se podílel na grantovém projektu Gotické umění v severních Čechách (GAČR, č. j. 408/01/0092). Úkolem semináře bylo zpracování pozemkové držby severočeské šlechty v letech 1330–1550. Tento záměr nevyšel, zejména pro technické obtíže spojené s tvorbou databáze nashromážděných dat (která nicméně zůstala zachována), ale autor si tak alespoň osvojil určitý způsob práce, jisté znalosti a rovněž chuť zabývat se právě Valdštejny, kteří mu při zpracovávání jeho údělu (šlechty na Turnovsku a Semilsku) dělali v majetkových vztazích nepěknou paseku.

Jsme si vědomi, že studium šlechty je v dnešní době, po letech, kdy se to z ideových důvodů nehodilo, opět na vzestupu. Prakticky právě v době, kdy autor práce vstoupil do semináře prof. Bobkové, začal jeden z našich nejvýznamnějších nakladatelských domů, Nakladatelství Lidové noviny, vydávat tituly z tehdy nové edice *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska*. Prozatím v edici vyšly práce týkající se pěti šlechtických rodů Hradišiců, Lichtenburků, pánů z Kravař, ze Sovince a z Kunštátu.¹ Autoři těchto knih se snaží navazovat na dobré tradice české medievistiky a přitom se opírat o nejnovější poznatky v oboru. Doufejme, že se i nám takový záměr alespoň malým střípkem podařil.

Naše práce je rozdělena do tří hlavních částí. První je věnována Markvarticům coby předchůdcům rodu, druhá samotným prvním Valdštejnům a třetí politické aktivitě konkrétních členů valdštejnského rodu za husitských válek.

1 VELÍMSKÝ, T., *Hradišici – páni z Rýzmburka*, Praha 2002; URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003; BALETKA, T., *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004; PÁPAJÍK, D., *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*, Praha 2005; PLÁČEK, M., *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006.

První část pojednává nejprve o hypotetické vazbě mezi Markvartici a údajnými charvátskými kmenovými knížaty v Pojizeří, poté „sendvičovým“ způsobem rozebírá stopy jednotlivých generací Markvarticů ve veřejné sféře a jejich podíl na kolonizaci a rozšiřování rodové državy. Služba knížatům a králům a kolonizace Pojizeří, Podještědí a nakonec i Podkrkonoší tvořily dva pilíře moci rodu Markvarticů a v konečném důsledku i jejich potomků Valdštejnů (třebaže ti si dali takřikajíc velmi záležet na tom, aby jejich výsledky co nejrychleji promrhali).

Druhá část se věnuje Valdštejnům od jejich vydělení z markvartického velkorodu. Snaží se nastínit základní genealogické vazby i pozemkové vlastnictví jednotlivých větví. Pokouší se vybrat z dosud navržených řešení to nejpravděpodobnější i navrhnout vlastní, kde je to potřeba. Neváhali jsme zde často používat příslovečné Occamovy břitvy, doufáme, že jsme tak z košatého stromu nevytvořili bezcenný pahýl.

Oproti Markvarticům, úspěšným jak ve veřejném působení, tak v soukromých záležitostech, se Valdštejnové z veřejné sféry víceméně stáhli, a soustředili se na lokální záležitosti převážně majetkového charakteru. Na přelomu 14. a 15. století se však v rámci rodu objevilo několik osobností, kterým zejména nadcházející husitské války poskytly příležitost prosadit se i na nejvyšší úrovni. Přišlo nám, že popis jejich politických aktivit by v převážně genealogické druhé části zanikl, a tak jsme zvolili odlišný přístup – líčení vzestupu a pádu těchto osobností na pozadí dobových událostí jsme vyhradili zvláštní třetí část.

Za závěrem práce následují ještě přílohy. První, textová, se zabývá nejdůležitějšími sídly rodu a vývojem jejich erbů. Druhá, obrázková, jednak dokumentuje obě části přílohy textové, jednak se snaží přiblížit formou map události popisované v práci. Jako určitý bonbónek obsahuje i reprodukce fiktivních portrétů čtyř významných členů rodu od V. V. Reinera.

Při konzultaci naší práce jsme narazili na otázku, zda bylo nutné věnovat tak velký prostor Markvarticům místo vlastních Valdštejnů. Myslíme si, že bez řádného poznání kmene-Markvarticů, z něhož vyrostla větev-Valdštejnové, by nám mohly uniknout některé konkrétní souvislosti. Doufáme, že to laskavý čtenář při konzumaci naší práce pochopí. Věnujeme tomuto tématu zmínku ještě v závěru, protože tam už bude čtenář vybaven podpůrnými fakty, na nichž zakládáme naši obhajobu.

Jestliže příchod Markvarticů na historickou scénu představuje spodní časovou hranici tématu naší práce, zastavme se také u jejího horního vymezení. Z časových a prostorových důvodů jsme se rozhodli ukončit zkoumání rodu Valdštejnů přibližně v období krátce po skončení husitských válek. Některé větve nicméně zmiňujeme až do počátku 16. století, jiné naopak pouze do konce století 14., to jsou však z hlediska celku okrajovější záležitosti, my zde mluvíme o jádru rodu (štěpanické větvi), ze kterého pocházejí i dnešní žijící příslušníci rodu.

A toto jádro prodělalo během husitských válek důležitý zlom v osobě Heníka Skalského z Valdštejna, jehož nejbližší příbuzní postupně v několika málo generacích v ústraní vymřeli. On sám horlivě budoval velkou pozemkovou základnu, účastnil se veřejného života v době rodicí se stavovské monarchie a zejména dal život třem potomkům, zakladatelům tří větví, z nichž jedna má stále ještě aktivní následníky. Ve výhledu řekněme dvou staletí od jeho časů se nenašel příhodnější bod pro přerušení práce. A jít za tento horizont by bylo nad síly jediného člověka (pobělohorští Valdštejnové kromě toho už mají svého badatele).

Na počátku moderního zájmu o výzkum rodu Valdštejnů stojí pochopitelně legendární August Sedláček. Ten jim věnoval několik pasáží ve svém stěžejním díle, Hradech, zámcích a tvrzích království Českého, z nichž nejdůležitější jsou zmínky v pátém a desátém díle.² Poněkud propracovanější podoba genealogie rodu se později stala heslem *Z Valdšteina* ve XXVI. díle Ottova slovníku naučného, jež oplývá hojností příslušníků rodu, nicméně chybí zde odkazy na prameny.³ Odkazy vůbec představují slabou stránku jinak úctyhodného a dosud nepřekonaného Sedláčkova díla. A. Sedláček měl totiž občas ve zvyku uvádět jen obecné určení zdroje bez určení svazku nebo stranového rozsahu. Na druhou stranu také vycházel z dnes už jen těžko dostupných zdrojů, jejichž informace tím zachoval pro další generace. Nám se naštěstí většinu jím odkazovaných pramenů podařilo dohledat a ověřit.

Dalším velikánem, který se zabýval valdštejnským rodem, byl J. V. Šimák, rodák z kraje prvních Valdštejnů. Oproti Sedláčkovi vynikal daleko větší erudicí a zkušeností, které se zákonitě musely projevit v jeho pojetí valdštejnského rodokmenu, třebaže mu nevěnoval tolik pozornosti jako A. Sedláček. Poprvé své názory na tuto otázku prezentoval širšímu publiku ve stěžejním díle *Příběhy města Turnova nad Jizerou*, v němž se pokusil o moderní výklad dějin města za použití nejenom písemných, ale dokonce i archeologických pramenů.⁴ Nakonec vypilovanou podobu svého pojetí začlenil do monumentální *Sředověké kolonizace v zemích Českých*, v jejímž případě se i přes silné dobové zabarvení (dílo vyšlo roku 1938) jedná o skutečný pomník velkého pozitivisty.⁵

Vedle Šimáka se počátky valdštejnského rozrodu zabýval i Šimákův krajan zpod Kozákova a jeho věčný, mnohem úspěšnější rival Josef Pekař. V době svého studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy se mu zřejmě podařilo získat „brigádu“ v oboru, podílel se totiž na zpracování Rodinného archivu Valdštejnů (dále RAV), v jehož rámci vytvořil vlastní, velmi sofisti-

2 SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého V*. Praha 1887, s. 240–249; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 47, 59–60, 74, 76, a 311–312.

3 Ščk (= A. Sedláček), *Z Valdšteina*, Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 335–343.

4 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 17–19.

5 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Sředověká kolonizace v zemích Českých*, Praha 1938, zejména s. 174–178, 191–200, 268–306.

kovaný pohled na genealogii Valdštejnů ve 14. století. Tato raná Pekařova práce řadu desetiletí dlela ve fondu RAV, kde ji objevil mnichovohradištský archivář Vladimír Budil (mimořádně velký odpůrce převozu RAV do Prahy). Její kvality jsou natolik nesporné, že se o ni při zpracování doposud nekanoničtější verze valdštejnského rodokmenu opřel i autorský kolektiv pod vedením R. Anděla, který v 80. letech 20. století zpracovával třetí díl moderního *pandánu* Sedláčkových Hradů.⁶ Pekařova studie pak byla v úplné původní podobě uveřejněna ve druhém ročníku obnoveného vlastivědného časopisu *Od Ještěda k Troskám*.⁷

Valdštejnským předkům Markvarticům věnoval zvláštní monografii, nazvanou prostě Markvartici, příslušník rodu B. Waldstein-Wartenberg. Tato práce sice trpí řadou chyb a smyšlenek i archaizujícím pojetím a održeností od domácí literatury, prokazuje však nesporné zaujetí pro téma a značnou erudici „starého pána“ v jemu známých pramenech, tedy v první řadě v Erbenových Regestech, dále ve Friedrichově Codexu. Možná by také bylo spravedlivější mu spíš než objektivní nedostatečnost vytýkat přílišné subjektivní zaujetí pro věc. Zkrátka se natolik snažil oslavit svůj rod, své předky, až začal vidět chiméry – lapidárně řečeno, za každou sebespornější zmínkou ve zmíněných edicích viděl schovaného Markvartice. Nejmarkantnější je tento přístup na samém počátku rodu, prakticky každého Markvarta, Beneše a Závise z konce 12. století totiž považoval za členy svého rodu, což při řídkosti dochovaných písemností z té doby činí z Markvarticů neuvěřitelně mocný rod.⁸ Shromažďuje však rozsáhlé množství odkazů na prameny, zejména na Friedrichův CDB a Erbenovy RBM. Zprostředkovává také názory zahraniční, převážně německé historiografie.

Vedle této hlavní literatury nám byly nápomocny i různé menší statě a články. Z těch nejdůležitějších jmenujme pasáž o hradištském klášteře v práci o cisterciáckém řádu v českých zemích K. Charvátové,⁹ dále práci I. Rakové o pozemkové držbě pánů z Vartenberka¹⁰ a řadu archeologických a kastelologických prací.

Na prvním místě z nich uveďme knihu J. Waldhausera *Český ráj očima archeologie*. Přestože se jedná o popularizační dílo, obsahuje množství neocenitelných odkazů na studijní literaturu a shrnutí dosavadního bádání k daným lokalitám.¹¹ Podobný význam pro nás měla i en-

6 ANDĚL, R., a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*. Severní Čechy, Praha 1984, s. 586.

7 PEKAŘ, J., *Rozrod pánů z Valdštejna ve věku XIV.*, OJT 2, 1995, č. 1, s. 1–11.

8 Podobné velikášské snahy nejsou cizí ani jiným, ještě žijícím členům rodu. Karel Albrecht Waldstein-Wartenberg například v knize *Tisíc let Valdštejnů v Čechách* uvedl, že prvními nositeli znaku lvice, resp. lva v Čechách byli Markvartici a teprve po jejich vzoru přijali lvici a později i lva do znaku Přemyslovci. Oproti němu poznatky školeného archiváře Bertholda mají alespoň nějakou vypovídací hodnotu.

9 CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420. I. svazek, Fundace 12. století*, Praha 1998.

10 RAKOVÁ, I., *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281–1415*, HG 18, 1979, s. 69–102.

11 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie. 300 tajemných míst a jejich příběhy*, Liberec 2006.

cyklopedie českých skalních hradů Z. Fišery, na níž si kromě odkazů na odborné články ceníme i nashromáždění terénních zaměření a rekonstrukcí příslušných hradů.¹²

Velkou oporou nám byla řada článků z regionálního historického sborníku Z Českého ráje a Podkrkonoší, jmenovitě články Jiřího Úlovce, Petra Šídy, Zdeňka Fišery a zejména Jana Prostředníka. Bez těchto článků by naše práce v žádném případě nemohla obsahovat tolik archeologických údajů, a komparace písemných a hmotných pramenů, o níž jsme se pokusili, by byla prakticky nemožná.¹³ Stejným způsobem pro nás byly přínosné i studie v kastelologickém sborníku *Castellologica bohemica*.¹⁴

Nalézt odpovědi na otázky některých dílčích problémů, případně další odkazy na prameny a literaturu se nám podařilo i v některých dalších časopisech a sbornících, např. v *Mediaeválních historikách bohemikách*¹⁵ a pak hlavně v *Časopisu Matice moravské*.¹⁶

- 12 FIŠERA, Z., *Skalní hradý zemí koruny české*, Praha 2004.
- 13 ČECH, P., – LUTOVSKÝ, M., *Švédské šance v pravěku a rané době dějinné*, ZČP 5, 1992, s. 13–37; PROSTŘEDNÍK, J. – ŠÍDA, P., *Novosvětský průsmyk. Přejít přes západní Krkonoše v pravěku a středověku, II. část*, ZČP 15, 2002, s. 7–21; PROSTŘEDNÍK, J. – ŠÍDA, P., *Novosvětský průsmyk. Přejít přes západní Krkonoše v pravěku a středověku*, ZČP 14, 2001, s. 7–35; PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologický výzkum románského kostela v Turnově-Nudvojovicích*, ZČP 16, 2003, s. 205–237; PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 7–40; SIGL, J. – WOLF, V., *Zjišťovací archeologický výzkum hrádku v poloze „Hradiště“ u Horních Štěpanic a jeho přínos k poznání kolonizačního procesu na Jilemnicku*, ZČP 2, 1989, s. 7–14; ÚLOVEC, J. – FIŠERA, Z., *Hrad Nístějka*, ZČP 14, 2001, s. 36–52; WALDHAUSER, J., *První stadium vývoje města Mladé Boleslavi podle aktuálních archeologických pramenů, iniciativa pro další studium*, ZČP 5, 1992, s. 163–167.
- 14 BRESTOVANSKÝ, P. – STARÁ, M., *Hrad Návarov – výsledky archeologické sondáže v roce 1994*, CB 9, 2004, s. 93–100; DURDÍK, T. – NEMEŠKALOVÁ-JIROUDKOVÁ, Z., *Falešný pražský groš z hradu Kozlov (Chlum)*, CB 8, 2002, s. 393–398; GABRIEL, F., *Hrad Frýdštejn*, CB 8, 2002, s. 173–192; KALFERST, J. – PROSTŘEDNÍK, J., *Předstihový výzkum hradu Dolní Štěpanice*, CB 5, 1996, s. 63–74; ŠEDIVÝ, J., *Hrad Ostrý – Scharfenstein. Příspěvek ke stavební historii hradu*, CB 7, 2000, s. 151–169; TOMÍČEK, T. – ÚLOVEC, J., *Hrad Bradlec*, CB 8, 2002, s. 217–246; WALDHAUSER, J. – SOSNOVEC, P., *Nová archeologická zjištění o hradech Pojizeří*, CB 9, 2004, s. 383–386.
- 15 BELLING, V., *Vývoj a postavení tzv. Provincie Záhvozd v raně středověkých Čechách*, MHB 9, 2003, s. 7–26; BOUBÍN, J., *Vznik panských jednot*, MHB 1, 1991, s. 217–229; HLAVÁČEK, I., *Aktivita české šlechty na dvoře Václava IV.*, MHB 1, 1991, s. 205–215; MALÁ, D., *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, MHB 9, 2003, s. 97–163; ŠIMŮNEK, R., *Dědictví po Čenkově z Vartenberka*, MHB 5, 1998, s. 105–118; ŠPŮROVÁ, M., *Svědkové v listinách Václava I.*, MHB 9, 2003, s. 57–95.
- 16 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 202–218; MATĚJEK, F., *Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století*, ČMM 98, 1979, s. 104–120; PLÁČEK, M., *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnaui) a jejich vztah k Moravě*, ČMM 116, 1997, č. 1, s. 79–92; SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 217–236.

MARKVARTICI – OTCOVÉ ZAKLADATELÉ RODU VALDŠTEJNŮ

PŮVOD MARKVARTICŮ

Šlechtický rod pánů z Valdštejna vznikl rozrodem velkého a mocného velkorodu Markvarticů. Při pátrání po počátcích rodu Valdštejnů se tak nevyhneme exkurzi do dob knížecích Čech, kdy se objevují první historicky známí členové markvartického velkorodu.

Na jejich vzájemné vztahy můžeme v této době, typické jen zřídkačným užíváním predikátů, usuzovat podle úředních titulů a hlavně podle křestních jmen. Každý z velkorodů knížecího období užíval totiž pro pojmenování svých příslušníků vlastní oblíbená jména. Tak Vítkovci měli v oblibě jména Vítek, Záviš či Vok, Hrabšiči Kojata, Všebor, Bohuš, Benešoviči Beneš, Dobeš, Ronovci zase Smil, Častolov a Jindřich. U Markvarticů to byla jména Markvart, Beneš, Havel a Záviš, později ještě Jaroslav, Zdeněk, Jindřich a Vok. Bohužel toto pravidlo neplatí absolutně, což často vede k nejasnostem, záměnám a sporům.

Prvním známým nositelem jména Markvart v českých pramenech je služebník krále Vratislava I. a později snad vychovatel jeho syna Vladislava Markvart zvaný Němec.¹⁷ U něj ovšem nelze prokázat, zda byl doopravdy prvním předkem tohoto severočeského rodu. Ve 40. letech 12. století se svědečnými řadami mihl jakýsi Markvart z Doubravy (mimochodem první uživatel predikátu v českých pramenech) a vedle něj také jistí Beneš a Záviš.¹⁸ Ani je ovšem nelze s jistotou přiřadit k Markvarticům, přestože byli nositeli oblíbených markvartických jmen. Jan Klápště Markvarta z Doubravy umísťuje na Stříbersko.¹⁹

V listině, datovatelné mezi roky 1143–1148, v níž olomoucký biskup Jindřich Zdík potvrzuje strahovskému klášteru jeho statky, které měl získat od pražského biskupa Jana (1143–1139) a od krále Vladislava I., je uvedeno také zboží Veliš, jež biskup Jan koupil od jistého Beneše, syna Markova (*Benes filio Marci*).²⁰ Vzhledem k tomu, že Veliš leží v severních Čechách nedaleko pozdější markvartické domény, Markus může být zkomolený nebo špatně opsaný Markvart (*Benes filio Marcuardi, Marchuarti, Marqvardi* nebo podobně) a Beneš je jedno z oblíbených markvartických jmen, nelze vyloučit, že byl jedním z prvních Markvarticů,

17 FRB II, s. 99, 145.

18 CDB I, s. 163, č. 157; s. 165, č. 158.

19 KLÁPŠTĚ, J., *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 90.

20 CDB I, s. 160, č. 156.

jak se domníval B. Waldstein-Wartenberg.²¹ Nicméně je také dost dobře možné, že se jedná o omyl a že zmíněný Beneš patřil k jinému rodu, třeba k Benešovicům.

Tradičně je tedy za prvního doloženého Markvartice považován komorník krále Vladislava Markvart, uváděný v jedné listině z roku 1159,²² otec bratří Heřmana, Havla a Záviše, od nichž už lze vcelku bezpečně sledovat markvartický rodokmen. Jemu nebo jeho potomkům je připisováno, že se jim podařilo ovládnout kastelánský úřad v Mladé Boleslavi a že odsud vedli územní expanzi proti proudu Jizery, kde si posléze jejich další potomci založili jako svá sídla vrcholně středověké hrady a také několik měst, klášterů a nějakou tu vesnici.

Kdo byl tento komorník, který se prameny jen mihne (ostatně jako celá řada jiných šlechticů té doby)? Snaha zodpovědět otázku Markvartova původu lákala řadu dějepisců už od 19. století, i proto, že v této neblaze nacionálně zabarvené epoše měla etnicita šlechty dát zapravdu názorům o nadřazenosti nebo nenadřazenosti jednoho národa nad druhým či naznačit, kdo že vlastně má historická práva na české země. A tak němečtí historikové, konkrétně Julius Lippert,²³ předložili názor o Markvartově německém původu. Usuzovali zejména z jeho jména, které je německé, stejně jako jméno jeho syna Heřmana.

Německá jména byla ovšem používána i pro osoby slovanského původu (a naopak – východofrancký vládce Arnulf pojmenoval svého syna jménem Zwentibold – Svatopluk na počest velkomoravského vládce), takže z původu jména nelze jednoznačně usuzovat na etnicitu jeho nositele. Vždyť i někteří přemyslovští vládci užívali dvojí jména, v domácím prostředí česká, v cizím (latinském či německém) německá, případně romanizovaná německá, např. Přemysl Otakar, Vladislav Jindřich, Jindřich Břetislav. Navíc už bezprostřední potomci komorníka Markvarta nesli běžně slovanská jména jako Beneš či Záviš. Otázku etnického původu rodu lze tedy shrnout a odsunout s tím, že se jednalo buď o poslovanštělé Němce nebo o poněmčené Slováky, ale tento rozdíl nemá příliš velký význam. I kdyby totiž některý z předků Markvarticů (nebo i jiných rodů) pocházel původně z Německa, v tehdejší české společnosti, uzavřené a ještě nedotčené vyspělou rytířskou kulturou, zprostředkovanou právě německým prostředím, by se on nebo jeho bezprostřední potomci velmi rychle počestili.²⁴

Vedle otázky etnicity šlechty zaměstnávala historiky, zabývající se českými dějinami, také otázka kontinuity předstátní, kmenové šlechty se šlechtou vrcholně středověkou. B. Waldstein-Wartenberg, autor monografie věnující se Markvarticům, vyslovil názor, že Markvartici jsou potomky původní slovanské rodové šlechty. Ztotožnil je s údajnými charvátskými kmenovými

21 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 32.

22 CDB I, s. 193, č. 204.

23 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 10.

24 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 15.

knížaty, která měla nejdéle do 10. století ovládat střední Pojizeří a sídlit nejspíše na hradišti Hrada–Klamorna pod horou Mužský.²⁵

Jako doklad své hypotézy použil B. Waldstein-Wartenberg poněkud nešťastný výrok J. V. Šimáka, že pozemkové vlastnictví Markvarticů bylo narozdíl od držeb jiných rodů už od začátku značně rozsáhlé a konsolidované. Usoudil, že takový stav nemohl vzniknout z knížecích výsluh a darů, že tudíž musel mít starší kořeny. Svou teorii B. Waldstein-Wartenberg podepřel i archeologickými výzkumy, dokládajícími v podstatě nepřetržité osídlení středního Pojizeří od doby kamenné.²⁶

Hypotéza B. Waldstein-Wartenberga odpovídá stavu historického poznání své doby. Dnešní historiografie má poněkud odlišné názory jak na dobu před vznikem přemyslovského státu, tak i na vznik pozemkové šlechty. Tak například celá teorie o Charvátech a jejich polonezávislém knížectví v severních Čechách je dnes poněkud zpochybněna D. Třeštíkem, který napadl jak kmenovou podstatu tohoto knížectví, tak i geografické umístění Charvátů do severních Čech.²⁷

Z pohledu této práce ale není důležité, jestli v severních Čechách žili Charváti nebo Čechové. Spíše je pro nás důležitá otázka, jestli v Pojizeří skutečně mohl existovat nějaký nezávislý předpřemyslovský územní celek a jaké byly jeho případné osudy.

Přestože střední Pojizeří vykazuje známky souvislejšího kontinuálního osídlení už od neolitu, nic nám to neříká o kontinuitě pozemkové držby z doby kmenového knížectví do vrcholného středověku. Abychom o ní mohli uvažovat, musíme se zabývat vládci, kteří v této oblasti v době před sjednocením státu panovali. Určité informace o nich nám mohou podat sídla, z nichž by mohli ovládat tuto oblast. Z nich přicházejí do úvahy čtyři.

Jednak je to hradiště na vrchu Chlum východně od Mladé Boleslavi s výrazně strategickou a dominantní polohou. Přes nedostatek informací lze usuzovat, že hradiště bylo osídleno (nemluvě o starším, pravěkém osídlení) už v 8. století, nicméně hlavní rozkvět zažilo až ve střední době hradištní, tedy v 9. a 10. století.²⁸

Dále je to dvojhradiště Hrada–Klamorna s neolitickými počátky. Nalézá se na obvodu strmě vyvýšené pískovcové náhorní planiny pod vrcholem Mužský poblíž Mnichova Hradiště. Skládá se ze dvou opevněných poloh, jež nejspíše tvoří jednu opevněnou soustavu. Větší z nich, Hrada, s rozlohou asi 15 hektarů, je na jižní straně oddělené hlubokou roklí od sousední malé skalní ostrožny Klamorny o původní rozloze asi jeden hektar. Celá soustava vykazuje stopy už neolitického osídlení. V raném středověku byla Hrada opevněna nejspíše již na počátku 9.

25 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 4.

26 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 10, 15–16, 21–23.

27 Srov. TŘEŠTÍK, D., *Počátky Přemyslovců*, Praha 2001, konkrétně 3. a 4. kapitola, s. 54–96.

28 *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003, s. 108–110.

století, Klamorna o něco později, po většinu své existence však obě polohy tvořily jedno významné hradiště, jehož existence skončila v 10. stol.²⁹

Přestože starší bádání někdy ztotožňovalo hradiště Chlum s hradem dobytým a zničeným knížetem Boleslavem I. roku 936 a jeho význam také posiluje fakt, že po jeho zničení byl na nedaleké ostrožně v Mladé Boleslavi vybudován nejspíše už Boleslavem I. správní knížecí hrad, archeologové za nejpravděpodobnější sídlo předpřemyslovských vládců Pojizeří považují větší a významnější hradiště Hrada–Klamorna. Předpokládají, že největší význam mělo ve druhé polovině 9. století, poté asi upadlo do závislosti na Velkomoravské říši. Pak se jeho vládce osvobodil, ale nakonec on či jeho následníci neunikli sjednocovacím snahám pražských Přemyslovců. Přestože byli zřejmě poslední z těch, kdo jim dokázali odolávat, zejména kvůli poloze na samé hranici tehdejší sídelní ekumeny, nakonec došlo i na ně. Někdy v letech 936–950 bylo hradiště zničeno požárem a jeho vládci zřejmě vyvražděni, jak to bylo tehdy běžné.³⁰

Obě tato sídla byla zničena a už neobnovena, takže z hlediska kontinuity nepřipadají do úvahy. Jako o něco zajímavější se v tomto ohledu jeví další dvě hradiště v regionu. Jednak jsou to archeologicky zcela výjimečné Prachovské skály. Jejich areál se skládá z řady lokalit s místními názvy jako např. Nad Fortnou, Starý hrádek, Nový hrádek, Bukovina, v nichž bylo postaveno několik opevnění vzájemně propojujících jednotlivé skupiny skal.³¹ A pak je to hradiště Poráň na úzkém ostrohu nad soutokem dvou říček poblíž Sobotky, chráněné z jediné přístupné strany šíjovým opevněním a obývané v 7.–10. století.³²

Přestože tato dvojice hradišť také prošla zkázou v 10. století, vykazují obě stopy osídlení i po pádu pojizerského knížectví. Bez dalších vykopávek nelze ovšem určit, jestli se jednalo o větší správní sídla, nebo jen pouhé vesničky. Nejzajímavější je centrální část prachovoskalského hradiště, zvaná Starý hrádek. Rudolf Turek předpokládal, že sloužila jako sídlo charvátských knížat a po jejich odstranění i Přemyslovci dosazeného správního úředníka. Navíc zde byly nalezeny jednoznačně křesťanské hroby a dokonce i pozůstatky malého dřevěného kostelíka z 11.–14. století.³³

Že by tedy přece jen kontinuita? Spíše ne. Jak Chlum, tak i Hrada–Klamorna byly zničeny násilně. Stejně tak Poráň a Starý hrádek, třebaže vykazují stopy pozdějšího osídlení. To znamená, že připojení zdejší oblasti neproběhlo mírově, takže dosavadní vládce nemohl přežít a být jmenován hradským správcem. Tím se tak s největší pravděpodobností stal někdo jiný, zřejmě některý z družiníků přemyslovského knížete.

29 *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003, s. 63–65.

30 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, s. 127.

31 *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003, s. 261–263.

32 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, s. 112–116.

33 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, s. 73–75.

Jak se tedy zdá, lokální pojizerský kníže, ať už Čech nebo Charvát, zřejmě neměl šanci přežít sjednocování českého státu Přemyslovci v polovině 10. století. Jak si ale poradit s hlavním argumentem B. Waldsteina-Wartenberga, že markvartická doména byla příliš velká na to, aby vznikla z pouze z knížecích darů, a že tedy musela být dědictvím po předchozích vládci? Proti němu mluví, že jednak nebyla jejich doména zase až tak velká – B. Waldstein-Wartenberg přenášel poměry 13. stol. na dobu knížecí – a pak se opíral o dnes už překonaný názor o státní kolonizaci ve 12. století, podle něhož měl být hlavním organizátorem kolonizace ve 12. století přemyslovský kníže. B. Waldstein-Wartenberg tak nedostatečně oceňoval rozklad dosavadního správního aparátu, tzv. hradské soustavy, a stupeň „privatizace“ jednotlivých obvodů.

Co tím máme na mysli? Na přelomu 10. a 11. století nastal ve vývoji českého knížectví významný zlom. Předchozí mocná, na výbojích (i vůči pojizerským vládcům) založená říše českých Boleslavů se v důsledku nemožnosti další expanze zhroutila. Stát, který ztratil většinu svých držav včetně (dočasně) Moravy, musel provést nutné reformy, aby přežil útoky svých mocných sousedů.

A tak po době „kořistné“ (10. století) následovala fáze, kterou by šlo nazvat „beneficiární“ (11. a 12. století).³⁴ Vojenské knížecí hrady, jejichž síti pokryl Boleslav I. většinu území Čech (na Moravě k tomu došlo za Břetislava I.), se změnily ve správní, hospodářská i církevní centra přílehlých oblastí. Tak vznikla hradská soustava, jež se stala páteří státní moci.

Přední příslušníci vojenské družiny, stojící nejbližší osobě panovníka, začali přejímat vrcholné úřední a správní úkoly za podíly na státních důchodech. Spolu se zbytky české rodové aristokracie, za kterou jsou nejčastěji pokládáni Vršovci, Munici a Těptici, se měnili v *primates*, *maiores natu*, *comites*, *proceres* anebo *nobiles*, začali tedy utvářet vrstvu zemské aristokracie, od níž vede cesta k vrcholně středověké dědičné vyšší šlechtě.³⁵

Narozdíl od západoevropských leníků nežila raná česká šlechta z přímého užívání velkých pozemkových majetků, ale z podílů na státních daních a důchodech, vybíraných z hradských obvodů či jiných zeměpanských majetků, náležejících panovníkovi a jim z titulu úřadu propůjčovaných. Tento systém byl přemyslovskými knížaty převzat z Velké Moravy, kde zase zapůsobil vzor Francké říše. V samotné Francké říši se však už přežil, a byl nahrazen lenním systémem.

Postupně se i v českých zemích začala hradská a dvorská beneficia, jejichž výnosy původně představovaly jistou část z celkových příjmů kastelánie nebo úřadu, překrývat s požitky z určité půdy a z konkrétních lidí. Současně začali usilovat kasteláni, zatím přesouvání z úřadu

34 ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 386.

35 Více k této otázce ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, zvláště ve druhé kapitole *Raný stát Přemyslovců: Krize a východiska* a v šesté kapitole *Organizační základy Čech knížecích*. Nejnověji pak KLÁPŠTĚ, J., *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, zejména její druhá část *Proměny moci mocných*.

do úřadu dle knížecí libovůle, o doživotní držbu hradských beneficí a posléze i o jejich udržení pro své potomky. V dalším vývoji se tedy beneficiární příjmy, v podobě už nikoliv bezejmenného dílu z vybraných dávek, ale přímo konkrétních statků, stávaly prakticky dědičným vlastnictvím svých uživatelů. Statuta knížete Konráda Oty pak již jen právně potvrdila existující, evolučně vzniklý stav. Beneficiáři si přivlastňovali knížecí statky, a s nimi jako majetkovou základnou se měnili v jakési klany, velkorody. K nejznámějším velkorodům patřili vedle Markvarticů Hrabišici, Hroznatovci a Drslavici v západních Čechách, Buzici, Benešovici a Kounici ve středních, Bavorovici a Vítkovci v jižních, Načeratici (Hronovici) ve východních a Ronovci v severních.

Hradská soustava tak začala ztrácet smysl své existence, až byla (ve 13. stol.) dokonce i na obtíž samotnému panovníkovi jako už v podstatě jen parazitující instituce. Rané šlechtické državy se ale obvykle skládaly z více složek. Jejich nevelký základ se vedle záborů na úkor svěštěného beneficia zvětšoval i knížecími dary a výsluhami. Nezanedbatelnou a stále významnější složku ale začaly tvořit pozemkové zisky z kolonizace.

K názoru B. Waldsteina-Wartenberga lze tedy dodat, že šlechtičtí předáci nebyli mocní a bohatí z důvodu zděděného postavení a majetku, ale spíše díky slabosti a hašteřivosti jednotlivých knížat, mezi nimiž mohli lavírovat, a také díky své vlastní podnikavosti a dravosti, s níž dokázali uzurpovat části knížecího majetku. Ne nadarmo přirovnal J. Žemlička období úpadku hradské soustavy k „divoké“ privatizaci 90. let 20. stol. Z neexistence silné centrální vlády těžili, jak už to bývá, ti s ostrými lokty. Doba prostě nabízela řadu příležitostí a podnikaví a schopní (někdy i všehoschopní) je dokázali využít.³⁶

Na hromádku argumentů, svědčících proti tezi o kontinuitě mezi pojizerskými knížaty a Markvartici, můžeme vedle archeologických nálezů a důvodů takřikajíc ideologických přihodit ještě „úřední evidenci“ přemyslovského státu, tj. listinné památky.

Máme na mysli třeba donaci, kterou údajně učinil počátkem 12. století kníže Vladislav benediktinskému klášteru v Kladrubech. Pozdější listinné falzum³⁷ tvrdí, že mu daroval Sezemský újezd na pravě straně Jizery mezi dnešními městy Turnovem a Mnichovým Hradištěm. Ačkoliv datace je sporná, o obsahu listiny nemůže být pochyb, Sezemský újezd skutečně náležel kladrubskému klášteru a jako takový ho s ním známý Havel z Lemberka, o němž bude ještě řeč, vyměnil za vesnici Čížkov u Pelhřimova.³⁸ Existence Sezemského újezdu, tedy bývalého kníže-

36 Tento psychologický moment nespojuje pouze dobu českých knížat a naši nedávnou minulost – v dějinách by se dala nalézt řada příkladů, nejnapadnější je asi období průmyslové revoluce.

37 CDB I, s. 393, č. 390.

38 CDB III.1, s. 212, č. 172; s. 214, č. 173.

cího majetku, vyvrací možnost, že by Pojizeří bylo alodem Markvarticů z doby předpřemyslovského knížectví.³⁹

Dále proti kontinuální markvartické držbě Pojizeří svědčí i fakt, že boleslavská kastelánie měla během této doby i jiné než markvartické držitele: roku 1159 jím byl jakýsi „Vezene“, roku 1177 Přibyslav, roku 1183 Lutěbor a dokonce ještě roku 1226 Sezima.⁴⁰ Pokud by měla být markvartická držba Pojizeří tak pevná, jak soudí B. Waldstein-Wartenberg, nemohlo by se stát, aby Markvartice v purkrabském úřadu této klíčové kastelánie byl i jen načas nahradil někdo jiný.⁴¹

39 ŠIMÁK, J. V., *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Mnichovo Hradiště 1917, s. 15.

40 CDB I, s. 193, č. 204; s. 246, č. 279; s. 270, č. 300. CDB II, s. 286, č. 286.

41 B. Waldstein-Wartenberg věděl o Sezimovi, považoval ho však mylně za Závíše, syna Heřmana Černého a vnuka Markvarta Komorníka. Sezima-Závíš se v pramenu vyskytuje jako *Zezema de Bolezlawa* (CDB II, s. 286, č. 286).

MARKVARTICI V POLITICKÉM DĚNÍ NA PŘELOMU 12. A 13. STOLETÍ

Vraťme se zpět ke komorníku Markvartovi. V listinných pramenech se vyskytuje skutečně pouze roku 1159, kdy svědčí na listině krále Vladislava I. pro klášter ve Valdsasích, takže nevíme nic o tom, jak dlouho byl ve svém úřadě před tímto datem. Listiny ale umožňují odvodit, že ještě téhož nebo nejpozději následujícího roku tento úřad ztratil, nejspíše zemřel. Roku 1160 totiž král Vladislav potvrdil premonstrátskému klášteru v Hradišti u Olomouce jeho statky a ve svědečné řadě se ve funkci komorníka objevuje jistý Nemoj.⁴²

Markvart po sobě zanechal syny Heřmana, Havla a Záviše. Nejlepší postavení z nich získal nejstarší Heřman, zvaný Černý (v pramenech se vyskytuje v letech 1175–1197). Narodil od otce nevstoupil do služeb stárnoucího Vladislava nebo jeho designovaného nástupce Bedřicha, ale podpořil Soběslava II. Všichni tři Markvartici byli přívrženci nového knížete ze soběslavovské větve Přemyslovců, jak o tom svědčí některé listiny z té doby, ale jedině Heřman obdržel dvorský úřad – stal se maršálkem a posléze i komorníkem.⁴³

Soběslav II. se snažil opírat o poslední zbytky svobodných sedláků, tím si ale rozhněval nejmocnější šlechtické rody Hrabšiců a Hroznatovců, které přešly na stranu Vladislavova syna Bedřicha. Markvartici však „selskému knížeti“ zůstali věrni. V bitvě u Vyšehradu roku 1179 byl Soběslav poražen a uchýlil se na hrad Skála neznámé polohy, kde ještě několik měsíců odolával.

O hradu Skála bylo napsáno mnoho. B. Waldstein-Wartenberg se domníval, že postavení Markvarticů jako věrných Soběslavových stoupenců by umožňovalo výklad, že se Skála nacházela někde na jejich území v Pojizeří.⁴⁴ Ztotožňoval hrad Skálu s pozdější Hrubou Skálou a považoval ho za alodiální markvartické sídlo v souladu se svou teorií o kontinuitě mezi charvátskými knížaty a Markvartici. Hrubá Skála je však pozdější, vrcholně středověký hrad, a žádný archeologický průzkum nnesvědčí, že by na jeho místě bývalo mladohradištní opevnění. Kromě toho s ohledem na vše, co bylo napsáno v předchozí kapitole, by Skála v té době stále ještě musela být knížecím a nikoliv šlechtickým majetkem. Vývoj ještě nedospěl k tomu, aby se nějaký velkorod odvážil natrvalo zabrat knížecí hrad, k tomu docházelo – jmenovitě u Markvarticů na příkladu Mladé Boleslavi a Děčína – až v následujícím století.⁴⁵

42 CDB I, s. 196, č. 208.

43 CDB I, s. 244, č. 278; s. 246, č. 279; s. 247, č. 280.

44 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 37.

45 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 674, 804. Ani ve 13. a 14. století si však šlechtici nemohli být zcela jisti, že jim panovník „zprivatizovaný“ majetek neodejme. O tom svědčí níže citovaný příklad Jana z Michalovic, který po smrti Přemysla Otakara II. přišel o Děčín, podobně i kauza Načeratice Lévy z Brady, který roku 1304 ztratil Jičín i svůj vlastní hrad (ÚLOVEC, J., *Příspěvek k dějinám a architektonické podobě hradu Brada*, ZČP 9, 1996, s. 10).

V. J. Sedlák už o něco dříve považoval za Skálu dávné dvojhradiště Hrada–Klamorna. Do-
mněnku ztotožňující Skálu s hradištěm Hrada–Klamorna pod Mužským měly podle Sedláka po-
silovat doklady, že Mužský byl ve 12. století znovu opevňován, tentokrát na východním okraji,
v podobě pevností Staré Hrady a Kobylí hlava (Hynšta). Jenže Hrada–Klamorna nevykazuje
známky osídlení po 10. století a Staré Hrady s Hynštou jsou zase hrádky ze 13. století.⁴⁶

Po pádu Soběslava a znovunastolení Bedřicha ztratil Heřman svůj komornický úřad, ve kterém
ho nahradil Hrabiš z rodu Hrabišiců.⁴⁷ Heřman se nicméně z blízkosti knížete zcela nevytratil,
protože se dál vyskytoval ve svědečných řadách na tehdejších listinách.⁴⁸ Jeho bratr Havel v té
době mizí ze společnosti svých bratří a snad ho lze ztotožnit s pražským kanovníkem téhož
jména, jmenovaným v letech 1180 a 1194.⁴⁹ Pouze Záviš se u nového knížete domohl funkce –
roku 1184 je zmiňován jako kastelán v Mladé Boleslavi.⁵⁰

Když ale Bedřich zemřel roku 1189 bez potomků, a k moci se tak dostal moravský Konrád
Ota, Hrabiše opět vystřídal ve funkci komorníka Heřman, jak to znovu připomínají svědečné
řady.⁵¹ Dlouho se však ze svého úřadu neradoval, protože už roku 1191 Konrád Ota zemřel,
když doprovázel císaře Jindřicha VI. na jeho tažení do Itálie. A nový kníže Přemysl opět povo-
lal do úřadu komorníka Hrabiše, i když Heřman zůstal mezi knížecími dvořany na jednom
z předních míst.⁵² Nic se nezměnilo, ani když byl Přemysl roku 1193 císařem sesazen a na-
hrazen pražským biskupem Jindřichem Břetislavem. Po roce 1197 Heřman z pramenů mizí
a nastupuje nová generace Markvarticů.

Heřman měl tři syny, Beneše, Markvarta a Záviše, a zřejmě i několik dcer. Beneš se ob-
jevuje nejprve samostatně a poté se svým otcem a bratrem Markvartem roku 1197.⁵³ Až do po-
čátku druhého desetiletí 13. století však o nich listiny mlčí. Teprve od roku 1211 se Beneš začí-
ná velmi často objevovat jako svědek v listinách, občas za doprovodu Markvarta, případně Zá-
više.

Zmíněného roku 1211 Beneš, syn Heřmanův, a jeho bratr Markvart svědčili na listině, jíž
král Přemysl potvrzoval donaci učiněnou knížetem Bedřichem vyšehradské kapitule.⁵⁴ O dva
roky později všichni tři dosvědčili královské potvrzení donace klášteru v Chotěšově.⁵⁵ Téhož
roku se na listině olomouckého biskupa Roberta vyskytuje samostatně Beneš, velmož český,

46 SEDLÁK, V. J.: *Hrad Valdštejn*, Praha 1948.

47 CDB I, s. 261, č. 292; s. 293, č. 320.

48 CDB I, s. 261, č. 192; s. 289, č. 317.

49 CDB I, s. 266, č. 296; s. 313, č. 348.

50 CDB I, s. 274, č. 304.

51 CDB I, s. 297, č. 323.

52 CDB I, s. 307, č. 336.

53 CDB I, s. 325, č. 357; s. 326, č. 358.

54 CDB II, s. 88, č. 90.

55 CDB II, s. 435, č. 386.

možná ztožnitelný s naším Markvarticem.⁵⁶ V letech 1216 a 1219 bratři Beneš a Markvart spolu svědčili na Přemyslově konfirmaci donace klášteru v Plasech⁵⁷ a roku 1218 na donační listině klášteru v Milevsku.⁵⁸ Roku 1222 svědčili společně se Závišem.⁵⁹ V dalších osmi případech není možné rozhodnout, jestli je na listině náš Beneš, protože se zde vyskytuje sám a bez jakéhokoliv dalšího určení.⁶⁰

Roku 1217 se poprvé v listinách vyskytuje Beneš, kastelán v Budyšíně. List pochází od papeže Honoria III. a je určen předním mužům českým.⁶¹ Zcela jasně prokázat, že se jedná o Beneše z rodu Markvarticů samozřejmě nelze, můžeme na to usuzovat jen nepřímou. Beneš je zde uveden jako druhý po komorníku Slavkovi. Na již zmíněné listině z roku 1216 jsou markvartičtí bratři uvedeni na třetím místě mezi šlechtickými svědky, prvním je rovněž komorník Slavek. Budyšínským kastelánem je Beneš jmenován ještě třikrát, v letech 1219, 1220 a 1222, vždy za podobně nejistých okolností.⁶²

Jak je vidět, narozdíl od Beneše, který zřejmě byl významným královským dvořanem, a převzal tak štafetu po svém otci, se jeho dva mladší bratři objevují v listinách jen zřídka. Záviš pouze v přítomnosti některého ze svých bratrů, Markvart pak v některých případech i samostatně. Roku 1220 ho lze s jistou dávkou opatrnosti označit za kastelána v Děčíně, v letech 1225 a 1228 se píše jako Markvart, bratr Beneše.⁶³

Z Heřmanových dcer si jedna, neznámého jména, nejspíše vzala Voka z Benešova.⁶⁴ Za jinou z dcer by bylo možné považovat paní Bolemilu, manželku Bavora ze Strakonice, která bohatě obdarovala johanitský řád pozemky na Mnichovohradištsku. Protože Bavorové zde žádné državy neměli, muselo se jednat o statky z jejího věna.⁶⁵

Co se týče potomků Heřmanových bratrů, Havel by jako předpokládaný kanovník děti neměl a o Závišových není nic známo. A. Sedláček však vyslovil tezi, že Záviš měl dceru, která se provdala za Vítka staršího (1194–1236) z rodu Vítkovců. Dokládat by to mohla skutečnost, že jedině mezi jeho nástupci se vyskytuje jméno Záviš (např. Záviš z Falkenštejna), u jiných Vítkovců nikoliv. A pak také, že Vítek z Krumlova (1259–1277) a jeho synovec Vok (1283–1290) nosili ve znaku vzpřímeného lva, zatímco rodový erb, růži, měli umístěnu pouze v horním rohu štítu.⁶⁶

56 CDB II, s. 101, č. 106.

57 CDB II, s. 114, č. 125; s. 174, č. 187.

58 CDB II, s. 143, č. 153.

59 CDB II, s. 219, č. 230; s. 218, č. 229.

60 CDB II, s. 160, č. 172; s. 182, č. 196; s. 183, č. 197; s. 185, č. 199; s. 206, č. 218; s. 234, č. 241; s. 250, č. 259; s. 302, č. 303.

61 CDB II, s. 126, č. 136.

62 CDB II, s. 173, č. 187; s. 176, č. 190; s. 225, č. 234.

63 CDB II, s. 176, č. 190; s. 267, č. 272; s. 318, č. 320.

64 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 4.

65 ŽEMLIČKA, J., *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 364.

66 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého III*, Praha 1884, s. 49.

POČÁTKY MARKVARTICKÉ KOLONIZACE

V předchozích kapitolách už padlo několik slov o středověké kolonizaci. Nyní bychom se jí měli věnovat o něco podrobněji, protože markvartická kolonizace Pojizeří, Podještědí a nakonec i Podkrkonoší byla vedle služby knížeti hlavním pilířem moci rodu Markvarticů.⁶⁷

Nápadnější sídelní pohyb do vyšších míst začal v českých zemích už v 11. století.⁶⁸ V jeho dalším trvání došlo k osídlení větší části vnitrozemských pahorkatin a ještě později mohlo dojít i k útoku na hvozdy za vnějším obvodem staré sídelní ekumeny. Vnitřní kolonizace pak vyvrcholila v období od nástupu Vladislava II. (1140) do konce 12. století. Její rozměr byl takový, že převýšil nejen rozsah starého sídelního území, ale také plochy, kultivované během „velké“ kolonizace ve 13. a 14. století.⁶⁹

Na kolonizačním procesu se obohatili zejména příslušníci největších kastelánských rodů. Nejlepší šance k zisku nových území bývaly totiž tam, kde příslušníci jednotlivých rodů zastávali kastelánské hodnosti, nejvíce však pochopitelně na území těch knížecích hradů, které se nacházely na samém kraji starého sídelního území nebo působily jako osídlená enkláva v hlubokých hvozdech. Svěřený úřad poskytoval dostatek příležitostí a pravomocí k uzurpaci knížecího zboží i k vlastní kolonizaci. A tak během 12. století kasteláni vybudovali rozsáhlá zboží hluboko v pohraničí a v pomezích hvozdech Čech.⁷⁰ Tím se už zmíněná „privatizace“ knížecích statků skloubila s vnitřní kolonizací do procesu, na jehož konci vyvstala dědičná pozemková šlechta.⁷¹

Vytváření rozsáhlých majetkových dominií této rané české šlechty vůbec nemuselo být proti zájmům panovníka, naopak. Majetkově silní velmoži mohli představovat vítanou mocenskou základnu vládců, a to proti přebujelé a nefunkční hradské správě (rozuměno proti těm jejím úředníkům, kteří neměli to štěstí a nedokázali se zachytit v kolonizovaných oblastech) i proti expanzi okolních států. Tak v jižních Čechách z pověření Přemyslovců zasáhli Vítkovci proti

67 O pojmu kolonizace asi nejlépe KLÁPŠTĚ, J., *Změna – středověká transformace a její předpoklady*, in: *Mediaevalia archaeologica bohemica 1993*, PA – Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59. O popisu vlastní kolonizace v našich zemích nejnověji TÝŽ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, zejména její druhá část *Proměny moci mocných*, s. 17–166.

68 K problémům osídlení lze doporučit řadu příspěvků Zdeňka Boháče, např.: BOHÁČ, Z., *Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*, in: *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše*. Red. O. Felcman, L. Jeleček, T. Vojtěch, J. Zemlička, Praha 1982, s. 359–373; TÝŽ, *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, HG 17, 1978, s. 3–63.

69 O vymezení původní sídelní oblasti se ze studia místních pokusil ŠMILAUER, V., *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, archeologicky SLÁMA, J., *Příspěvek k vnitřní kolonizaci rané středověkých Čech*, AR 19, 1967, s. 433–445.

70 BOHÁČ, Z., *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách*, in: HG 18, Praha 1979, s. 10–13.

71 K výkladu kolonizace ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonizace v zemích Českých*, Praha 1938, nejnověji ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, nejvíce devátá kapitola *Dynamizace české společnosti*, dále také úvodní partie ŽEMLIČKA, J., *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

razantnímu kolonizačnímu tlaku ze strany rakouských ministeriálů. Podobně na česko-míšeňském pomezí hájili integritu monarchie proti míšeňským Wettinům Ronovci, jejichž sílu utužila držba kastelánských úřadů v Žitavě a Budyšině. Pro tyto a jim podobné velkorody se objevilo označení „markovní rody“.⁷²

Zcela v těchto intencích postupovali i Markvartici, kteří usilovali o různé kastelánské úřady v severních Čechách a také v přilehlém Budyšínku, které bylo přibližně v letech 1158–1243 pod vládou Přemyslovců.⁷³ Prvním známým kastelánem z rodu Markvarticů mohl být Závíš, který roku 1184 spravoval hrad v Mladé Boleslavi.⁷⁴ Více je známo o jeho synovcích Benešovi a Markvartovi, jejichž předpokládanou držbu kastelánských úřadů v Budyšině resp. Děčíně jsme naznačili v předchozí kapitole. Markvartici v té době zřejmě načas ztratili Boleslav, protože roku 1226 se na místě boleslavského kastelána objevuje jistý Sezima, což je jméno, které Markvartici neužívali.⁷⁵ V následující generaci byl Beneš z Velešína, syn Beneše, roku 1245 opět kastelánem v Budyšině⁷⁶ a jeho bratranec Jaroslav z Hruštic, praotec Valdštejnů, roku 1239 kastelánem na hradě Königsteinu (česky Kámen, latinsky Lapis) v dnešní spolkové zemi Sasko třicet kilometrů jihovýchodně od Drážďan⁷⁷ a pravděpodobně i roku 1262 v Boleslavi, i když v tomto případě není zcela jisté, jestli se nejedná o jeho synovce Jaroslava z Turnova.⁷⁸

Jak vlastně vypadala krajina, již dostali Markvartici k dispozici? Osídlení se v prvé řadě koncentrovalo podél obchodních cest, které mají tradici už od pravěku a jsou využívány v podstatě dodnes. Procházelo tudy několik odnoží důležité trasy z Prahy do Žitavy. Jedna z nich vedla od Mělníka přes Mimoň do Jablonného v Podještědí a dále do Žitavy, další šla údolím Jizery až k Mladé Boleslavi a odtud opět přes Mimoň a Jablonné do Žitavy, jiná pokračovala podél Jizery až k Hradišti nad Jizerou a odtud zamířila rovnou k Jablonnému, konečně poslední ze žitavských cest se od Jizery oddělila až u Turnova a směřovala na místo pozdějšího Liberce, kde se rozdělovala na trasu do Žitavy a přes Frýdlant do Zhořelce. Kromě toho k pozdějšímu Turnovu vedla významná cesta z Hradce Králové přes Jičín, až později chráněná hrady Troskami, Hrubou Skálou a Valdštejnem. Poslední cesta z Turnova vedla podél Jizery na východ k Semilům a přes Novosvětský průsmyk do Slezska.⁷⁹ O důležitosti jednotlivých tras se historici dodnes přou. Naznačené průběhy ale rozhodně ukazují na mimořádnou důležitost křižovatky cest, u které zásluhou Markvarticů později vzniklo město Jablonné v Podještědí a hrad Lemberk.

72 VANÍČEK, V., *Velké dějiny zemí Koruny české II*, Praha–Litomyšl 2000, s. 201.

73 ŽEMLIČKA, J., *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 192–193.

74 CDB I, s. 274, č. 304.

75 CDB II, s. 286, č. 286.

76 CDB IV.1, s. 170, č. 81.

77 CDB III.2, s. 273, č. 209; s. 276, č. 211.

78 CDB V.1, s. 457, č. 307; s. 459, č. 308

Nechme promluvit archeologické prameny. Jejich charakteristickým druhem v mladším období raného středověku (a počínajícím středověku vrcholném) jsou kostrové hroby s esovitými záušnicemi, v regionu datované snad již od 11. do 13. století (Březina nad Jizerou, Boseň, Klášter Hradiště nad Jizerou, Sovenice). Do mladší doby hradištní byly datovány sídlištní nálezy z Rovenska pod Troskami, ostrožná poloha „Na Týně“ v téže obci (některými badateli pokládána za slovanské hradisko) ale nebyla dosud řádným archeologickým výzkumem prověřena. Ze samého konce raného středověku, tedy ze 12. století až první třetiny 13. století, je doloženo sídliště a dehtářské jámy ve Svijanech u Turnova, které už můžeme připsat kolonizační činnosti spojené s Markvarticí nebo jimi založeným klášteřem v Hradišti.⁸⁰

Díky kolonizačním aktivitám už ve 12. století vykryštalizovaly výraznější sídlištní buňky, na jejichž základě mohla být v polovině následujícího století založena poddanská města – v Pojizeří Turnov a v Podještědí Jablonné. Vesnické osídlení mělo však stále spíše mozaikovou strukturu, protože krajina byla výrazně zalesněná, a teprve po polovině 13. století pozvolna docházelo k jejímu ustálení zhruba do dnešní podoby.

Osídlování zanechalo v markvartické krajině typická kolonizační jména sídel. V první vlně se jednalo o názvy končící na *-any*, např. Skalany, Lažany, Jivany, a různé Újezdy, později šlo zejména o řadu Žďárů, Prosečí a několik Světých.⁸¹ Kromě těchto obecných jmen lze Markvarticům připsat i jména obcí z pozdějších fází kolonizace, odvozená od specifických markvartických rodových jmen. Tak na Jablonsku leží osady Markvartice, Heřmanice a Benešovice, na Kostecku a Semilsku se nacházejí Benešov a Markvartice, na později kolonizovaném okolí dolní Ploučnice jsou opět Markvartice, Benešov (nad Ploučnicí) a Heřmanice.⁸²

S tématem osídlování a kolonizace úzce souvisí i otázka soudobých šlechtických sídel. Jak se totiž šlechta prostřednictvím zcizování svěřených hradů a kolonizace postupně emancipovala ze závislosti na knížeti, centrum jejího zájmu se pomalu přesouvalo na venkov, do nových držav, kde si její příslušníci pochopitelně museli vybudovat nějaká sídla. Jakou však měla podobu? Zakládat zde hrady toho typu, jaký byl v Čechách dosud znám v podobě knížecího hradu, bylo nad možnosti rané šlechty. Knížecí hrad (hradiště) stál stavebně i funkčně mezi starými

79 Nejnověji poznatky o zemských stezkách shrnul KVĚT, R., *Staré stezky v České republice*, Brno 2002, kde i navrhl nové názvosloví stezek odvozené od jmen vodních toků. Naznačený systém ale přes své novátorství a důkladnost nezachycuje stav v severních Čechách zcela přesně, k tomu lépe VÁVRA, I., *Žitavská cesta*, HG 12, 1974, s. 27–91. K problematice opomíjené cesty přes Novosvětský průsmyk obsáhlý článek PROSTŘEDNÍK, J. – ŠÍDA, P., *Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku*, ZČP 14 a 15, 2001 a 2002.

80 Více o archeologických výzkumech v oblasti Českého ráje pojednává dnes už klasická publikace FILIP, J., *Dějinné počátky Českého ráje*, Praha 1947. Ve stručnější formě, ale v širších souvislostech a s přihlédnutím k nejnovějším výzkumům o nich hovoří JENČ, P. – PEŠA, V., *Nejstarší osídlení severních Čech*, Česká Lípa 2000.

81 ŠMILAUER, V., *Mytební jména v předpolí Jizerských hor a Krkonoš*, HG 4, 1970, s. 42–51.

82 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartice*, Praha 2000, s. 65.

slovanskými hradišti a kamennými středověkými hrady. Ač byl stavěn stejnou technikou (tvořil jej hliněný násep, někdy zpevněný dřevěným roštem, na vnější straně většinou armovaný palisádou či na sucho kladenými kameny⁸³) jako dřívější hradiště, byl výrazně menší. Na druhé straně byl mnohem větší než pozdější vrcholně středověké hrady.⁸⁴

Pro šlechtu byl knížecí typ hradu příliš velký. A navíc velmi náročný na údržbu, protože naznačená stavební technika, která využívala snadno dostupných materiálů, současně znamenala malou trvanlivost stavby. Šlechta potřebovala sídlo menší, pevnější a méně náročné. Ani pro samotného panovníka nebylo jednoduché opečovávat svoje hrady (zvláště za situace, kdy se jeho příjmy snižovaly nepřímo úměrně „privatizací“ beneficí šlechtickými předáky). A tak jen některé správní hrady byly přestavěny do modernější, plně kamenné podoby (např. Pražský, na Moravě Bítov).⁸⁵ Areálů jiných hradů využila středověká města (Mladá Boleslav, Hradec Králové, Čáslav) a mnohé další prostě zpustly.

Venkovská sídla šlechty se proto vyvinula z daleko skromnějších poměrů. Jejich základem se staly ohrazené (někdy i opevněné) dvory či dvorce, vložené dovnitř hradišť 9.–11. století. Tvořilo je několik obytných a hospodářských staveb, uzavřených spolu s poměrně širokou volnou plochou do palisádového ohrazení. Tyto dvory se posléze přesunuly do podhradí, mimo bezprostřední závislost na knížeti. A nakonec začaly být zakládány i samostatně v kolonizovaných oblastech. Charakteristické pro tyto dvory bylo, že postrádaly výrazné fortifikační prvky a byly vybudovány v bezprostřední blízkosti vesnického osídlení, takže spojovaly funkce rezidenční a hospodářské.

Také Markvartici přesídlili z hradů, kde byli kastelány, popř. z blízkosti pražského knížecího dvora, na nově založené menší dvorce. Tak můžeme Markvarta, jediného Heřmanova syna, který zůstal v rodném Pojizeří, spojit s některými zdejšími sídly. Ač on sám neužíval predikátu, jeho synové ho později nazývali buď po Hrušticí u pozdějšího Turnova (roku 1238)⁸⁶ nebo po Březně u Mladé Boleslavi (roku 1255).⁸⁷ Vedle Března a Hruštic k nim můžeme hypoteticky

83 Takové stavební principy byly společné i jiným etnikům na stejném stupni vývoje. Např. keltská oppida byla stavěna touto technikou, jak o tom svědčí archeologické nálezy i písemné památky, např. zmínky z Caesarova dobývání Galie.

84 O stavebních technikách užívaných při stavbách slovanských hradišť asi stále nejlépe SLÁMA, J., *Střední Čechy v raném středověku, II. Hradiště – příspěvky k jejich dějinám a významu*, in: Praehistorica 11, Praha 1986; TÝŽ, *Střední Čechy v raném středověku, III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*, in: Praehistorica 14, Praha 1988.

85 Je dějinným a technickým paradoxem, že rozmach dělostřelby přinesl ústup od vysokých, tvrdých kamenných zdí a *revival* na čele armovaných (teď už ale cihlovou zdí) zemních náspů, které díky své tloušťce a poddajnosti odolávaly dělové palbě daleko lépe než slabší, tvrdší a křehčí kamenné hradby středověkých citadel. Až nástup explozivních dělostřeleckých granátů znamenal přechod k železobetonu a pancíři. Více o tomto tématu *Vojenské dějiny Československa II*, Praha 1986, *passim*; zkrácený, leč vyčerpávající přehled podává i drobná publikace KUPKA, V., *Pevnosti 1. Fortové pevnosti a jejich místo v dějinách opevnování*, Praha 1990.

86 CDB III.2, s. 246, č. 193.

87 RBM II, s. 1222, č. 2792.

počítat i Nudvojovice, nalézající se rovněž u Turnova jako Hrušnice. V Podještědí pak zřejmě už tehdy existoval dvůr ve vsi Jablonném.

Pro ranou fázi venkovských sídel šlechty byla typická přítomnost kostela. Jeho vybudování bylo znakem prestiže příslušného stavebníka a současně v tehdejší právně nevyzrálém prostředí sloužilo k zajištění vlastnictví.

Rodové sídlo pánů z Hrušnice tak dokládá i samotná existence kostela sv. Matěje – jeho zasvěcení i do našich časů dochovaná stavba sice pocházejí až z pozdější doby (15. století), ale osamělý farní kostel musel nutně vzniknout před městskou lokací Turnova, tedy před polovinou 13. století. Obdobnou situaci lze předpokládat i v Nudvojovicích u kostela sv. Jana Křtitele. Tato raně gotická stavba mohla mít staršího předchůdce a pravděpodobně se zde nalézalo i panské sídlo – pro tuto hypotézu dosud bohužel chybějí přesvědčivé důkazy.⁸⁸

Je možné, že předpokládaný nudvojovický dvůr byl starší než hruštický. Jak se domníval P. Landr, nudvojovický kostel byl založen nejspíše Markvartem z Března v letech 1197–1214. Po zhruba třicetileté existenci kostela pak Markvartici přenesli své sídlo na Hrušnici, do strategicky příhodnější polohy.⁸⁹

Jak s naznačenými procesy souvisí už zmiňovaný dřevěný kostelík na Starém hrádku v Prachovských skalách, jehož existenci archeologové zasazují do 11.–14. století, není známo. Pokud bude raná datace jeho založení archeologickými výzkumy jednoznačně prokázána, jednalo by se o nejstarší kostel v oblasti Českého ráje, nejpravděpodobněji ještě s předmarkvartickými (knížecími?) kořeny. Podobným spekulacím však zatím brání nedostatek informací.⁹⁰

Vývoj od raných šlechtických dvorů se posléze i díky působení západních vlivů rozběhl několika směry, až vyústil u hradů, tvrzí i u nejběžnějších sídel nižší šlechty pozdějšího středověku, u poplužních dvorů. Šlechtické hrady, nejvíce ovlivněné módními západoevropskými vzory, se pod tlakem strategických a prestižních nároků přesouvaly ze sousedství vesnic na dobře hájitelná místa, často výšinná.⁹¹ Podobně i Markvartici si během 13. století vybudovali kamenné hrady podle soudobé manýry, přičemž řada z nich nabyla značné proslulosti, případně dokonce přetrvala do dnešní doby. Touto otázkou se však budeme zabývat později.

88 PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 13.

89 V nudvojovickém kostele proběhlo několik výzkumů, poslední na přelomu let 2001 a 2002, které prokázaly, že současný raně gotický kostelík měl staršího dřevěného předchůdce z 2. poloviny 12. století. O výklad jeho původu se pokusil LANDR, P., *Markvartici, Nudvojovice a biskup Daniel Milík*, OJT 5, 1998, č. 1–2, s. 3–9, jehož názor je tlumočen v této práci. Oproti němu PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologický výzkum románského kostela v Turnově-Nudvojovicích*, ZČP 16, 2003, s. 205–237 se domníval, že první nudvojovický kostelík založili mniši z kláštera Hradiště, spíše benediktini než cisterciáci, na což usuzoval ze stavební podobnosti nudvojovického kostela s kostelem, jehož pozůstatky byly nalezeny v areálu o sto let mladší českodubské johanitské komendy.

90 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, s. 73.

91 Více o tomto tématu KLÁPŠTĚ, J., *Změna – středověká transformace a její předpoklady*, in: *Mediaevalia archaeologica bohemia* 1993, PA – Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59; dále i ŽEMLIČKA, J., *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 286–289.

Největší část kolonizace vedené Markvartici se odehrála až v následujícím 13. století, proto si její další líčení ponecháme do jedné z dalších kapitol, pojednávající mimo jiné o jejím hlavním iniciátorovi a současně jednom z nejslavnějších Markvarticů vůbec, Havlovi z Lemberka. Markvartici si však pro kolonizaci vybrali vhodného spojence. Byl jím řád cisterciáků, pro něž založili ve druhé polovině 12. století na okraji tehdejší sídelní ekumeny klášter. Přestože i kolonizační činnost hradištského kláštera se z časových důvodů odehrávala zejména ve 13. století, projednáme ji na tomto místě spolu s otázkou jeho fundace.

Klášter Hradiště nad Jizerou byl založen snad roku 1177, jak se zmiňuje barokní plaská kronika *Tilia Plassensis*. Rok 1145, se kterým přišel J. V. Šimák⁹² a jež od něj přejal B. Waldstein-Wartenberg,⁹³ se dnes ukazuje jako neudržitelný. Datace k roku 1177 umožňuje i návrat k hypotéze o benediktinském předchůdci na Hradišti. Tuto myšlenku odedávna evokovala výšinná poloha kláštera, skutečné hradiště. Taková poloha je typická pro benediktiny, nikoliv pro cisterciáky, kteří pro své řádové domy volili spíše odlehlá údolí. Změna v osazení klášterů nebyla tehdy vůbec neobvyklá, postihla např. moravský klášter, který má shodou okolností stejné jméno jako pojizerský, tedy Hradiště (u Olomouce), kde premonstráti nahradili benediktiny, kteří tak byli nuceni odejít do Opatovic.

I když v případě Hradiště nemáme kromě atypické polohy kláštera téměř žádné jiné doklady, které by tuto hypotézu podpořily, vzhledem k obecným souvislostem se myšlenka o benediktinském předchůdci cisterckého opatství nezdá zcela nepravděpodobná. Ostatně už i zmíněná dvě různá data (1145, 1177) založení kláštera by snad mohla být považována za ohlas příchodu dvou různých konventů.⁹⁴

Jak vlastně vypadalo místo vybrané pro vybudování kláštera, že nabízí domněnku o vybudování benediktiny? Nápadná výšinná poloha lákala již v halštatu k vybudování hradiště na ostrožně. Není jisté, zda opevnění sloužilo i Slovanům, ale provedené archeologické práce to spíše vylučují. Přesto Slované využívali prostory hradiště k pohřbívání a zřejmě si byli vědomi, k čemu ostrožna sloužila, nebo to aspoň tušili, protože pojmenování místa přešlo i do názvu nově budovaného kláštera, tedy Hradiště, latinsky Gredis.

Kdo z rodu Markvarticů mohl být zakladatelem? Předně, vlastně vůbec nevíme, kým byl klášter založen, ani jakého byl rodu. Že to byl Markvartic, můžeme usuzovat pouze z některých nepřímých důkazů. Klášter byl obklopen územím, jež později patřilo Markvarticům, v klášteře byli pohřbeni někteří členové rodu, pro markvartickou fundaci dále mluví zmínka v dnes už ne-

92 ŠIMÁK, J. V., *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Mnichovo Hradiště 1917, s. 15., s. 21–22.

93 Šimákův názor rozvedl a snažil se podpořit WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 30–31. Nejnověji se jím zabývala CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420 I*, Praha 1998, s. 284–285, která jej přesvědčivě vyvrátila.

94 CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420 I*, Praha 1998, s. 251.

existujícím Gerstorfským rukopisu a nakonec i roku 1417 výrok jednoho z mnichů, který si stěžoval, že se klášteru vede špatně, protože páni z Vartenberka, potomci jejich zakladatele, obsadili klášterní statky.⁹⁵

Pokud za zakladatele Hradiště budeme pokládat některého člena rodu Markvarticů, zajímá nás pochopitelně konkrétní osoba. Předpokládáme-li vznik opatství v roce 1177, vracíme se také k osobě Heřmana Černého. Jak už bylo řečeno, Heřman patřil v 70. letech 12. století k předním velmožům země. Úzký vztah k Soběslavovi II. mu zřejmě otevíral cestu ke snadnému získání panovnického souhlasu s plánovanými změnami na Hradišti. Vypuzení benediktinů a jejich výměna za cisterciáky, stejně jako založení kláštera na zeleném drnu, znamenalo totiž potřebu obvěnění nového ústavu, ke kterému bylo ve 12. století nutné knížecí svolení. Z tohoto hlediska se rok 1177, kdy byli Soběslav i jeho komorník Heřman na vrcholu své moci, jeví jako obzvláště vhodný. O předpokládaném vztahu Heřmana k jeho fundaci však není pochopitelně nic známo. Pouze jako nepřímé svědectví těchto kontaktů mohou sloužit dvě listiny pro johannity, vydané v letech 1188 a 1189. Na obou Heřman vystupuje ve svědečné řadě spolu s opaty cisterciáckých klášterů a v obou případech je vždy jedním z těchto opatů představitel Hradiště.⁹⁶

Hradiště drží v Čechách určitý primát, jako první totiž vzniklo příchodem mnichů z českého území, konkrétně z Přemyslovci založených Plas. Filiace jde pak přes Langheim, Ebrach a Morimond až k nejstaršímu Cîteaux, jehož potomkem v páté generaci se tak Hradiště stalo. Je však poněkud zarážející, že Heřman přivedl do nového kláštera mnichy z opatství, které patřilo vladislavovské větvi Přemyslovců, když svou kariéru založil na službě Soběslavovci. Snad Heřman neměl širší mezinárodní kontakty, jež by mu umožnily požádat o konvent některý z cizích řádových domů, a uchýlil se tedy k domácí filiaci. Ve volbě mezi soukromým Sedlcem a knížecími Plasy pak převážilo postavení zeměpanského kláštera. Ze svědectví listin plyne, že s plaskými preláty se Heřman dostal do styku již roku 1175, kdy působil jako svědek knížecí konfirmace jakéhosi plaského majetku. Vztah k plaskému opatství si Heřman podržel i v pozdější době, jako svědek listin pro Plasy vystupuje ještě v letech 1183 a 1192.⁹⁷

Důvod povolání cisterciáků na Hradiště neznáme. K. Charvátová uvádí, že za něj můžeme považovat jejich tehdejší status módní řehole, Heřmanovo zaujetí pro cisterciácké učení či jeho snahu získat důstojné místo pro rodové pohřebiště.⁹⁸ Jisté je, že na Hradišti, jako v některých jiných českých cisterciáckých kláštřech, byli pohřbíváni členové markvartického rodu.⁹⁹ K těmto důvodům můžeme připojit i snahu o kultivaci dosud nedotčených lesních porostů zejména

95 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 31.

96 CDB I, s. 293, č. 320; s. 297, č. 323.

97 CDB I, s. 270, č. 300; s. 307, č. 336.

98 Markvartické náhrobní kameny z kláštera Hradiště popsal ŠIMÁK, J. V., *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Mnichovohradištském I*, Praha 1930, s. 308, 390, 408–409.

99 CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420 I*, Praha 1998, s. 252.

směrem na severozápad od nově založeného kláštera, protože cisterciácký řád byl proslulý svou kolonizační činností.

Úzký vztah kláštera k zakladatelské rodině dokládá skutečnost, že v roce 1252 hradištský opat požádal generální kapitulu, aby jeho konvent směl držet tzv. anniversarium (vzpomínkové bohoslužby v úmrtní den) svého zakladatele. Anniversaria se v cisterciáckém řádu těšila popularitě od 20. let 13. století, ale v českých zemích nabyly tyto slavnosti na významu zřejmě až v polovině 13. století, kdy generální kapitula obdržela také tři žádosti z Čech, jednu z nich právě od hradištského kláštera. Hradiště se pak stalo jediným cisterciáckým klášterem v Čechách, kde se anniversarium zakladatele se svolením generální kapituly drželo.¹⁰⁰

Vzhledem k tomu, že chybí veškeré informace o obdarování kláštera i způsobu rozvíjení jeho majetku, je těžké odhadovat, které části klášterní držby byly výsledkem vlastní osídlovací aktivity. Hodně však napovídá už sama asymetrická poloha opatství u jižní hranice klášterní domény. Podle ní se lze domnívat, že v oblasti severně od Hradiště kolonizace teprve probíhala anebo v určitých partiích ještě ani nezačala, takže zde cisterciáci měli dost prostoru k expanzi.

J. V. Šimák předpokládal, že hradištská kolonizace se nejprve soustředila do oblasti severozápadně od Hradiště, kde se dodnes nacházejí vesnice s typicky kolonizačními jmény. Buď po terénu, kde vznikly, jako Borovice, Habr, Jivina, Bukovina, Jablonec, Olšina, či podle způsobu, jakým byla lesní půda změněna na ornou – Proseč či Ždár. Tradičně česká pojmenování vsí poukazují na slovanské osídlení těchto oblastí. Po ní následovala kultivace vzdálenějších oblastí v podhůří Jizerských hor, již se vedle českého obyvatelstva, které se podílelo na první vlně osídlování, účastnili také osadníci německého původu. Snad tehdy klášter získal odlehlé pozemky, kde založil farnosti – jenišovickou (Jenišovice u Turnova), rychnovskou (Rychnov u Jablonce nad Nisou) a bozkovskou (Bozkov u Semil).¹⁰¹

Ve 13. století vzniklo též nejvýznamnější klášterní městečko Hradiště, dnes zvané Mnichovo Hradiště, které mniši založili při starší klášterní vsi Rybitví (dnes část města pod zámkem). Přestože neslo stejné jméno jako klášter, neleželo bezprostředně u něj. Pro jeho lokaci cisterciáci zvolili výhodnou polohu v místě, kde se cesta od Mladé Boleslavi větvila na část směřující na sever do Žitavy a na spojnici na Turnov. Založení města Hradiště se muselo odehrát před rokem 1279. Městečko mělo výrazně zemědělský charakter pouze s nevelkou řemeslnou výrobou. Obyvatelstvo Hradiště tvořili převážně Češi, rozbor známých jmen hradištských měšťanů nesvědčí o výraznější přítomnosti německé populace.¹⁰²

100 CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420 I*, Praha 1998, s. 255–256.

101 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 771.

102 CHARVÁTOVÁ, K., *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420 I*, Praha 1998, s. 274.

MARKVARTICI ZA VLÁDY VÁCLAVA I. A PŘEMYSLA OTAKARA II.

Tehdejší šlechtici nebyli už nezařaditelní jedinci knížecí doby, ale ještě ani nositelé vznešených dědičných predikátů vrcholného středověku. Spojovacím článkem mezi těmito póly byly v transformačním období tzv. velkorody, společenství příbuzných, jejichž příslušníci predikáty neužívali buď vůbec (a pak pro své odlišení využívali titulů svých úřadů) nebo jen velmi volně a v závislosti na čase velmi proměnlivě. Přechodnost velkorodů dále demonstruje vedle výše popsané podoby jejich sídel i rozdvojená mocenská základna – totiž služba panovníkovi a vlastnictví lidí a půdy. Až rozrodem velkorodů přibližně ve druhé polovině 13. století vzniká skutečná vrcholně středověká šlechta.

Co se týče Markvarticů, k rozdělení majetku i k přesídlení některých z nich mimo původní doménu a tím i k rozrodu markvartického velkorodu dochází již u tří synů Heřmana Černého. Zatímco Markvartovi zůstal největší díl rodového majetku v Pojizeří a v kolonizovaném Podještědí, Beneš a Závíš si zde ponechali jen malou enklávu (Beneš u Mladé Boleslavi, Závíš u Mnichova Hradiště) a vydali se hledat své štěstí na jiná místa království.

Beneš, který z pramenů mizí rokem 1222, měl syny Beneše a Markvarta, jak to dokládají listiny z let 1230, resp. 1232.¹⁰³ S nimi se naskýtá problém, v jehož rámci se točí jména Ostrý, Šarfštejn, Děčín, Velešín či Michalovice, tedy názvy sídel, jež měli jeho potomci (to však není zcela jisté) držet. Jádrem problému tkví ve skutečnosti, že v této generaci se vyskytl dva Markvarti, z nichž jeden byl právě naznačený syn Benešův a druhý byl syn Markvarta z Března, předpokládaný zakladatel rodu pánů z Vartenberka. Podle J. V. Šimáka,¹⁰⁴ k jehož názoru se připojil i B. Waldstein-Wartenberg,¹⁰⁵ na Děčínsku působil první z nich spolu s bratrem Benešem. A. Sedláček se tímto problémem, jak se zdá, nezabýval.¹⁰⁶ Podle J. Šedivého, který se asi nejnověji věnoval otázce hradu Ostrého, se jednalo naopak o druhého z obou Markvartů.¹⁰⁷ Vyzněním celého problému není nic menšího, než postavení pánů z Michalovic a pánů z Vartenberka v rámci markvartického rozrodu.¹⁰⁸

103 CDB II, s. 351, č. 342; s. 22, č. 23.

104 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 674.

105 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 78–79.

106 Srov. SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 159; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV*, Praha 1923, s. 80, 276.

107 ŠEDIVÝ, J., *Hrad Ostrý – Scharfenstein. Příspěvek ke stavební historii hradu*, CB 7, 2000, s. 151nn.

108 Protože se tato práce primárně zabývá pány z Valdštejna a Markvartici jí slouží jako poněkud přebujelý prolog, dovolíme si určité zjednodušení. Nejedná se o tak velký přečin proti historikovu svědomí, protože ani páni z Michalovic, ani páni z Vartenberka nebyli přímými předchůdci pánů z Valdštejna. Otázek bylo více, celou Šimákovu, Šedivého i naši eklektickou konstrukci by mohl zborit fakt, že se roku 1244 na jedné listině (CDB IV.1, s. 143, č. 27) objevuje Havel se svým bratrem Benešem (*Gallo cum fratre suo Beneso*). Pokud by se jednalo o Markvartice (Havel by byl slavným Havlem z Lemberka), čímž se zatím, jak se zdá, nikdo z historiků nezaobíral, znamenalo by to značné překopání dosud uznávaného rodokmenu, oproti němuž problémy Markvarta proti Markvartovi mnoho neznamenají.

Předpokládejme, že se přikloníme k poněkud revidovanému Šimákovu názoru. Podle něj by se Benešovi, synu Benešovu, podařilo načas získat kastelánský úřad v Budyšíně, který zastával už jeho otec.¹⁰⁹ Beneš by také získal panství Velešín v jižních Čechách (15 km jižně od Českých Budějovic), po kterém se psal. Jeho bratru Markvartovi bychom pak mohli přisoudit získání kastelánství v Děčíně a iniciování kolonizace v povodí řeky Ploučnice, při níž se nicméně neodříkal spolupráce s bratrem Benešem. Tak by došlo k založení mj. České Kamenice či Benešova nad Ploučnicí a poblíž něj i hradu Šarfštejna-Ostrého (po němž se Markvart psal roku 1268¹¹⁰). Jejich zásluhou by byla i přestavba děčínského knížecího hradu do moderní kamenné podoby a založení města pod ním.

Tuto variantu by podporoval fakt, že po smrti Přemysla Otakara II., kdy měl být Děčín odevzdán do zástavy Otovi Braniborskému, byl Jan z Michalovic, syn Beneše nebo Markvarta a dosavadní držitel Děčína, nucen vzdát se své držby výměnou za ponechání jiných statků svého otce a strýce, konkrétně Velešína, Ostrého a Děvína.¹¹¹ Děčín nicméně zůstal u české koruny a počátkem 14. století jej získali Janovi příbuzní Vartenberkové.

Jan ale nebyl zcela závislý na panovníkově libovůli, protože držel v Pojizeří území poblíž Mladé Boleslavi, kde si postavil hrad Michelsberg, později zvaný česky Michalovice. Jan následně zastával úřad číšníka na dvoře Václava II. Jeho syn Beneš zvaný Věrný pak mezi lety 1311–1322 prodal vzdálený Děvín vyšehradskému proboštu Janovi, který jej za nějaký čas odprodal Vartenberkům.¹¹²

Páni z Michalovic poté až do svého vymření po polovině 15. století drželi Mladou Boleslav, kde na místě bývalého knížecího hradu vystavěli kamenný šlechtický hrad a poddanské město. Z hlediska celého markvartického rodu není bez zajímavosti, že se jim počátkem 15. století podařilo získat Rohozec a posléze i blízkou polovinu města Turnova, tedy državy v samém srdci tehdy už bývalé markvartické domény.¹¹³

Nejmladší ze synů Heřmana Černého, Závíš (1213–1243), zakoupil Dobřany u Plzně.¹¹⁴ Jeho syn Jan z Dobřan (1254–1265) opět „cestoval“ – oženil se s Annou, dcerou Jana z Polné, a získal tak Polnou na Českomoravské vrchovině, po níž se i psal jako Jan z Dobřan a Polné. Podruhé se pak oženil s Jutou, dcerou na Moravě naturalizovaného rakouského pána Vikarta z Trnavy. Jeho synové z druhého manželství, Závíš a Vikart z Polné, pak užívali ve znaku pů-

109 Blíže neurčený Beneš, mající však v pečtním poli znak lvíce, se objevil roku 1245 v úřadě budyšínského kastelána (CDB IV.1, s. 170, č. 81), kde nahradil Jindřicha Žitavského.

110 CDB V.2, s. 114, č. 550.

111 RBM II, s. 560, č. 1298.

112 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 779, 803; SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 30–41, 158–159.

113 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 199.

114 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 594–595.

lený štít s markvartickou lvcí a trnavskými lekníny.¹¹⁵ Závěš zdědil z markvartické domény kus území s centrem ve Všeni na úpatí hruboskalského skalního města. Jeho vnuk Vikart z Polné Všeň držel ještě roku 1318, posléze ji ale získali Vartenberkové a připojili ji k rohozeckému panství.¹¹⁶

Zbývá prostřední Heřmanův syn Markvart (1197–1228), vlastní pokračovatel rodu v Pojizeří, který měl se svou manželkou Hostilkou tři syny: Jaroslava, Havla a už naznačeného Markvarta, zakladatele tří hlavních větví rodu – pánů z Valdštejna, z Lemberka a z Vartenberka.

Markvart z Března zemřel někdy ve 30. letech 13. století. S nástupem krále Václava I. (1230–1253) se Markvartici vrátili na panovnický dvůr¹¹⁷ – nejprve Jaroslav, sídlící na otcově Hruštici, doložený v listinách od roku 1232,¹¹⁸ pak i Havel, doložený od roku 1233.¹¹⁹ Zpočátku se v okolí krále pohyboval více Jaroslav, bezprostřední předchůdce Valdštejnů, který roku 1239 získal úřad kastelána na již zmíněném hradě Königsteinu.¹²⁰ Tuto hodnost vykonával nejdéle do roku 1241, kdy se zde vyskytuje už jiný kastelán, Vítek z Rožmberka. Z jakého důvodu mu byl úřad odňat, už nelze zjistit, zřejmě ale došlo k Jaroslavově roztržce s králem, protože se pán z Hruštic v následujících letech pomalu vytrácel z veřejného dění. Roztržka ale nemohla být zase až tak vážná, protože Jaroslav se i později vyskytoval ve svědečných řadách královských listin. Příznačně se ale formulace typu „Jaroslav a jeho bratr Havel“ změnila na „Havel se svým bratrem Jaroslavem“ nebo podobnou.¹²¹

Jaroslavův bratr Havel, sídlící zpočátku na dvorci v budované tržní osadě v Jablonném, ale později na nově vystavěném hradě Lemberku, se stal jedním z nejuvěrnějších králových stoupenců. Okolo Václava I. se totiž vytvořila skupina jeho oblíbenců, z níž se stala jakási úzká oligarchická vrstva. Patřili do ní vedle Havla z Lemberka i Boreš z Rýzmburka, Hron z Náchoda, Jaroš ze Slivna, Bavor ze Strakonic, bratři Dluhomil a Svojše z Boru, někteří Ronovci a Vítkovci a další. Ale přestože byl Havel osobou králi velice blízkou, na rozdíl třeba od Boreše nezískal

115 Nad původem pánů z Polné si lámaly hlavu generace českých historiků. Palacký soudil, že patřili k rodu pánů z Janovic, Šimák je už počítal mezi Markvartice, ale nevysvětlil příbuzenský vztah mezi nimi a rodinou původního Jana z Polné (viz KALISTA, Z., *Blahoslavená Zdislava*, Praha 1991, s. 72–73). WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 42 souhlasil, že páni z Polné byli Markvartici, ovšem nejspíše po ženské linii. Nejnověji vyslovil důmyslnou teorii o příbuzenských vztazích Jana z Polné, Jana z Dobřan a Vikarta z Trnavy PLÁČEK, M., *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnaui) a jejich vztah k Moravě*, ČMM 116, 1997, č. 1, s. 86–87, kterou akceptoval také VANÍČEK, V., *Velké dějiny země Koruny české II*, Praha–Litomyšl 2000, s. 175 a je v kostce podána výše.

116 RT I, s. 53–54, 56.

117 Více o něm viz SOVADINA, M., *Dvůr Václava I.*, SAP 45, č. 1, 1995, s. 3–40. Zde se nacházejí i zmínky o Markvartících ve službách krále Václava spolu se soupisem listin, v nichž se vyskytují.

118 CDB III.1, s. 22, č. 23.

119 CDB III.1, s. 29, č. 30.

120 CDB III.2, s. 273, č. 209; s. 276, č. 211.

121 Tento vývoj mohou demonstrovat např. listiny CDB III.2, s. 349, č. 257 z roku 1240, CDB IV.1, s. 115, č. 34 z roku 1243, CDB IV.1, s. 284, č. 173 z roku 1249 (zde poprvé je Havel uveden před Jaroslavem) či CDB V.1, s. 39, č. 5 z roku 1253 (kterou lze považovat za poslední zmínku o Havlovi).

za své služby téměř žádný úřad nebo titul. Zřejmě byl odměňován jiným způsobem, např. pozemky nebo propůjčením mincovního regálu.¹²²

Královi oblíbenci vyvíjeli ve prospěch krále a v jeho jméně řadu aktivit. Tak počátkem roku 1246 podnikli Vok z Rožmberka, Boreš z Rýzmburka, Smil z Lichtenburka, Havel z Lemberka, Boček z Obřan a jiní čeští páni vedení vévodou Oldřichem Korutanským vpád do Rakous, aby připomněli Fridrichu II. Bojovnému jeho slib, že zasnoubí svou dceru Gertrudu s Vladislavem, nejstarším synem Václava I. Výprava skončila fiaskem, písemné zprávy z ní ale mohou poskytnout zajímavé údaje o postavení účastníků. Oldřich Korutanský měl mít 200 jezdců, Vok z Rožmberka 100, Smil z Lichtenburka 50 a Havel 30. Tyto údaje byly často zpochybňovány, ale v zásadě dobře odrážejí reálné mocenské postavení těchto šlechticů.¹²³

Možná jedním z důvodů, proč se neúspěšného tažení zúčastnili právě Smil z Lichtenburka, Havel z Lemberka a Boček z Obřan, bylo jejich vzájemné příbuzenství. Všichni tři totiž byli zeti Přibyslava z Křižanova, vlastníka rozsáhlých statků na moravské straně Českomoravské vrchoviny a v letech 1238–1251 kastelána na důležitém zeměpanském hradu Veveří u Brna, a jeho vzdělané manželky Sibyly, dámy italského (možná ale jihoněmeckého, francouzského či dokonce byzantského) původu.

Z manželství Přibyslava a Sibyly vzešly tři dcery (syn Petr a další dcera Libuše zemřeli v útlém věku): nejstarší Zdislava se provdala za Havla z Lemberka, prostřední Eufémie se stala manželkou Bočka z Obřan, kastelána znojemského a předka slavného moravského rodu Kunštátů, a nejmladší Alžběta či Eliška si vzala Smila z Lichtenburka, člena rodu Ronovců, významného kolonizátora na Českomoravské vrchovině a zakladatele stříbrných dolů v Německém Brodě.¹²⁴

Vzájemné příbuzenství těchto několika rodů se pak později několikrát projevilo nejen v soukromé, rodinné oblasti, ale také ovlivňovalo veřejné dění po zbytek vlády Přemyslovců i na počátku vlády Lucemburků. Tak roku 1257 věnoval Smil z Lichtenburka desetinu výnosů ze všech svých stříbrných dolů klášterům v Sedlci, Žďáru nad Sázavou a Mnichově Hradišti. Obdarování kláštera ve vzdáleném Pojizeří, k němuž neměli Ronovci žádný vztah, se jistě odehrálo na popud Markvarticů, pro které bylo Hradiště rodinným klášterem.¹²⁵

122 SOVADINA, M., *Dvůr Václava I.*, SAP 45, č. 1, 1995, s. 30–31.

123 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 47–48.

124 „Samostatnou a stylisticky vytříbenou monografií“ (J. Urban) věnoval Zdislavě KALISTA, Z., *Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky*, Praha 1991, kde se i zabýval její rodinou; o ní kriticky a souhrnně se všemi modernizacemi a různými interpretacemi SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 217–236. Není bez zajímavosti, že pátrání po původu Sibyly z Křižanova v rámci práce na životopisu její dcery Zdislavy nazvaného *Světlo v temnotách* dovedlo Jaroslava Durycha (1886–1962), významného českého katolického spisovatele, k napsání historické studie *Papežové a císaři* (Praha–Litomyšl 2001), kterou pro nakladatelství Paseka připravil k vydání jeho syn Václav.

125 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 65.

Působení tohoto mnohonásobného příbuzenského svazku se nejvýznamněji projevilo o jedno desetiletí dříve, kdy se Havel z Lemberka a Smil z Lichtenburka sešli při obraně Václava I. za vzpoury jeho syna Přemysla v létě 1248. Na stranu starého krále se postavil i Boreš z Rýzmburka a příbuzenstvo ostatních milců, podpořili ho i známý Ojíf z Fridberka a olomoucký biskup Bruno. V táboře králových stoupenců se objevil i již zmiňovaný Beneš z Velesína, Havlův bratranec a předek pánů z Michalovic.

Václav I. podporu svých straníků velkoryse odměnil. Ještě roku 1248 propůjčil biskupu Brunovi četné výhody a Boreše z Rýzmburka jmenoval maršálkem království. Ani Markvartici nepřišli zkrátka – Beneš z Velesína se stal kastelánem v Děčíně a Havel z Lemberka purkrabím v Kladsku.¹²⁶

Kladsko bylo spravováno kladskými purkrabími, které od poloviny 14. století nahradili královští hejtmané, zastupující českého panovníka nebo v dobách četných zástav zástavního držitele. Purkrabímu podléhalo přímo město Kladsko a také další města blízká se statutem městům královským, totiž Bystřice (Habelswerde či Habelschwerdt) a Radkov (Wünschelberg).¹²⁷ Podobně jako v severních Čechách se i v Kladsku Havel zabýval kolonizací země. Právě s jeho osobou je spojeno založení zmíněné Bystřice, jejíž německý název je odvozen od jeho jména, a několika vesnic na jihu Kladska. Havel se zřejmě pokoušel převést Kladsko do svého vlastnictví, tuto snahu však překazil nový král Přemysl Otakar II., když Havlovi správu Kladska odebral, zřejmě roku 1254. Nakolik při tom působila i snaha vyřídit si účty s někdejšími stoupenci jeho otce, není snadné určit.¹²⁸

Nejspíše již roku 1252, jak to tvrdí tzv. Dalimil, zemřela Havlova manželka Zdislava, což v zásadě potvrdil i průzkum jejích kosterních pozůstatků.¹²⁹ Havel sám měl zemřít v polovině 50. let, ale novější výzkumy ukázaly, že tato datace není zdaleka tak jednoznačná. Havel mohl zemřít i kolem roku 1262 nebo dokonce až okolo roku 1268 – hlavní roli v nejasnostech hraje skutečnost, že měl syna stejného jména, se kterým může být zaměňován.¹³⁰

Ve prospěch 50. let svědčí, že už roku 1255 chybí Havel v listině, kde se vyskytují jeho matka Hostilka, jeho bratři i jeho syn, ale on sám už ne.¹³¹ Zmínění Markvartici zde darují některé statky boleslavské johanitské komendě, takže by bylo divné, aby v ní chyběl právě Havel, velký příznivce a podporovatel johanitů. Nicméně M. Sovadina tuto listinu pokládá za padělek

126 CDB IV.1, s. 170, č. 81; s. 484, č. 289. Přestože druhá z listin je sporná přinejmenším z hlediska datace, o samotné přítomnosti Havla v Kladsku není pochyb.

127 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 295.

128 SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 228.

129 *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. M. Bláhová, Praha 1977, kap. 87, s. 153.

130 SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 230–232.

131 RBM II, s. 1222, č. 2792.

ze 14. století, takže ji jako důkaz zpochybňuje – z jejího znění podle něj nelze vyvozovat aktéry donace ani fakt Havlova bezživotí.¹³²

I s doložením Havlova bratra Jaroslava z Hrušnice v 60. letech jsou spojeny určité problémy. Havel totiž jednoho ze svých synů nechal pokřtít jménem Jaroslav, zřejmě na počest svého bratra. Pokud si Havel vzal svou ženu Zdislavu zhruba roku 1240,¹³³ mohlo být tomuto Jaroslavovi roku 1260 okolo dvaceti let, a mohl se tedy pomalu účastnit veřejného dění. Jaroslav z Hrušnice tak může být se svým stejnojmenným synovcem, píšícím se někdy po Turnovu a jindy po Lemberku, zaměňován. Situace je o to složitější, že Jaroslav z Hrušnice se od 50. let tituloval takřka výlučně jako „Jaroslav, bratr Havlův“, třebaže Havel z Lemberka mohl tou dobou být už mrtvý. A Havel z Lemberka měl i syna jménem Havel, který se později stal královským číšníkem. Takže „Jaroslav, bratr Havlův“ mohl být jak ten z Hrušnice, tak ten z Turnova.

Roku 1262 se v listinách uvádí nějaký Jaroslav jako hradecký správce v Mladé Boleslavi, bohužel bez dalšího určení.¹³⁴ Tehdy už byla funkce kastelána jen prázdným titulem, zastírajícím skutečné vlastnictví. Proto by tímto kastelánem mohl být spíše Jaroslav z Turnova, jehož bratr Zdislav si poblíž založil hrad Zvířetice. Na druhou stranu, tradiční interpretace za kastelána považuje Jaroslava z Hrušnice,¹³⁵ jehož rod však z Mladé Boleslavi mizí částečně ve prospěch pánů ze Zvířetic, ale především pánů z Michalovic.

Naposledy se Jaroslav z Hrušnice v pramenech vyskytuje s určitostí roku 1268. Že se jedná právě o něj, usuzujeme z toho, že je zde titulován jako Jaroslav, strýc Havlův, po Havlu číšníkoví (*Gallus pincerna regis, Iaroslauus patruus Galli*).¹³⁶ Následujícího roku se opět vyskytuje jistý Jaroslav, bratr Havlův,¹³⁷ ale v tomto případě se už asi skutečně jednalo o Jaroslava z Turnova, který se pod obojí titulaturou (z Turnova a bratr Havlův) vyskytuje roku 1272.¹³⁸

132 SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 230–231.

133 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 49.

134 CDB V.1, s. 457, č. 307; s. 459, č. 308.

135 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 803.

136 CDB V.2, s. 114, č. 550.

137 CDB V.2, s. 150, č. 571; s. 153, č. 573; s. 167, č. 582; s. 174, č. 585; s. 175, č. 586; s. 192, č. 598.

138 CDB V.2, s. 289, č. 658.

ROZŠIŘOVÁNÍ RODOVÝCH DRŽAV

Území Markvarta a jeho synů Jaroslava, Havla a Markvarta se rozkládalo zhruba mezi Mladou Boleslaví (ještě nominálně královskou) a Mimoní, resp. ještě vesnickým Jablonným na západě, mezi Mladou Boleslaví a Sobotkou na jihu a mezi Sobotkou, Semily a Jizerou na východě. Severní a severovýchodní hranici tvořil hvozď, tehdy už zčásti zasažený kolonizací, převážně českou, jen na Jablonsku i německou.¹³⁹

Na severozápadě s doménou Markvarticů hraničilo území Ronovců, na jihozápadě a jihu knížecí resp. královská doména, vroubená věncem statků drobné šlechty. Na jihovýchodě sousedili Načeratici, sídlící na hradě Brada (postaveném však až někdy okolo roku 1250), snad příbuzní Ronovců, na východě se nalézaly opět statky drobné šlechty, mezi nimi tehdy bezvýznamná, ale pro Valdštejny později důležitá Lomnice. Uvnitř domény se pak nacházely enklávy, převážně církevní – statky kláštera Hradiště a již zmiňovaný Sezemský újezd, náležející kladrubským benediktinům. Čas johanitských (Mladá Boleslav a Český Dub) i dominikánských (Jablonné, Turnov) fundací měl teprve přijít. Významné světské enklávy představovaly Všeň s okolím, držená rodem pánů z Polné, a pozdější michalovické panství pánů z Michalovic.¹⁴⁰

Synové Markvarta Březenského si mezi sebe tyto državy rozdělili následujícím způsobem. Havel a nejmladší bratr Markvart získali společně krajinu na pravém břehu Jizery od Lužických hor a povodí říčky Svitavy přes Podještědí a horní povodí Nisy až k pramenům Kamenice a Jizery na jihovýchod k jejím pramenům a k tomu možná i Sobotecko. Jaroslav obdržel levý břeh Jizery od potoku Žehrovky přes Kozákov a povodí Olešky a dál do hor, snad až k hornímu Labi.

Již padla zmínka o kolonizační činnosti, kterou můžeme připisat Markvartovi Březenskému. Podívejme se tedy, jak byli v tomto ohledu úspěšní jeho synové.¹⁴¹ Z nich to byl zejména Havel, který na svém panství pod Lužickými horami v Podještědí prováděl intenzivní kolonizaci. Do přelomu 12. a 13. století byla osídlena pouze oblast na jih od Jablonného, na sever proniklo osídlení jen ojediněle. Během 13. století pak došlo jednak k zahuštění osídlení v okolí Jablonného, jednak bylo osídleno území na východ a severovýchod od něj. Zatímco dřívější osidlování prováděli čeští osadníci, Havel z Lemberka povolal kolonizátory německé.¹⁴²

139 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 768–801.

140 O Ronovcích nejnověji a nejlépe URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, zejména první dvě kapitoly. Načeratici se prozatím vyjma Palackého nikdo příliš nezabýval – některé genealogické vývody viz rovněž Urbanovy Lichtenburky (zejména kritický rozbor hypotézy o blízkém příbuzenství Ronovců a Načeraticů), jinak taktéž z nedávné doby se načeratické kolonizaci v podhůří západních Krkonoš věnoval ÚLOVEC, J., *Příspěvek k dějinám a architektonické podobě hradu Brada*, ZČP 9, 1996, s. 9–11; dále ÚLOVEC, J. – TOMÍČEK, T., *Hrad Levín*, ZČP 12, 1999, s. 7–9.

141 O tom asi nejlépe ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 768–806.

142 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 773–776.

Jablonné samo, těžící ze své polohy na cestě do Lužice, se začalo měnit v město. K povýšení asi došlo někdy počátkem 50. let 13. století, na což se usuzuje podle předpokládaného roku úmrtí sv. Zdislavy – 1252. Zdislava totiž měla v novém městě založit dominikánský klášter (dominikáni zakládali své kláštery pouze v již existujících městech), což se muselo pochopitelně stát před její smrtí. Poblíž Jablonného si pak Havel už ve 40. letech 13. století postavil sídlo nového typu, kamenný hrad Lewenberch, Lemberk.¹⁴³

Havlův bratr Jaroslav z Hruštic zřejmě prováděl na svém údělu jižně a východně od Jizery obdobnou kolonizační činnost. Její nejdůležitější součástí bylo založení města Turnova, ke kterému došlo v součinnosti s bratrem Havlem. Jak už bylo řečeno výše, od 12. století docházelo k rozmachu sídlištních buněk u řeky Jizery, jmenovitě se jedná o trojúhelník osad v Nudvojovicích, v poloze Maškovy zahrady a na často vzpomínané Hrušticí. Někde v tomto prostoru se napojovala stezka z Jičína a Hradce Králové na cestu od Prahy vedenou podél Jizery, zřejmě poblíž brodu, využívaného už v mladší době bronzové, takže město mělo od samého počátku strategickou polohu.¹⁴⁴

Jméno *Turnov* se objevuje poprvé v letech 1272 a 1273 na královských listinách ve spojitosti s prostředním synem Havla z Lemberka Jaroslavem (Jaroslaus de Turnow). Krátce nato v roce 1277 je v Kolíně doložen *Waltherus de Turnow*, pravděpodobně měšťan, který se přestěhoval z Turnova. Samo jména *Waltherus* ukazuje nejspíše na německou národnost zmíněného člověka, což dokládá, že prvními obyvateli Turnova byli hlavně Němci.

Ale už počátkem 14. století musel mít Turnov silně český ráz, protože za bojů Voka z Rotštejna, o nichž bude ještě řeč, se vyskytují mezi pohnanými i turnovští měšťané převážně českých jmen: *Beness de Turnowa, Gosswyn ibidem, Henik, Kuba, Thomass, Bohuslaw, Petr, Boleмест, Pruczek, Janek, Marzek, Sypota, Puten, Ondrzey, Purkart, Sczepan ibidem*.¹⁴⁵

Vznikající jádro budoucího města mělo výrazně vesnický charakter, kterého se nezbavilo po značnou část středověku a který rozhodně přestoupil i práh novověku. Tento stav však neplatil pouze pro Turnov, ale byl do jisté míry obecně určujícím pravidlem i u dalších menších (i větších) poddanských měst.

Na druhé straně Turnov oplýval výhodnou polohou na křižovatce středověkých obchodních cest (do Prahy, Žitavy, Jičína a Krkonoš) i hospodářským významem pro široké okolí, a tak se stal významným obchodním střediskem, srovnatelným s průměrnými královskými městy. A to tím spíše, že v celé oblasti se královská města vůbec nevyskytovala, takže zdejší poddanská města měla v porovnání se svými protějšky z jiných částí království lepší pozici, protože muse-

143 SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 225.

144 PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 11, 13.

145 RT I, s. 61.

la města královská ekonomicky nahradit. Podobné postavení se týká i již zmiňovaného Jablonného v Podještědí.¹⁴⁶

Zdámý vývoj města byl však až do 17. století (s krátkou přestávkou v 16. století) poněkud brzděn jeho rozdělením mezi různé majitele. Od samého počátku totiž jednu polovinu města držel Havel z Lemberka a druhou Jaroslav z Hruštic, později jejich potomci (tak se tu vyskytuje i zmíněný Jaroslav z Turnova) sídlící na Rohozci a na Valdštejně, po nich i majitelé z jiných, přistěhovaných rodů.¹⁴⁷

Ve druhé polovině 13. století nevzniklo pouze město Turnov – došlo i k založení vrcholně středověkých hradů, neboť hruštické sídlo Jaroslavovi nebo jeho synům již nestačilo. Nad skalním městem v oblasti Českého ráje tak byl v 70. letech 13. století založen hrad Valdštejn. Do druhé poloviny 13. století je datován vznik hradů Rotštejna a Chlumu (Kozlova). Také Hrubá Skála je oproti písemným pramenům (kolem roku 1340) staršího založení. Je možné, že tato exploze ve stavbě sídel souvisí s již zmiňovaným odchodem hruštických pánů z Mladé Boleslavi. Snad usilovali o získání Boleslavi pro sebe a teprve neúspěch tohoto záměru je přiměl k výstavbě sídel v Českém ráji.

Pravděpodobnějším důvodem ale bude generační obměna. Jaroslav z Hruštic mizí z pramenů rokem 1268, stavba hradů začíná přibližně v té době, což by napovídalo, že je stavěli až jeho synové. Na druhou stranu pro hypotézu, že stavbu hradů započal ještě otec Jaroslav z Hruštic, svědčí výskyt jména nejstaršího z nich, Valdštejna, v přídomku dvou synů, ačkoliv hrad zdědil pouze jeden. Opuštěné sídlo v Hrušticí posléze splynulo s rozšiřujícím se Turnovem.¹⁴⁸

Podobně i potomci Havla z Lemberka začali s výstavbou dalších hradů na svých územích, protože Lemberk pro všechny nestačil. Syn Havla z Lemberka Jaroslav, píšící se po Turnově, si nedaleko města založil hrad Hrubý Rohozec, kterému předcházela menší hrad na výrazné ost-

146 BOBKOVÁ, L. – SVOBODOVÁ, I., *Struktura městské sítě v severních Čechách v druhé polovině 15. a na počátku 16. století*, in: SSM, *Historia* 10, Liberec 1991, s. 5.

147 O Turnovu pojednává zásadní práce ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903; naposled se založením Turnova i s přihlédnutím k nejnovějším archeologickým průzkumům zabýval PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 7–51.

148 Podobný osud potkal i Nudvojovice. Původní markvartický dvorec byl zřejmě po odchodu členů rodu na moderní kamenné hrady osazen manem. Později tu byla až čtyři zboží patřící různým držitelům. Tak jsou ve 14. a 15. století připomínáni rytíři z Nudvojovic – roku 1358 Prkoš, Jan Šindel, Rudolf, Jindřich, Šiber a Eliška, vdova po Mladotovi, roku 1362 Běta, Ješků a Prkoš. V letech 1383, 1392 a 1395 je zase zmiňován Věslav Šindel z Nudvojovic. Roku 1406 se o podací právo ke zdejšímu kostelu dělili Petr z Vartenberka, pán na Kosti, a Martin Zlý a Petr Kysela z Nudvojovic. Roku 1448 se uvádí Vaněk z Nudvojovic. Kromě toho některé díly patřily klášteru v Hradišti, od něhož je koupil roku 1420 Jindřich z Vartenberka, pán Valdštejna, a od roku 1437 patřily k Vranovu (Malé Skále). V 16. století veškerý majetek v Nudvojovicích získal Jan z Vartenberka, majitel Hrubého Rohozce a Malé Skály. Za Vartenberků zde byla postavena renesanční tvrz. Srov. *Encyklopedie českých tvrzí II (K–R)*, Praha 2000, s. 526; SEDLÁČEK, A., *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1909, s. 656.

rozně nad soutokem Jizery a Vazoveckého potoka v Dolánkách u Turnova, datovaný do druhé poloviny 13. století. Další z Havlových synů založil hrad Zvířetice u Bakova nad Jizerou.¹⁴⁹

Markvartici, zejména Havel z Lemberka a jeho manželka Zdislava, se okolo poloviny 13. století stali zakladateli a donátory několika církevních institucí – johanitských komend v Mladé Boleslavi a Českém Dubu a dominikánských klášterů v Jablonném a Turnově.

Johanitská komenda v Českém Dubu vznikla pravděpodobně z popudu Havla z Lemberka počátkem 50. let 13. století. Komenda byla založena nejprve ve Světlé pod Ještědem, ale později, zřejmě pro nevhodnou polohu, byla přenesena do vsi Dubu. Na předhradí opevněného kláštera bylo přeneseno i tržní právo ze Světlé a také jméno – Dub se měl jmenovat Nová Světlá, zatímco původní ves Stará Světlá. Ani jeden název se však neujal, a tak se Nové Světlé říkalo Dub podle původní vsi, pro kterou se zase vžilo pojmenování Starý Dub. Dubská komenda se stala později jednou z nejbohatších v království – dokonce se vyrovnala bohaté strakonické komendě, která byla sídlem velkopřevora.¹⁵⁰

Boleslavskou komendu, daleko chudší než dubskou, zřídili a obdarovali Markvartici nejspíše opět v 50. letech 13. století. Podle už zmíněné zpochybňované listiny,¹⁵¹ hlásící se k roku 1255, by hlavní donátorkou byla vdova po Markvartu Březenském Hostilka, která by johanitům věnovala kostel sv. Víta v Boleslavi se špitálem a vším příslušenstvím, dále pak různé statky v okolí Boleslavi. Darování by učinila se souhlasem synů Jaroslava a Markvarta, dcery Vojslavy a vnuka Havla. Přes zmíněné zpochybnění však i nadále Markvartici vycházejí jako nejpravděpodobnější donátoři boleslavské komendy.

I později projevovali příslušníci různých větví Markvarticů řádu sv. Jana svou přízeň. Dokonce do řádu často vstupovali a někdy i dosáhli nejvyšší pozice – stali se českými velkopřevory. Prvním z nich byl Havel z Lemberka (1338–1365), dále Jan ze Zvířetic (1367–1372), Heřman ze Zvířetic (1398–1401), Václav z Michalovic (1434–1451) a nakonec v 16. století Kryštof z Vartenberka na Strakonících.¹⁵²

Vedle johanitů byli dominikáni dalším řádem, kterému Markvartici té doby, zejména jejich hlavní představitel Havel z Lemberka, projevovali přízeň. O založení dominikánského kláštera

149 Tomuto tématu se věnuje opět PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 19–20. Právě Turnov a jeho okolí použil KLÁPŠTĚ, J., *O počátcích města Turnova*, in: Praehistorica 8, Varia archeologica 2, Praha 1981, s. 289–293 jako učebnicový příklad vrcholně středověké transformace v regionálním měřítku: hrůstický dvůr Markvarticů z první poloviny 13. století nahradily vrcholně středověké hrady Valdštejn a Hrubý Rohozec (s předchůdcem na dolánecké ostrožně).

150 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 781–782.

151 RBM II, s. 1222, č. 2792.

152 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 72.

v Jablonném i o předpokládaném datu této fundace (před rokem 1252) již padla zmínka v souvislosti s povýšením Jablonného na město.¹⁵³

Druhou dominikánskou fundací Markvarticů byl klášter v Turnově, jehož založení je kladeno opět do počátku 50. let 13. století (pravděpodobně do roku 1252). Podobně jako u Jablonného i zde se podle datace založení kláštera usuzuje na založení města, které lze předpokládat o něco dříve.¹⁵⁴ Stejně jako boleslavská komenda johanitů patřil i turnovský klášter mezi chudé církevní instituce, vlastnil totiž jen pár vsí na dnešním Maloskalsku.¹⁵⁵

153 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 55.

154 PROSTŘEDNÍK, J., *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 14.

155 ANDĚL, R., *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, s. 24.

MARKVARTICI NA SKLONKU PŘEMYSLOVSKÉ ÉRY

Prostřednictvím synů tří „pojizerských bratří“, Havla, Jaroslava a zatím poněkud opomíjeného Markvarta, došlo ke konečnému rozdělení markvartického velkorodu na jednotlivé větve, které už svou majetkovou základnou i titulaturou po hradech představovaly vrcholně středověkou pozemkovou šlechtu. Současně začalo rozdrobování původní mohutné rodové domény mezi jednotlivé potomky. Zatímco potomkům Jaroslava z Hruštic, pánům z Valdštejna a s nimi úzce příbuzným pánům z Rotštejna a z Dětenic, bude patřit celý zbytek naší práce, věnujme se na tomto místě krátce i dětem jeho dvou bratrů.

Havel z Lemberka měl tři syny: Havla, Jaroslava a Zdislava, kteří se během druhé poloviny 13. století dělili o rozsáhlý rodinný majetek. Nejstarší Havel získal Jablonné a Lemberk, ale brzy zemřel, a tak jeho majetek připadl dílem jeho bratrům, dílem církvi. Jaroslav dostal východ državy s polovinou města Turnova a sídlem na hradě Rohozci (a po Havlově smrti i Lemberk), Zdislav jihozápad, kde založil hrad Zvířetice, a vytvořil tak novou, pobočnou větev, která se po svém hradě nazývala ze Zvířetic nebo Zvířetičtí z Lemberka, někdy však také pouze z Lemberka. Během 15. století se ale Zvířetičtí začali psát jako páni z Vartenberka (popřípadě a ze *Zvířetic*) – snad aby mohli profitovat z tehdejšího bohatství svých, v té době už značně vzdálených příbuzných. Jen na okraj, v první polovině 16. století Zvířetice koupili skuteční Vartenberkové a založili zde novou, zvířetickou větev.¹⁵⁶

Jaroslav měl čtyři syny, samé Havly, kteří se rozlišovali podle svých přízvisek. Jeden z nich, Havel Kanovník, se stal duchovním, ostatní tři si rozdělili otcovské dědictví: Havel Beran zdědil prestižní Lemberk, Havel Ryba získal Rohozec a posléze k němu přibral hrad Bradlec mezi Jičínem a Lomnicí nad Popelkou a Havel Houba obdržel území s hradem Sytovou, už daleko v horách mezi horním tokem Jizery a říčkou Kamenicí. Potomci všech z nich během 14. století postupně prodali své majetky a vymizeli.¹⁵⁷

Nejmladší ze tří „pojizerských bratří“ Markvart je na jedné listině z roku 1249¹⁵⁸ uváděn s přídomkem *de Scepanow*, což by podle názoru B. Waldstein-Wartenberga mohlo být starší sídlo poblíž mladšího hradu Štěpanice, později velmi důležitého sídla valdštejnské větve Markvarticů.¹⁵⁹ Archeologické výzkumy to nevyvracejí, ale ani nepotvrzují. Předpokládají nicméně, že v blízkosti Štěpanic existovalo dřívější kolonizační provizorium.¹⁶⁰ Proti hypotéze B. Waldstein-Wartenberga naopak hovoří, že když se Markvart později od Havla oddělil, vybral si oblast severně od Mimoně, kde později vznikl hrad Vartenberk, a k ní část území jižně od Že-

156 ŠIMÁK, J. V., *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Mnichovo Hradiště 1917, s. 39, 43.

157 Rozrodem Lemberků se zabýval ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 12; v pokročilejší podobě TÝŽ, *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 770.

158 CDB IV.1, č. 173.

159 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 53.

hrovy s centrem na tvrzi v Sobotce, kterou posléze v sídelní roli nahradila nově postavená Kost.

Zakladatelem hradu Vartenberka (Wartenberga, Stráže), strategicky položeného na cestě z kláštera Hradiště do Žitavy, byl Markvartův syn Beneš. Poprvé se po něm psal roku 1281.¹⁶¹ Už za jeho synů a vnuků vznikly všechny hlavní větve – děčínská, veselská, kumburská, vartenberská i kostecká. Jejich jména napovídají državy, kterých se rodu dostalo – královský Děčín a Střekov, věnné město Jičín, Nový Bydžov s Vysokým Veselím, Kumburk, Tolštejn, Kost a dokonce i statky blízkých příbuzných – Lemberk s Jablonným, Rohozec s jednou polovinou Turnova i Valdštejn s polovinou druhou. Vartenberské državy se sice v průběhu staletí měnily, nicméně Vartenberkové stejně zcela jistě zůstali (ve středověku) nejúspěšnější větví Markvartů.¹⁶²

Pokud se budeme držet staršího názoru, že Havel z Lemberka, manžel sv. Zdislavy, zemřel už kolem roku 1250, lze konstatovat, že synové Markvarta Březenského se v okolí krále Přemysla Otakara II. příliš nevyskytovali. Ostatně ani Havlova hypotetická smrt až v 60. letech nemění nic na faktu, že jeho bratři se ve společnosti krále nenalezali.

Byla to tedy až nová generace, synové tří „pojizerských bratří“, která opět vstoupila do dění své doby. Nejprve mezi ně patřil Havel mladší, nejstarší syn Havla z Lemberka a sv. Zdislavy. Bezpečně ho lze doložit roku 1254¹⁶³ a poté až roku 1262.¹⁶⁴ V mezidobí nelze rozsoudit, jestli jako svědek několika královských listin vystupoval on sám nebo jeho domněle mrtvý otec. Havel mladší se od roku 1265 objevuje jako královský číšník,¹⁶⁵ posléze roku 1270 dosáhl i úřadu komorníka.¹⁶⁶ Jak je vidět, Havel mladší se těšil důvěře Přemysla Otakara II., a pokračoval tak v úspěšné kariéře svého otce. Ale ještě roku 1270 mizí z pramenů, lze se tedy domnívat, že zemřel koncem tohoto roku v mladém věku, stejně jako jeho matka Zdislava.¹⁶⁷ B. Waldstein-Wartenberg kladl jeho smrt až do roku 1271 a domníval se, že padl na tažení Přemysla Otakara II. do Uher.¹⁶⁸

160 Drobná zmínka PROSTŘEDNÍK, J. – ŠÍDA, P., *Novosvětský průsmyk – přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku*, ZČP 15, 2002, s. 10; další informace PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995*, ZČP 9, 1996, s. 172–178; do kontextu dalších málo prozkoumaných sídel zasazuje hypotetické původní štěpanické sídlo PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998*, ZČP 12, 1999, s. 192.

161 RBM IV, s. 736–737, č. 1850.

162 O počátcích Vartenberků, zejména co se týče otázky jejich majetkové základny, psala velmi důkladně RÁKOVÁ, I., *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281–1415*, HG 18, 1979, s. 69–102.

163 CDB V.1, č. 31.

164 CDB V.1, č. 336.

165 CDB V.1, č. 457.

166 CDB V.2, č. 557.

167 SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 231.

168 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 82.

I Havlovi mladší bratři se v historických listinách příležitostně vyskytují, za doby vlády Přemysla Otakara II. však nijak často. V letech 1272 a 1273 se objevili na královském dvoře, ale do konce vlády krále železného a zlatého už se to neopakovalo.¹⁶⁹ Snad přešli do tábora šlechty, nespokojené s Přemyslovou vládou.

Za bezvládní po smrti Přemysla Otakara II. se utvářelo spojení mezi Ronovci a Markvartici, jejichž tábor se přidržoval státotvorné strany vedené biskupem Tobiášem. Tak roku 1281 tvořili Ronovci Jindřich z Lichtenburka, Hynek z Dubé a Závíš ze Stružince a Markvartici Jaroslav z Lemberka, Jan z Michalovic a Beneš z Vartenberka poselstvo, které ve Frankfurtu nad Odrou žádalo Otu Braniborského o vydání královice Václava.¹⁷⁰

Když se Václav roku 1283 konečně vrátil do Prahy, začal boj o vliv na mladého krále. Velmi aktivní byli Markvartici – Jaroslav z Lemberka se stal nejvyšším purkrabím, Zdislav ze Zvířetic purkrabím pražským, Beneš z Vartenberka královským číšníkem, Jan z Michalovic alespoň získal náhradou za Děčín hrady Děvín a Šaršštejn (Ostrý)¹⁷¹ – zatímco jejich dosavadní spojenci Ronovci přišli zkrátka. A tak přešli do opozice, po bok Vítkovcům.

Situace se změnila příchodem Závíše z Falkenštejna do okolí mladého Václava, jehož následkem nastalo střídání stráží, kdy Markvartice nahradili Vítkovci a Ronovci. Situace se nezměnila, ani když Markvartici a jejich spojenci přešli do otevřeného odporu proti Vítkovcům a jejich spojencům. Teprve když se po příchodu manželky Václava II., královny Guty, rozhoupala pod Závíšem půda, začali se Markvartici postupně vracet ke dvoru.¹⁷²

Návrat se však podařil jen Benešovi z Vartenberka a Janovi z Michalovic, kdy první se stal podkomořím a později pražským purkrabím a druhý královským číšníkem. Naopak Jaroslav z Lemberka i jeho bratr Zdislav se již ke dvoru nevrátili, a ztratili se z veřejného života. Jaroslav se vyskytuje naposledy roku 1289,¹⁷³ jeho bratr se zřejmě dožil vysokého věku, protože se uvádí ještě roku 1318, kdy se zúčastnil bojů mezi jednotlivými větvemi potomků svého strýce Jaroslava z Hruštic.¹⁷⁴

169 RBM II, s. 317, č. 787.

170 RBM IV, s. 736–737, č. 1850.

171 RBM II, s. 560, č. 1298.

172 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 128–131.

173 RBM II, s. 637, č. 1474.

174 RT I, s. 58.

PRVNÍ VALDŠTEJNOVÉ

Synové Jaroslava z Hrušnice se narodil od ostatních Markvarticů distancovali od bouřlivého politického dění za bezvládní po smrti Přemysla Otakara II. i za vlády jeho syna Václava II. Soustředili se zřejmě na správu svých vlastních statků, ostatně nevelkých. Snad to byl právě malý rozsah majetků, který jim bránil účastnit se soudobé politiky.¹⁷⁵

Jaroslav z Hrušnice měl tři syny, kteří si otcovský majetek mezi sebou rozdělili značně nerovnoměrně. Nejvíce obdržel Zdeněk, jenž získal z Jaroslavovy državy jižní část s hradem Valdštejnem i část východní v předhůří Krkonoš, vhodnou ke kolonizaci. Druhý syn Vok dostal oblast východně od Turnova, kde si založil hrad Rotštejn. Třetího z bratrů, Beneše, Zdeněk a Vok zřejmě vyplatili, protože ten si už před rokem 1295 od biskupa Tobiáše koupil panství Dětenice s malým hrádkem.¹⁷⁶

Na rozhraní Zdeňkova a Vokova panství se nacházely dva farní kostely. Podací právo v Přáslavicích připadlo nyní k Zdeňkově části, o patronát na Hrušnici se oba bratři dělili. Podací bylo opět sceleno, až když ve druhé polovině 14. století Jaroslav z Valdštejna odstoupil Janovi z Rotštejna svou část práva. Co se týče Turnova, ten byl asi nedílným statkem obou větví, protože hranice mezi oběma panstvími se táhla až k městu a také později, v době velkých pútek uvnitř valdštejnského rodu, o kterých bude ještě řeč, Vok tvrdil, že má na Turnov nárok, i když později patřil k Valdštejnu.¹⁷⁷

A. Sedláček vedle Zdeňka, Voka a Beneše uvádí ještě čtvrtého bratra Havla, který se údajně psal po Rohozci, a jeho syna Jarka, uváděného na tomtéž hradě v letech 1322–1323.¹⁷⁸ Přítomnost potomků Jaroslava z Hrušnice na Rohozci je velmi nepravděpodobná, protože Rohozec jednoznačně náležel příbuzným Lemberkům, a tak je možné, že došlo k záměně s některým z příslušníků tohoto rodu. Jak už bylo zmíněno, Jaroslav z Turnova, syn Havla z Lemberka a sv. Zdislavy, měl čtyři syny, samé Havly. Z nich se Havel zvaný Ryba psal po Rohozci ve stejné době jako Havel, údajný syn Jaroslava z Hrušnice. Zřejmě nejdůvěryhodnější autor, J. V. Šimák, se o Jaroslavově synu Havlovi nezmiňuje. Je tedy možné, že skutečně došlo k záměně s Havlem Rybou, ačkoliv nelze vyloučit, že opravdu existoval Jaroslavův syn Havel, který snad byl v držení Rohozce spolu se svým synovcem Havlem Rybou.

175 WALDSTEIN-WARTENBERG, B., *Markvartici*, Praha 2000, s. 95.

176 ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 770–771, 807.

177 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 13.

178 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 59.

DĚTENŠTÍ Z VALDŠTEJNA

Dětenští odvozovali svůj původ od Beneše z Dětenic, který byl nucen se z otcovského podílu spokojit pouze s penězi, za něž si koupil nevelký biskupský statek Dětenice. Už od samého počátku tedy klesl na úroveň drobného šlechtice, které potomci jeho bratrů dosáhli až někdy po polovině 14. století. Proto panuje v genealogii Benešových potomků značný zmatek. Lze se ptát, zda bylo použití predikátu z Valdštejna pro pány z Dětenic jen náhodné nebo cílené. Poměrně bezvýznamný rod se totiž použitím jiného jména mohl snažit o posílení vlastní prestiže. Podobný případ už byl zmíněn u pánů ze Zvířetic, jedné z pobočných větví Lemberků.

Beneš z Dětenic měl snad syna Voka z Dětenic, který se v pramenech vyskytuje roku 1323 jako protivník Voka z Rotštejna.¹⁷⁹ Vok mohl mít syny Zdeňka a Beneše, zvaného Černý. Zatímco první z nich se stal knězem v Loučni,¹⁸⁰ druhý vládl na otcových Dětenicích a roku 1356 podával kněze v nedaleké Libáni.¹⁸¹ Jediná další zmínka o Benešovi Černém se týká roku 1368, kdy svědčil ve prospěch své sestry Jitky v jejím sporu o věno.¹⁸² Beneš Černý měl nejspíš syny Voksu, Beneše Bílého, Beneše Kadeřavého a Mikeše zvaného Šlechtic, z nichž poslední dva se objevují pouze roku 1390.¹⁸³

Voksa (Voxa) se psal po Dětenicích i po Valdštejnu. V pramenech se poprvé připomíná roku 1396¹⁸⁴ a snad už v té době patřil k milcům krále Václava IV., který z politických příčin cítil velké antipatie k vysokým církevním prelátům. Voksa z Valdštejna a jeho společník Racek Kobyla ze Dvorce byli z králových služebníků snad nejznámější vykonavatelé trestných zásahů proti církvi, při nichž často překračovali hranice práva.

Tak v roce 1411 provedli Voksa z Valdštejna a Racek Kobyla z panovníkova rozkazu konfiskaci důchodů pražského arcibiskupa a jiných prelátů.¹⁸⁵ V červnu 1412 zase Voksa pověsil papežskou bulu, povolující odpušky tomu, kdo by přispěl na papežovu válku s protipapežem, na krk prostitutce, kterou vezl královskou cestou od arcibiskupského dvora na Malé Straně až ke královskému dvoru, až nakonec bulu spálil pod novoměstským pranýřem.¹⁸⁶ V duchu tohoto nepřátelství k církvi, ať už bylo jeho osobním přesvědčením nebo se jím jen snažil vyjít vstříc představám krále, přivěsil roku 1415 svou pečeť ke známému dopisu české šlechty do Kostnice.¹⁸⁷ Přestože se před husitskou revolucí profiloval jako známý bouřlivák a odpůrce církve, za revoluce do veřejného dění překvapivě nezasahoval.

179 RT I, s. 63.

180 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 312.

181 LC I.1, s. 16.

182 SOA RAV, i. č. 3142, p. 15.

183 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 312.

184 CDM XV, s. 313, č. 358.

185 ČORNEJ, P., *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003, s. 336.

186 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 6.

187 AČ III, s. 187–190.

Voksa z Valdštejna sídlil na tvrzi v Tuchoměřicích. Král Václav IV. mu za věrné služby zapsal vsi Košíře a nejspíše také Psáře a Holubice.¹⁸⁸ Později Vok získal ještě vladectví Sekerkovy Loučky poblíž Turnova, které roku 1423 zapsal své manželce Elišce z Uhlišť a Řičan.¹⁸⁹ Naposledy se Vok připomíná roku 1425, kdy svědčil na listině pražského měšťana Liděře z Radkovic, který své manželce Alžbětě z Čestlic odkazuje všechnen svůj majetek.¹⁹⁰

Eliška roku 1429 převedla Loučky s příslušnými vesnicemi a také další vsi Košíře, Psáře a Holubice na svého druhého manžela Mikuláše z Kněževsi,¹⁹¹ ale roku 1437 si Sekerkovy Loučky na králi vyprosil Heník z Valdštejna. Z nastalých spleťtých poměrů nakonec jako držitelé Louček vyšli páni z Řičan.¹⁹²

Voksa po sobě zanechal syny Čeňka, Jana a Závíše. Čeňk (1407–1454) se svou ženou Eliškou sídlil na otcových Tuchoměřicích¹⁹³ a na zřejmě vyženěných Kocelovicích poblíž zápa- dočeské Blatné.¹⁹⁴ Jeho bratr Jan je znám z jediné zmínky z roku 1410, kdy souhlasil s tím, aby Čeňk převedl věno své ženy z Tuchoměřic na Kocelovice.¹⁹⁵

Závíš (1406–1462) se shodou okolností oženil s Alžbětou z Čestlic, jejímuž prvnímu muži Liděři svědčil jeho otec Voksa při uzavírání poslední vůle. Díky ní Závíš vyženil nějaký majetek jihovýchodně od Prahy, jmenovitě Čestlice, plat v Modřanech, Třebyšicích a Struhařově,¹⁹⁶ a také tvrz v Roztokách u Prahy. Ostatně i Liděř z Radkovic nabyl Roztok stejným způsobem přes svou první manželku Barboru, vdovu po Janovi z Pořešína, Alžběta byla totiž jeho druhá žena.¹⁹⁷ Závíš se na Roztokách vyskytuje pouze roku 1429, nicméně o roztocké tvrzi je z té doby tak málo zpráv, že je dobře možné, aby tu žil několik desetiletí až do své smrti.¹⁹⁸ Roku 1454 získal od krále Ladislava Pohrobka za své služby Kocelovice, dědictví po bratru Čeňkovi.¹⁹⁹ Poslední zmínka o něm pochází z roku 1462, kdy svědčil Melchiorovi Hochhauzerovi z Hochhauzu, který postoupil Viktorinovi Minstrberskému a jeho bratrům Bočkovi, Jindřichovi a Hynkovi z Kunštátu a z Poděbrad listiny na některé své statky.²⁰⁰

Druhá větev Dětenských z Valdštejna pocházela od Beneše Bílého z Dětenic, bratra Voksy z Valdštejna. Ten sídlil na zděděných Dětenicích, o čemž svědčí, že roku 1378 podával kněze

188 AČ XXVI, s. 426–429.

189 AČ III, s. 283.

190 RT II, s. 156; AČ II, s. 58.

191 AČ III, s. 501.

192 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 79.

193 LE V, s. 759, č. 1048.

194 RT II, s. 105–106.

195 RT II, s. 74.

196 AČ II, s. 64.

197 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého VIII*, Praha 1891, s. 303.

198 AČ III, s. 501.

199 AČ III, s. 558.

200 AČ XV, s. 242–243.

v blízkých Osonicích.²⁰¹ Dětenice však časem prodal a přesídlil na tvrze v nedalekém Letkově, kde je o něm poslední zmínka roku 1402.²⁰² Jeho syny byli další tři Dětenští, bratři Beneš, Hašek a Mikuláš. Ti nejspíše od svého příbuzného Zdeňka Štěpanického z Valdštejna zakoupili někdejší leberský statek Železný Brod, protože v roce 1404 byli patrony zdejšího kostela bratři Beneš a Hašek²⁰³ a po nich roku 1414 Mikuláš.²⁰⁴

Mikuláš podobně jako Voksa přivěsil roku 1415 svou pečeť ke známému dopisu do Kostnice.²⁰⁵ Roku 1431 se objevil jako držitel hradu Bradlce, který kdysi vlastnili jeho příbuzní z Lemberka, jmenovitě Havel Ryba z Rohozce.²⁰⁶ Jak ho Mikuláš získal, není známo. Bradlec však nejpozději od druhého desetiletí 15. století patřil královně Žofii a po její smrti ho roku 1429 získal známý válečník Hynek Krušina z Lichtenburka. Protože na něj byl uveden teprve roku 1437, lze usuzovat, že se Mikuláš Bradlce zmocnil neoprávněně v důsledku zmatků za husitské revoluce. Mikuláš a po něm jeho stejnojmenný syn pak do roku 1456 drželi tvrz ve Čtveříně, kdy ji Mikuláš mladší prodal Janovi, Hynkovi, Mikuláši a Šťastnému Skalským z Valdštejna.²⁰⁷

Hašek a jeho daleko méně zdokumentovaný bratr Beneš se psali nejdříve po Dětenicích a později výlučně po Valdštejnu. Železný Brod zřejmě přenechali mladšímu bratru Mikulášovi, protože vstoupili do služeb moravského markraběte Prokopa. Někdy před rokem 1405 tak získali hrad Uherský Ostroh na jižní Moravě.

Jednalo se o vodní hrad mezi Uherským Hradištěm a Veselím na Moravě, jehož hlavní obrannou linií tvořila řeka Morava a její ramena. Jeho existence je doložena rokem 1286, kdy byl nazýván i Stenice. Za válek mezi moravskými markrabaty byl baštou Prokopovy strany. Od 14. století byl často dáván do zástavy a stejným způsobem ho získali i bratři z Dětenic. Roku 1415 Hašek na ostrožském panství zapsal věno své manželce Anně z Rýzmburka.²⁰⁸

Hašek z Valdštejna byl díky svým úspěchům za husitských válek zřejmě nejvýznamnějším představitelem rodu až do éry císařského generalissima Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna.²⁰⁹ O Haškově politických aktivitách si blíže povíme v samostatné kapitole věnované Valdštejnům za husitských válek, zde se budeme věnovat pouze jeho majetkovým poměrům.

Roku 1423 se stal odměnou za svou podporu pražanům mincmistrem v Kutné Hoře a přestože jeho věrnost začala poněkud kolísat, udržel do roku 1427 pod svým poslušenstvím Kutnou Horu, Kolín, Nymburk, Čáslav a Kouřim. Posléze se z pramenů na čas vytrácí, až roku

201 LC III–IV, s. 99.

202 RT I, s. 597.

203 LC VI, s. 117.

204 LC VII, s. 102.

205 AČ III, s. 187–190.

206 AČ II, s. 62.

207 AČ III, s. 564.

208 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 208–209.

209 Asi nejvíce o Haškovi z Valdštejna napsal PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 143–146.

1437 ho císař Zikmund učinil hejtmanem v Kladsku. Po roce 1438 zdědil po Machně z Vartenberka Veliš,²¹⁰ významný královský hrad u Jičína, postavený okolo roku 1300, ale záhy přešlý do šlechtických rukou. Předchozími držiteli hradu byli slavný Čeněk z Vartenberka a jeho syn Jindřich, bratr a synovec zmíněné Machny.²¹¹

Spolu s hradem získal rozsáhlé panství, zahrnující Bradu, Vysoké Veselí a Hradištko (u Chlumce nad Cidlinou). Celou držbu mu roku 1439 potvrdil král Albrecht.²¹² S bratrem Benešem, který roku 1448 prodal Kolštejn získaný od Brtnických z Valdštejna, byl v nedělu a rok po jeho smrti (Beneš zemřel 1451) prodal Veliš Jiřímu z Poděbrad (Bradou a Veselí už předtím odprodal Markvartovi z Labouně, resp. Petrovi z Němičevsi).²¹³ Sám se stáhl do ústraní na Hradištko, kde je o něm poslední zmínka z roku 1452.²¹⁴

Hašek měl se svou manželkou Annou z Rýzmburka několik synů. Zřejmě ale zemřeli ještě v dětském věku, protože Hradištko později získala libštejnská větev Valdštejnů. Jediným synem, který ho mohl přežít, byl Hynek z Valdštejna a Dětenic, připomínaný roku 1454. U něj ale není jisté, nejde-li o záměnu s Hynkem z Valdštejna z libštejnské větve, kteří Hradištko drželi roku 1463.²¹⁵

210 AČ XV, s. 190.

211 K otázce dědictví po Čeněkovi z Vartenberka nejnověji ŠIMŮNEK, R., *Dědictví po Čeněkovi z Vartenberka*, MHB 5, 1998.

212 AČ XV, s. 192–193.

213 AČ XV, s. 210–211.

214 AČ II, s. 309.

215 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého V*, Praha 1887, s. 294.

PÁNI Z ROTŠTEJNA

Páni z Rotštejna pocházeli od Voka, syna Jaroslava z Hrušnice, který za svůj úděl dostal území uprostřed otcových držav, tedy východně od Turnova. Vok měl se svou manželkou Rychcí syny Jarka, Voka a Zdeňka. Pan Vok se v tehdejších pramenech vyskytuje poměrně často, protože měl řadu pútek se svými sousedy, zaznamenaných v letech 1318–1325. Není však jasné, jestli tímto osudem značně zkoušeným šlechticem nebyl místo Voka I. spíše jeho syn Vok II.²¹⁶

Boje pana Voka jsou vynikajícím pramenem pro určování majetku příslušného k Rotštejnu, protože je v nich zmiňováno vyloupení, popř. vypálení řady lokalit. Od toho lze dovozovat, že k panství patřily vsi Klokočí, Loktuše, Vráty, Loučky, Bystrý, Bukovina, Dubecko, Nová Ves, Podmoklice (dnes součást Semil), zaniklé vsi Klimkovice, Mnichová hora, Ryly a Dřevolizy a také půl podacího v Hrušnici. Kromě těchto lokalit, ležících na Turnovsku, Vokovi z Rotštejna patřily i některé vsi na Jičínsku, které nejspíš dostal věnem od své manželky: Údrnice, Údrnická Lhota (zde byla tvrz), Keteň²¹⁷ a Bartoušov.²¹⁸

Jeho protivníky v těchto sporu byli jak jeho nejbližší příbuzní Jaroslav z Luhu, Zdeněk a Vok z Rotštejna, tak jeho vzdálenější příbuzní z Valdštejna a z Dětenic (nebýt tohoto sporu, zřejmě bychom o nich neměli vůbec žádné zprávy). Kromě toho se proti němu postavili i další Markvartici – Lemberkové a Zvířetičtí – a také Načeratici Léva (Lev), Heřman, Načerát a Paksoslav z Konecchlumí. Do pútek na straně Vokových nepřátel zasáhli i mocní tehdejší doby Jindřich z Lichtenburka,²¹⁹ Půta z Turgova (oblíbenec Jana Lucemburského) či Beneš z Vartenberka (držitel Veliše)²²⁰ a také celá řada drobných feudálů, jako např. Mikuláš z Kováně, Soběhrd z Lomnice, Ratibor ze Železnice, Jeniš z Dalemilic (Daliměřic), Jindřich z Vesce, Petr z Nedvězího, Zdeslav z Jichostřeb, Havel z Cidlina či Pertolt z Přepěř.²²¹

Zmínění šlechtici i mnozí další asi roku 1318 Voka přepadli, zajali a uvěznilo a poplenili jeho statky, kde pobrali peníze a dobytek. Nakonec vypálili Rotštejn. Ve stejné době někteří z nich vyloupili i majetek jiného Markvartice, Vikarta z Polné, který měl v blízké Všeni, Olešnici a Příšovicích. Příčina je ovšem neznámá.²²²

Roku 1322 proto Vok pohnal všechny účastníky k zemskému soudu. Ale než mohlo dojít ke stání, Vok byl opět zajat, tudíž se k soudu nedostavil, a tak podle platného práva ztratil svou při. Naštěstí ale při dalších púhonech dostal za právo, protože se zase většinou nedostavili jeho pro-

216 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 13.

217 Psáno *Ketna* – KUČA, K., *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1997, s. 917 ji ztotožňuje se vsí Chutnovkou v těsné blízkosti Rotštejna. Správnější bude ale spíše názor, že jde o lokalitu na Jičínsku, kde se poblíž Údrnic skutečně vyskytuje ves Keteň.

218 RT I, s. 56–66.

219 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 174.

220 ŠIMÁK, J. V., *Paměti o hradu Rotštejnu*, Turnov 1893, s. 6–8.

221 Podrobný seznam podává ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 14.

222 RT I, s. 53–54.

tivníci. Ale ani s pomocí komorníků nymburského soudu²²³ se Vokovi nedostalo zboží, které mu soud právoplatně přisoudil. Když Vokův zástupce s komorníky přišel k Turnovu, výkonu práva se postavili svorně páni obou polovin města, Valdštejnové i Lemberkové, s čeledí i měšťany, a komorníky i s jejich průvodcem od města zahnali. Roku 1323 Vok znovu pohnal své nepřátele k soudu a opět mu bylo dáno za právo. Následující vývoj případu ale není znám, protože se další soudní zápisy nedochovaly.

Konflikt vyvolává řadu otázek. Soudí se, že jeho důvodem byl spor o dědictví poloviny města Turnova, která byla mezi pány z Valdštejna a Rotštejna nedílná. Napovídalo by tomu, že jeho protivníky byli mimo jiné i jeho příbuzní Valdštejnové a dokonce členové jeho vlastní rodiny. Dokládá to také zápis z roku 1323:

*Wok de Rotensteyn conqueritur super (výčet pohnaných), quia quando nuncium misit cum beneficiariis Neumburgensibus, iuit poprawiti in obtento iure in hereditate Turnowske, ibi eum sunt otbili. Perdicio equis, peccoribus, diuersis domesticis rebus pro duobus milibus mar. arg. Actor Hosczeck de Wrata, siue Wanek de Vdrynycz, siue solus. Camerarius Swach; terminus vltima feria VI ante Marie Nativitatem. Actori datum est pro iure, dedit memoriales.*²²⁴

Naopak udivuje účast Lemberků, jejichž držba poloviny Turnova byla vlastně právně nena-
padnutelná. Ještě více pochyb vzbuzuje účast zmíněných tří mocných pánů, Jindřicha, Půty
a Beneše. Podivné je i ohromné nakupení nižších šlechticů. Vypadá to, jako kdyby se všichni
šlechtici z okolí a někteří velcí baroni rozhodli, že se přizíví na jednom nepřilíš movitém pá-
novi.²²⁵

Překvapující je i množství spisového materiálu, které o kauze vzniklo. V Emlerových *Po-
zůstatcích desk zemských* pokrývá Vokův případ řadu stran, zatímco ostatní spory z té doby jsou
omezeny všehovšudy na krátký odstavec.²²⁶ Určité zkreslení zřejmě mohl přinést požár zem-
ských desek roku 1541, ale i tak je nepoměr do očí bijící, zvláště když uvážíme, že tehdy byl
zemský soud ještě poměrně mladou institucí a písemné záznamy doposud značnou novotou.

223 Po ovládnutí Mladé Boleslavi Markvartici se správa boleslavského kraje, kam Rotštejn přináležel, přesunula do Nymburka. Srov. ŠIMÁK, J. V., *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 803.

224 RT I, s. 61. Termíny *poprawiti* a *otbili* ukazují, že v latině nepřilíš zběhlý písař si musel vypomáhat českými výrazy. Podobně i (...) *debuit arbitrari argentum, et ipse arbitratus est sibi duos chyrti, et duos oharz et duos gastrzab* (RT I, s. 62).

225 Hypotézu, že ke sporu došlo kvůli dědictví Turnova, vyslovil a několikrát zopakoval i rozvedl ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 13; TÝŽ, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Mnichovo Hradiště 1917, s. 36; TÝŽ, *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*, Praha 1938, s. 783. Přebírá ji i novější literatura, viz ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 403.

226 RT I, s. 56–66.

Obstojí zde tedy zatím uznávaný důvod sporů, dědictví Turnova? Nebo se za případem Voka z Rotštejna skrývá nějaká dosud málo známá politická kauza, vyplývající např. ze stranických sporů počátku vlády Jana Lucemburského? Nebo se snad Vok pokoušel jen využít zemského soudu ve svůj prospěch naslepo házenými pŕuhony, ačkoliv se mu třeba žádné velké bezpráví nestalo? Řada ze zmíněných zápisů, týkajících se vyloženě drobných sousedských sporů, by totiž ukazovala Voka jako věčného kverulanta.²²⁷

Je možné vyslovit ještě jednu hypotézu. Čtyři kilometry severozápadně od Rotštejna se nachází zřícenina hradu Zbiroha. Hrad je poprvé připomínán až koncem 14. století jako majetek Markvarta z Vartenberka na Rohozci, kterému byl roku 1388 nebo 1390 zabaven králem Václavem IV.²²⁸ Ale podle archeologických nálezů lze předpokládat vznik hradu Zbiroh (či jinak Zbirohy) již v první polovině 14. století.²²⁹ Za jeho zakladatele je pokládán některý z rohozeckých Lemberků, snad už jeden ze synů zakladatele Rohozce Havla Ryby.²³⁰

Lemberkům se založení Zbiroha připisuje právě proto, že koncem téhož století náležel Markvartovi z Vartenberka, sídlícímu na Rohozci, stejně jako osmdesát let předtím Lemberkové. Ale připisovat Zbiroh Lemberkům se zdá být poněkud nelogické, protože by měl ležet na valdštejnské straně bývalé markvartické domény. Pokud tedy hranice šla opravdu po řece Jizeře, což se zdá být nejpravděpodobnější. Za takové situace by území hradu Zbiroha patřilo k údělu Voka z Rotštejna, který o něj musel nějakým způsobem přijít. Nestal se právě hrad Zbiroh příčinou oné veliké zášti? Domněnku podporuje i pozemková držba hradu Zbiroha, kterou tvořily vsi Zbirohy, Vráty, Besedice, Michovka (Mnichová hora), v letech 1318–1325 jmenované jako příslušenství hradu Rotštejna.

Možnost, že zbirožské území přešlo od Rotštejna k Rohozci ale samozřejmě není důkazem, že se tak stalo už za Vokových bojů s jeho protivníky. Mohl je naopak odprodat v důsledku ztrát, které mu nepřátelé způsobili. A ani Zbiroh jako příčina konfliktu nevysvětluje tak širokou účast šlechty z bližšího i vzdálenějšího okolí. Snad by jen mohl objasnit přítomnost Půty z Turgova i jiného oblíbeného dvořana Jana Lucemburského, Jindřicha z Lichtenburka. Roku 1356 se Půtův syn Jan (Henslin) z Turgova objevuje jako pán Rohozce a Bradlce a o něco později i jako patron kostela v Turnově. Hrady však mohl zakoupit už Půta, který by tak nejspíš získal i Zbiroh. Snad chtěl král po ztrátě hradu Veliše, který roku 1316 zastavil Půtovi z Frýdlantu,²³¹ získat

227 Např. *Idem conqueritur super Budislaw de Hradisczka, quia obligavit sibi equum, qui valuit X mar. arg. minus lotone, et illum sibi zatratyl* (RT I, s. 62).

228 ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 534.

229 FIŠERA, Z., *Skalní hrady zemí koruny české*, Praha 2004, s. 294–299.

230 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 15.

231 RBM III, s. 122, č. 305; přestože by křesťní jméno svádělo ke ztotožnění, Půta z Turgova a Půta z Frýdlantu jsou dvě rozdílné osoby. První je ze starého německého rodu, druhý se řadí mezi Ronovce. Srov. např. RBM III, s. 129, č. 319.

v severních Čechách nějaký opěrný bod. Půtovi z Turgova by mohl pomáhat i Jindřich z Lichtenburka, který nedávno slíbil králi věrnost a pomoc proti komukoliv.²³²

Vok z Rotštejna někdy po roce 1325 zemřel a majetku se ujal jeho syn Zdeněk.²³³ V důsledku naznačených neblahých událostí vliv pánů z Rotštejna v průběhu 14. století silně poklesl, s čímž souvisel i majetkový úpadek. Kromě již zmíněné ztráty severní části državy s (možná budoucím) hradem Zbirohem se oddělila i další území, tentokrát na jihu.

Tak vzniklo samostatné vladectví Sekerkovy (nebo Sekyrkovy) Loučky necelé dva kilometry jižně od Rotštejna, k němuž přináležely vsi Lestkov, Volavec a Václaví.²³⁴ Prvním zdejším vladykou byl Albrecht Sekyrka z Louček, připomínaný roku 1391.²³⁵ Jeden z jeho potomků, Jan, je zmiňován roku 1406. Později Loučky získal Voksa z Valdštejna. Podobně jako Sekerkovy Loučky se od Rotštejna vydělilo nedaleké Dubecko. Roku 1437 se totiž uvádí, že si Heník z Valdštejna, pán Vranova, vyprosil odúmrt' po Janu Dubečkovi, který vlastnil Dubecko, Vranové, Hamštejn a část Volavce.²³⁶

Majetek pánů z Rotštejna se tak zmenšil na všeho všudy několik vsí, čemuž odpovídalo i jejich postavení jen o málo lepších zemanů. Navíc rodové sídlo, hrad Rotštejn, bylo zřejmě neobyvatelné. Pozdější majitelé hradu v 15. století seděli na dvoře v přilehlém Klokočí. Možná i Zdeněk byl nucen sídlit na tomto místě. Popřípadě obýval tzv. Klokočský hrádek, který pro značnou blízkost hradu Rotštejna mohl dříve tvořit jeho pouhé příslušenství. Původní název tohoto hrádku a jeho bližší osudy nejsou známy. Zanikl patrně koncem 14. století nebo během století následujícího.²³⁷

Dalším pánem na Rotštejně byl Jan, snad syn Zdeňka, připomínaný po polovině 14. století. Roku 1360 obdržel od císaře Karla právo pořádat každé úterý trh ve vsi Klokočí.²³⁸ Roku 1363 podával kněze v hruštickém kostele.²³⁹

Až jeho stejnojmenný syn Jan (Ješek) z Rotštejna, připomínaný v letech 1404–1413, dosáhl opět většího významu. Roku 1410 se objevuje jako patron kostela v Hrušticí.²⁴⁰ Roku 1406 získal druhou polovinu podacího práva ke kostelu v Hrušticí, o které se dosud dělil s pány hradu Valdštejna.²⁴¹ Na konci života, nejpozději od roku 1409, byl místopurkrabím Pražského hradu

232 URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 173.

233 FIŠERA, Z., *Skalní hrady zemí koruny české*, Praha 2004, s. 184.

234 MLEJNEK, F., *U nás pod Kozákovem*, Mírová pod Kozákovem 1993, s. 13.

235 LE XII, s. 63.

236 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 329; TÝŽ: *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1909, s. 975.

237 FIŠERA, Z., *Skalní hrady zemí koruny české*, Praha 2004, s. 125–127.

238 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 74.

239 LC I.2, s. 28.

240 LC VI, s. 282.

241 LE VII, s. 76.

a působil i jako rozhodčí v řadě sporů, např. ve velké při Jitky z Meziříčí a Hynka z Červené Hory a Adršpachu o věno.²⁴²

Jan opět povznesl zdevastovaný Rotštejn. Do období jeho života je totiž kladena výstavba kamenného jádra hradu se silnou obvodovou hradbou. O tom, že se tehdy na hradě sídlilo, svědčí koncem 14. století doložená hradní kaple, připomíná se i kněz Beneš.

Protože byl Jan z Rotštejna bezdětný a naživu už nebyli ani jeho sourozenci, odkázal majetek své manželce Žofce z Rotštejna, která zemřela nejspíše roku 1416, a majetek tak spadl na krále. Václav IV. části panství rozdával – ves Bělou dostal Hašek z Valdštejna na Brodě, Bukovina připadla Jindřichovi z Vartenberka na Valdštejně (roku 1437 ji prodal zpět k Rotštejnu). Zbytek včetně hradu Rotštejna obdržel Ondřej Paldra z Vařin, který pocházel ze Žatecka.²⁴³

O něco pozdější pohled na rotštejnské panství nabízí tristní obraz: po roce 1468 byl pod hradem dvůr zvaný Žebrák, označovaný jako zpustlý, v Klokoči tři selské dvorce, ve Smrčí čtyři, na Prackově jeden, v Zásadě čtyři, ve Vesci jeden, v Loktuši čtyři. Pusté zůstaly vsi Kozákov, Komárov, Dubecko a částečně Jichostřeby, přičemž byly později obnoveny pouze první dvě.²⁴⁴ Hrad byl v té době už opět zpustlý, majitelé rotštejnského panství Paldrové z Vařin od 30. let 15. století sídlili na dvoře v přilehlém Klokoči.

Rotštejn leží poblíž melafyrového a čedičového vrchu Kozákova, po jehož severozápadním a západním svahu se táhne hřbet zvaný Drábovna, zakončený pískovcovým skalním blokem. V tomto bloku se nacházejí četné jeskyně, či spíše hluboké skalní převisy, podle místního zvyku nazývané „pece“. Největší z nich je Babí pec, ležící v dolním konci hřbetu. Výzkumy v první polovině 20. století zde objevily stopy osídlení z pozdní doby kamenné (eneolitu), spojené s výrobou kamenných nástrojů. Další stopy pocházejí z období středověku, v Babí peci se totiž našla penězokazecká dílna z 15. století.²⁴⁵ Snad si chudí majitelé rotštejnského panství chtěli poněkud zlepšit svůj nepříznivý majetkový stav. Možná dílnu provozoval už Jan z Rotštejna, spíše ale až Paldrové z Vařin.

242 RT I, s. 93, 95, 96.

243 ŠIMÁK, J. V., *Paměti o hradu Rotštejnu*, Turnov 1893, s. 15.

244 MLEJNEK, F., *U nás pod Kozákovem*, Mírová pod Kozákovem 1993, s. 13.

245 SKLENÁŘ, K. a kol., *Archeologické památky Čechy, Morava, Slezsko*, Opava 1993, s. 112.

PÁNI Z VALDŠTEJNA

Zdeněk, syn Jaroslava z Hruštic, byl prvním, kdo se psal po hradu Valdštejně u Turnova. Jak už bylo uvedeno výše, mohl být jeho stavebníkem buď on sám nebo už jeho otec. Poprvé je Zdeněk z Valdštejna jako držitel hradu zmiňován roku 1304.²⁴⁶ Zdeněk žil zřejmě v letech 1260–1304. Ze všech tří synů Jaroslava z Hruštic měl největší podíl, ale tento stav dlouho nevydržel. Zdeněk měl totiž pět synů, kteří si jeho úděl rozdělili.

Syny Zdeňka I. byli Zdeněk II. (doložený 1318–1327), Heník (1318–1323), Hynek (1318–1323), Albrecht (1318–1323) a Jan (1304–1323). Nebýt sporů, které vedli se svým příbuzným Vokem z Rotštejna, asi bychom se o nich vůbec nedozvěděli.

Potomci těchto pěti bratří dosáhli v několika málo generacích takového rozrodu, že klesli na úroveň drobných zemanů, i když se nikdy nepřestali hlásit k panskému stavu. Odtud vznikla pověst o plodnosti jednoho předka (Jindřicha či Jana), jenž prý přivedl Přemyslu II. Otakarovi na pomoc do války svých 24 synů. Pověst zaznamenal Bartoloměj Paprocký z Hlohol a odkazují se na ni i obrazy na pozdějších, novověkých valdštejnských zámcích, např. na Duchcově.²⁴⁷

Lapidárně (a velmi trefně) situaci prvních Valdštejnů shrnul Josef Pekař: (...) *rozrod toho mocného kmene panského byl tak bohatý, že některým rodinám jeho zbývalo v době krále Václava po dvoru s jednou nebo několika vesnicemi, u nichž dřevěný hrad na nějaké skále snažil se udržet i na venek panský charakter chudnoucí šlechty.*²⁴⁸

Původně se soudilo, že se pět Zdeňkových synů rozdělilo tak, že Zdeněk II. a snad i Heník zřejmě drželi po otci Valdštejn, zatímco ostatní bratři si našli jiná sídla – Hynek byl po jistý čas zápisním pánem na královském hradě Veliši, Jan získal v Podkrkonoší hrad Štěpanice a Albrecht zakoupil tvrz Lomnici.²⁴⁹

Jenže starší historiografie (v čele s A. Sedláčkem) přisuzovala těmto bratrům nebo dokonce až jejich potomkům založení většiny hradů v Českém ráji, horním Pojizeří i v Podkrkonoší. Vedle nejstaršího Valdštejna k nim měly náležet Hrubá Skála, Chlum (Kozlov), Kavčiny, v Podkrkonoší pak Štěpanice, Košťálov, Nístějka a Návarov. Naopak nové archeologické výzkumy ukazují, že většina těchto hradů vznikla už v poslední čtvrtině 13. století.²⁵⁰

A navíc byla v kraji pod Kozákovem *in natura* nalezena v pramenech vůbec nebo jen velmi málo doložená sídla Klamorna, Drábské světničky, Hynšta, Křineč, Staré hrady, Čertova ruka, Radeč a Kozlov u Lomnice. Jistě by se jich našlo i více.

246 ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 489.

247 O ní fundovaně POKORNÝ, P. R. – PREISS, P., *Václav Vavřínek Reiner. Obrazy a fresky: Zámek Duchcov – Valdštejnská rodová galerie*, Praha 1992.

248 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 144.

249 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 17.

J. Waldhauser o těchto hradech či spíše hrádcích shrnuje dosavadní archeologické názory: všechny výše zmíněné písemně nedoložené stavby pocházejí ze stejné doby, přelomu 13. a 14. století, a dlouho nevydržely. Co se týče jejich funkce, spolu s Kavčinami, Chlumem/Kozlovem, Nebákovem i dalšími sídly to mohla být jednak strážišť Markvarticů nebo mnichů z Hradiště, jednak sídla samotných příslušníků rozvětveného rodu Markvarticů (možná jen kolonizační provizoria), dále sídla markvartických družiníků či svobodníků, jimž Markvartici dovolili založit si hrad (hrádek), a konečně to mohla být i sídla drobné šlechty z okraje staré sídelní ekyumeny, kterou Markvartici likvidovali po ovládnutí oblasti dnešního Českého ráje.²⁵¹

Podobná situace nastala také v Podkrkonoší. Zde je situace o něco horší, na rozdíl od zprofanovaného Českého ráje tady archeologický výzkum nepokročil tak daleko. Přesto archeologové usuzují na existenci řady drobných hrádků, mezi něž se řadí např. hrádek v poloze Hradiště a ta poblíž Benešova u Semil, Rychlovský hrádek u Horních Štěpanic, polohy Na Valech a Na Tvrzi, u Kundratic, polohy Kláštenec, Babylon, Na Kopci a Na Hrádkách u Lomnice nad Popelkou, polohy Prklín a Čebříkov poblíž Roztok u Jilemnice, poloha Hrádek v Loukově či zaniklý hrádek u Víchové nad Jizerou. Opět by se dala nalézt i řada dalších.²⁵²

Nejprozkoumanější z těchto lokalit je tzv. Rychlovský hrádek, u něhož poznatky z archeologických sond vedly J. Sigla a V. Wolfa k vyslovení teorie o prstenci valdštejských sídel na horní Jizeře. Jejich význam byl pouze krátkodobý, vázaný na období kolonizace.²⁵³ Protože podobná situace panovala i na Turnovsku, zdá se, že se tak z výše vyjmenovaných čtyř alternativ funkce hrádků ve zdejší oblasti posiluje význam druhé alternativy, tedy markvartických sídel, byť i jen dočasných.

S ohledem na výše zmíněné skutečnosti se lze domýšlet, že se rozdělení mohlo odehrát i výrazně jinak, než soudili starší historikové. Přesto nám nezůstane, než se držet písemných pramenů a jejich informace pouze případně doplnit archeologickými poznatky.

250 Z historiků, kteří se věnovali nejstarším Valdštejnům a jejich sídlům, připadají v úvahu hlavně SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 47, 59–60; daleko podrobněji TÝŽ, *Z Valdšteina*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 335–343 a ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 17–19. Nové výzkumy viz PROSTŘEDNÍK, J. – VOKOLEK, V., *Archeologicky výzkum skalních lokalit Českého ráje v letech 1994–1997*, ZČP 11, 1998, s. 118–132; PROSTŘEDNÍK, J. – ŠÍDA, P., *Novosvětýský průsmyk. Přechod přes západní Krkonoše v pravěku a středověku*, ZČP 14, 2001, s. 7–35; ÚLOVEC, J. – FIŠERA, Z., *Hrad Nistějka*, ZČP 14, 2001, s. 36–52; PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995*, ZČP 9, 1996, s. 172–178; okrajově i TÝŽ, *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*, ZČP 13, 2000, s. 19–20.

251 WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, *passim*, zvláště s. 133, 203.

252 PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998 – Rekognoscace středověkých panských sídel v severní části semilského okresu*, ZČP 12, 1999, s. 191–192; o některých psal už SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 300.

253 SIGL, J. – WOLF, V., *Zjišťovací archeologický výzkum hrádku v poloze „Hradiště“ u Horních Štěpanic a jeho přínos k poznání kolonizačního procesu na Jilemnicku*, ZČP 2, 1989, s. 7–14.

Předpokládejme, že država Zdeňka I. měla dvě stěžejní oblasti – jednak okolí rodového hradu Valdštejna, jednak kolonizační oblast hradu Štěpanice, položeného na samém východním okraji Zdeňkovy držby. Je tedy možné, že Zdeněk II. a Jan získali hlavní hrady Valdštejn a Štěpanice, čímž by se z nich stali dva nejdůležitější synové. O Heníkovi by bylo možné uvažovat jako o držiteli Chlumu, Hynek byl skutečně zápisním pánem na Veliši, zbývá tedy Albrecht, kterému je přisuzována koupě Lomnice.

Zakoupení Lomnice by však bylo velmi nouzovým krokem, k němuž by se Albrecht musel uchýlit pouze při nedostatku jiných sídel, Lomnice byla totiž malou, nevýznamnou tvrzí rodu Košíků z Lomnice.²⁵⁴ Takových sídel drobné šlechty bylo v okolí mnoho, např. sedm kilometrů severozápadně od Lomnice se nachází Žernov, kde se roku 1375 vyskytuje Naček, roku 1394 Mareš (jinak držitel tvrze Milíčevsi na Jičínku) a roku 1463 Jan. Ještě roku 1514 se po něm píše Mach z Žernového.²⁵⁵ Podobně se v pozdější době, počátkem 16. století, po blízkém Žlábků píše Václav Žlabecký z Ostroměře, příslušník staré vladycké rodiny z Jičína.²⁵⁶

Avšak v okolí Valdštejna bylo v té době ještě několik hradů, které si mohl Albrecht vybrat jako své sídlo. Z nich se jako nejpravděpodobnější jeví Hrubá Skála, později držená jeho předpokládanými potomky. Je tedy možné, že Albrecht nebyl žádný chudák, který by si musel zakoupit drobné sídlo v okolí statků svých bratrů, ale naopak poměrně zámožný šlechtic, jenž si ke svému údělu, Hrubé Skále, mohl přikoupit i další državu, tvrz v Lomnici. Jiným důvodem koupě mohlo být, že se Albrecht cítil na Hrubé Skále, v sousedství svých bratrů na Valdštejně a Chlumu, poněkud stísněně.

254 Košíkové z Lomnice měli ve znaku kartase, domnělého tatarského zvěda. Název vznikl ze sousloví *Kartas bôh*, kterým kartasové žádali o jídlo. Slova znamenají v romštině *Nastal hlad*, a tak se zpráva o kartasích podkládá za nejstarší doklad přítomnosti Romů ve střední Evropě. Viz *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. M. Bláhová, Praha 1977, kap. 82, s. 145. K výkladu o erbů Košíků z Lomnice KRÁL z Dobré Vody, V., *Heraldika*, Praha 1900, s. 317.

255 PROFOUS, A. – SVOBODA, J., *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 834.

256 MIZERA, F., *Popis okresního hejtmanství Semilského*, Semily 1888, s. 121.

LOMNICKÁ A VALDŠTEJNSKÁ VĚTEV

Zakladatelem lomnické větve byl ze synů Zdeňka I. Albrecht, hofmistr královského dvora a první držitel Lomnice z rodu Valdštejnů. Snad mu lze připsat syny Hynka, Jarka a Jana.

Po získání lomnického panství došlo zřejmě i k dalšímu dělení hruštického patronátního práva (snad už od Albrechta, jistě od Hynka). Doposud bylo rozděleno mezi držitele Valdštejna a Rotštejna, a to tak, že se obě větve při obsazování kostelů střídaly. Nyní se o valdštejnský díl zřejmě podělili i členové rodu, sídlící na Valdštejně a na Lomnici. Podobné dělení podacího práva zřejmě nastalo i v případě kostela v Přáslavicích, patřících k Hrubé Skále.

Hynek, doložený od roku 1337,²⁵⁷ byl nejprve držitelem hradu Hrubá Skála pět kilometrů jihovýchodně od Turnova. Roku 1353 se svou manželkou Annou z Vartenberka obdaroval hradecké františkány a turnovské dominikány. Darovací listina byla sepsána na Lomnici a Hynek se v ní píše po Hrubé Skále, což naznačuje, že držel obě sídla.²⁵⁸ Skálu však později při rozdělení majetku, k němuž došlo nejspíš okolo roku 1358, přenechal bratru Jarkovi a sám se trvale usadil na tvrzi v Lomnici.

Hynek se naposledy připomíná roku 1362, kdy spolu s bratrem Janem a vlastníky Valdštejna Zdeňkem a Půtou prezentoval v hruštickém kostele kněze Zdeňka z Vyskeře.²⁵⁹ Zemřel nejspíše následujícího roku, protože tehdy už v Hrušticích nového kněze Markvarta z Vesce prezentovali jeho synové Zdeněk a Jarek a spolu s nimi i Jan z Rotštejna, Hynkův bratr Jan a Půta z Valdštejna.²⁶⁰ Hynek byl prý pochován v turnovském dominikánském klášteře.²⁶¹

Hynkovi synové Jarek (1363–1392) a Zdeněk (1363–1389) se o jeho državy rozdělili tak, že Jarek získal jihozápad s centrem v Lomnici a Zdeněk severovýchod s Libštátem, Bystrou nad Jizerou a Olešnicí, nad níž si založil hrad Košťálov. Jarek roku 1377 prodal nějaké zboží klášteřu sv. Prokopa.²⁶² Roku 1383 prezentoval kněze v Lomnici.²⁶³ Asi roku 1391 spolu se svými příbuznými prodal Lomnici Petru Rašínovi, od něž se posléze dostala zpět rodu Košíků z Lomnice. Možná že v té době sídlil na Košťálově, získaném po Zdeňkově smrti někdy před rokem 1389, o který se soudil se Zdeňkovou vdovou Kačnou.²⁶⁴

Hynkův bratr Jarek (1353–1363) byl držitelem hradu Chlumu, což dosvědčuje zmínka o jeho svolení k nadaci jeho bratra Hynka z roku 1353. Když však od svého staršího bratra Hynka zís-

257 RBM IV, s. 854, č. 2189.

258 SOA RAV, i. č. 2427.

259 LC I.1, s. 170.

260 LC I.2, s. 28.

261 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 17.

262 RT I, s. 451.

263 LC III–IV, s. 148.

264 RT I, s. 529.

kal Skálu, Chlum zřejmě přenechal bratru Janovi, který se po něm psal roku 1362 (je to současně jediná zmínka o něm).²⁶⁵ Protože se nevyskytuje u výše zmíněných prezentací z let 1362 a 1363, lze soudit, že se svým skalským zbožím od ostatních bratří oddělil. Sám se totiž v letech 1358–1363 objevuje s titulací ze Skály resp. z Valdštejna na Skále jako patronátní pán kostela v Přáslavicích, příslušného ke Skále.²⁶⁶ Nějakým způsobem však po bratru Hynkovi získal Lomnici, protože se po ní jednak psal²⁶⁷ a jednak podával kněze k lomnickému kostelu.²⁶⁸

Po roce 1363 nemáme o Jarkovi zprávy, zato se objevují jeho synové Albrecht a Beneš, kteří zřejmě prodali Skálu, protože se v dění na skalském panství objevují páni z Pardubic. Vilém z Pardubic je připomínán roku 1371, kdy podával kněze ke kostelu v Týně nad Rovenskem, patřícímu ke skalskému panství, jeho syn Smil je zmiňován roku 1394.²⁶⁹

Albrecht zakoupil Chotěšice a Sloveč, dvě nevýznamné lokality mezi Nymburkem a Hradcem Králové, svědčící o jeho hmotném úpadku. Přesto zasahoval do dění v rodném kraji. Roku 1382 spolu s dalšími Valdštejny Zdeňkem ze Štěpanic a Jindřichem z Vysoké potvrzují turnovskému klášteři dominikánů držbu několika vesnic, jež byly omylem prohlášeny za spadlé na krále.²⁷⁰

Albrechtův bratr Beneš sídlil v Libštátě, kde se uvádí ještě roku 1394 jako dárce úroku v Libštátě lomnickému kostelu.²⁷¹ To už se ale psal po tvrzi Byšicích u Lysé nad Labem. Roku 1395 oba bratři spojili své majetky²⁷² a záhy zemřeli. Protože ani jeden z nich nezanechal dědiče, rozhodnutí o jejich majetku náleželo koruně. Ucházeli se o něj Jaroš a Zdeněk ze Studence, Vok z Valdštejna, Jaroš a Sezima z Deblic a Hynek z Valdštejna, z nichž nejvíce získali poslední tři.²⁷³

Vedle lomnických Valdštejnů se v kraji mezi Turnovem, Semily a Lomnicí vyskytují ještě někteří další příslušníci tohoto rodu. Majetkové vztahy nám dovolují se domnívat, že tvořili samostatnou větev, sídlící na nejstarším hradě rodu, Valdštejně, a vlastníci i polovinu města Turnova. Význam má zejména skutečnost, že písemné prameny o držbě Valdštejna představiteli lomnické větve mlčí.²⁷⁴ Ovšem na druhou stranu nelze vlastnictví Valdštejna lomnickou větví zcela vylou-

265 LC I.1, s. 170.

266 LC I.1, s. 19, 131; LC I.2, s. 38.

267 LC I.2, s. 37.

268 LC I.1, s. 190; LC I.2, s. 10.

269 LE XII, G 9.

270 AČ III, s. 467.

271 PEKAŘ, J., *Rozrod pánů z Valdštejna ve věku XIV.*, OJT 2, 1995, č. 1, s. 7.

272 RT I, s. 560.

273 PEKAŘ, J., *Rozrod pánů z Valdštejna ve věku XIV.*, OJT 2, 1995, č. 1, s. 7.

274 Nicméně se jedná pouze o hypotézu. ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 17 připisuje syny Zdeňka II. Albrechtovi z Lomnice, ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 586 naopak zase Zdeňkovy syny Albrechtovi.

čit, protože její příslušníci drželi hrady Hrubou Skálu a Chlum v okolí Valdštejna a vyskytují se i jako patroni kostelů v Přáslavicích a v Hrušticí.

Za zakladatele této poněkud sporné a navíc krátkodeché větve můžeme považovat Zdeňka II., který byl jedním z protivníků Voka z Rotštejna v jeho často citované kauze a naposledy se objevuje roku 1327 mezi českými pány, kteří se zaručují za věno Anny Přemyslovny.²⁷⁵

Roku 1335 se připomíná jistý Zdeněk z Valdštejna seděním na Kopci, jenž obdarovává turnovského rychtáře Ješka.²⁷⁶ Je otázka, jestli v tomto případě šlo ještě o Zdeňka II., nebo už jeho syna Zdeňka III. Pochopitelně je možné i to, že Zdeněk II. a III. jsou jednou a toutéž osobou, což je ale nepravděpodobné vzhledem k věku, jakého by se tento jediný člověk musel dožít.²⁷⁷ Neméně zajímavá je otázka sídla, k němuž se tento Zdeněk hlásí. Zmíněná listina z roku 1335 se nedochovala v latinském originále, pouze v českém přepisu z počátku 16. století. A. Sedláček se domníval, že v originále bylo napsáno *in Monte*, což podle něj lze překládat jako Kopec i jako Chlum, jímž myslel hrad Chlum nedaleko od Turnova.²⁷⁸ J. V. Šimák zase uvažoval o hypotetickém dvoře v Turnově.²⁷⁹ Pravda je taková, že Kopcem může být vlastně jakékoli sídlo v okolí. České a latinské názvy k sobě nemusely mít vlastně vůbec žádný zvláštní vztah. Např. páni z Hradce (Jindřichova) se v latině nazývali *de Novo domo*. Pro příklad toho, že jedno sídlo mohlo mít více názvů i v jednom jazyce, nemusíme chodit daleko – skalnímu hradu Vranovu kousek od Turnova se běžně říkalo i Skála (Malá). Z toho vyplývá, že polomytickým Kopcem mohla být třeba Hrubá Skála, možná i Valdštejn...

Zdeněk III. prezentoval roku 1357 kněze ke kostelu sv. Mikuláše v Turnově.²⁸⁰ Půta, jeho bratr, byl nejspíše spolumajitelem Valdštejna, protože jsou oba roku 1362 spolu s již zmínovanými Hynkem z Lomnice a Janem z Chlumu uváděni jako patroni kostela v Hrušticí.²⁸¹ Už následujícího roku však Zdeněk mizí a Půta je u prezentace dalšího kněze ke kostelu v Hrušticí roku 1363 za valdštejnskou stranu pouze se svými lomnickými příbuznými.²⁸² Půta se ale už roku 1355 vyskytoval na Českomoravské vrchovině coby manžel Kateřiny z Bučovic, díky níž se stal spolumajitelem Ždánic.²⁸³

Synem Zdeňka III. byl Jindřich, který se připomíná roku 1362, kdy spolu s Janem (Hensliem) z Turgova, držitelem druhé poloviny města Turnova,²⁸⁴ podával faráře k turnovskému

275 CDM VI, s. 393, č. 25.

276 RBM IV, s. 47, č. 121.

277 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 18 preferuje Zdeňka II., zatímco ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 586 Zdeňka III.

278 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 76.

279 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 18.

280 LC I.1, s. 17.

281 LC I.1, s. 170.

282 LC I.2, s. 28.

283 SOA RAV, i. č. 3142, p. 15.

kostelu.²⁸⁵ Další zprávy o Jindřichovi mizí, hrad i polovinu Turnova ale držel snad do 80. let, kdy zřejmě obojí prodal Janovi z Vartenberka na Ralsku.

Jan z Vartenberka zemřel roku 1383. Valdštejn pak obdržel jeho nejmladší syn Jindřich, který se tu však poprvé připomíná až roku 1404.²⁸⁶ Tak aspoň o přechodu majetku do vartenberských rukou soudí J. V. Šimák, jenž svou tezi dokládá značně důvtipnými argumenty.²⁸⁷ Na druhou stranu A. Sedláček²⁸⁸ i I. Raková označují za prvního Vartenberka na Valdštejně až právě Jindřicha, který měl hrad koupit okolo roku 1400 – nedlouho po koupi hradu Níštějky roku 1398.²⁸⁹

284 Po Jaroslavovi a Ctiborovi z Lemberka se jako další držitel Rohozce, ke kterému patřila druhá polovina Turnova, uvádí až roku 1356 zmíněný Henslin z Turgova z míšeňského šlechtického rodu. Hrad však mohl zakoupit už jeho otec Půta, oblíbenec krále Jana Lucemburského.

285 LC I.1, s. 185.

286 ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 490.

287 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 19.

288 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 60.

289 RAKOVÁ, I., *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281–1415*, HG 18, Praha 1979, s. 81.

ŠTĚPANICKÁ VĚTEV

Zakladatelem štěpanické pošlosti byl Jan, předposlední syn Zdeňka I. z Valdštejna. Z otcovy državy získal nejvýhodnější část, zatím nezkultivovanou, ale potenciálně nejbohatší, obdařenou ložisky barevných i drahých kovů. Právě jejich těžba umožnila Janovi nebo jeho synovi přestavět Štěpanice na poměrně rozsáhlé sídlo, které příznačně obsahovalo i hospodářské prostory, určené ke zpracování kovů.

Snad už Jan, ale nejpozději jeho předpokládaný syn Heník odkoupil od jednoho z Lemberků severovýchod sousedního panství hradu Sytového.²⁹⁰ Na tomto cípu území na pravém břehu horní Jizery buď už Lemberkové, možná ale až Valdštejnové založili hrad Nístějku a městečko Vysoké. Heník se po Vysokém psal roku 1354, když podával faráře do Poniklé na protějším břehu Jizery.²⁹¹

Heník nebo po jeho smrti Heníkovi zatím nedílní synové opět odkoupili od sytovského pána Haška z Lemberka část jeho panství – tentokrát to byl mezi lety 1363 a 1368 východ s hradem Sytovým a farní vsí Roprachtice a sever s hradem Návarovem a farní vsí Zlatou Olešnicí.²⁹²

Heník po sobě zanechal několik synů, z nichž s jistotou víme o třech: Zdeňkovi Dlouhém (1360–1398), a dvou Jindřích. Vedle nich se nabízejí ještě dva takřkajíc bezprizorní Valdštejnové, Jan a Vok, jež lze k potomkům Heníka s určitou nejistotou přiřadit na základě jejich majetku. Nejstarší Zdeněk získal hlavní hrad Štěpanice a k němu Jilemnici, první z Jindřichů hrad Nístějku s městečkem Vysokým. Druhý Jindřich si s Janem rozdělil území mezi řekami Jizerou a Kamenicí získané od Haška z Lemberka – Jindřich získal Návarov a Zlatou Olešnici a Jan hrad Sytový s Roprachticemi. Poslední Vok pouze paběrkoval, když získal ze Zdeňkova podílu část Horní Branné. Takové rozdělení je samozřejmě pouze schematické. V různých dobách byli různí z bratrů spolu v nedílu, pak se rozdělovali a znovu spojovali... Ještě se k tomu vrátíme.

Podívejme se teď na jednotlivé Heníkovy syny a jejich potomky trochu obšírněji. Dovolíme si pro přehlednost zvolit pořadí od nejméně významných po nejbohatší, nejznámější a nejplodnější.

290 Zmíněné panství se rozkládalo mezi řekami Kamenicí a Jizerou a jak už jsme naznačili, patřilo pánům z Lemberka. Ne však v plné rozloze, protože už první majitel, Havel Houba ze Sytového, daroval velký kus lesa hradištskému klášteru a mniši zde založili farní kostel Panny Marie v Bozkově. K němu patřily ještě vsi Jesenný a Roztoky nad Jizerou.

Později se majitelem sytovského panství stal Hašek Zvířetický z Lemberka, který v intervalu let 1356–1360 provedl s hradištským opatem Předborem oboustranně výhodný obchod: vyměnil své vsi Krupou a Rokytou (nedaleko kláštera) za Bozkov, Jesenný a Roztoky. Směna vyhovovala oběma stranám – nově získané vesnice totiž ležely poblíž ostatních statků obou nabyvatelů (RT. I, 420).

291 LC I.1, s. 20.

292 Sám přesídlil do nejdůležitější lokality někdejšího sytovského panství, do Semil, doložených od roku 1352.

O zřejmě nejmladším z bratrů, Vokovi, jsme uvedli, že získal pouze část vsi Horní Branné. Věnoval z ní roční plat 20 kop grošů klášteru augustiniánů kanovníků sv. Karla v Praze.²⁹³ Jestli mu můžeme připisovat nějakého potomka, byl by to s největší pravděpodobností podobný chud'as Zdeněk. Ten roku 1429 svědčil na jedné listině Jana Košíka z Lomnice. Při této příležitosti se psal po tvrzi Mostku poblíž Hostinného.²⁹⁴ Zřejmě s ním můžeme ztotožnit dalšího Zdeňka z Valdštejna, který roku 1432 koupil od Beneše z Vartenberka hrad Stohánek a příslušenství – vesnice Svěbořice, Ploučnici a Ostrov.²⁹⁵

Druhý z bratrů, Jan z Roprachtic seděním na Sytovém, se poprvé připomíná roku 1368 a pak roku 1371. V obou případech podával kněze v Roprachticích.²⁹⁶ Další zmínka o něm se váže až k roku 1392, kdy už byl mrtvý, jednalo se totiž o jeho pozůstalost.²⁹⁷ Snad po sobě zanechal syna Jana, který se připomíná na jeho statcích roku 1395,²⁹⁸ a možná i syna Jarka, sídlícího se strýcem Jindřichem na Návarově. Jak se zdá, ani jeden z nich neměl mužského potomka, a tak Roprachtice přešly na potomky Zdeňka Dlouhého, zatímco hrad Sytový přestal být obýván a prakticky zmizel z povrchu zemského.²⁹⁹

V případě dalších dvou bratrů, Jindřichů, dosahují zřejmě svého vrcholu problému s notorickým valdštejnským užíváním tohoto jména. Jiřího Úlovce dokonce vedly k tomu, že oba Valdštejny ztotožnil.³⁰⁰ Taková myšlenka by byla lákavá, pomohla by zjednodušit majetkové a příbuzenské vazby štěpanických Valdštejnů, zřejmě se ale skutečně jednalo o dvě osoby, protože, jak záhy uvidíme, na Moravě se ve druhé půli 14. století vyskytoval jeden štěpanický Valdštejn ve službách markraběte Prokopa a druhý ve službách Jošta. Zpravidla se první nazýval Hynek a druhý Heník, což obojí jsou formy jména Jindřich, ale občas došlo k prohození (anebo změně strany). Možná právě tento fakt Jiřího Úlovce inspiroval ke sjednocení obou osob, ale takový člověk by musel být přelétavější než příslovečný Čeněk z Vartenberka, nehledě na to, že by se musel strhat, aby stihl všechny události, jež by se k takovému Nadvaldštejnovi vázaly.

Fakt výskytu dvou Jindřichů v jedné generaci nás nemusí překvapovat, pokud vezmeme do úvahy už zmíněný leberský příklad, kdy Jaroslav z Turnova měl čtyři syny, samé Havly, kteří se rozlišovali svými přízvisky: Kanovník, Beran, Ryba a Houba. Podobná situace panovala ve druhé polovině 14. století např. také ve vladycké rodině ze Zásady, kde bylo v jednom pokolení

293 LE IV, s. 380, č. 533.

294 AČ I, s. 411.

295 AČ VI, s. 486.

296 LC I.2, s. 101; LC II, s. 49.

297 PEKAŘ, J., *Rozrod pánu z Valdštejna ve věku XIV.*, OJT 2, 1995, č. 1, s. 8.

298 LC V, s. 221.

299 PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998*, ZČP 12, 1999, s. 191–192.

300 ÚLOVEC, J., – FIŠERA, Z., *Hrad Nístějka*, ZČP 14, 2001, s. 37.

hned pět Janů s přízvisky Ocas, Lysec, Kozel, Čouch a Kyjata.³⁰¹ Kromě toho podobná situace ve valdštejnském rodu už jednou nastala, roku 1318 nám známý Vok z Rotštejna poháněl mj. i Hynka a Heníka z Valdštejna – i když zde nelze s jistotou tvrdit, že se jednalo o bratry.

Také alespoň jeden z obou Jindřichů ze štěpanické větve měl své přízvisko, které pravděpodobně získal podle názvu svého hradu Nístějky. Roku 1369 tak Jindřich z Valdštejna, řeč. Nístějčka, podává kněze ve Vysokém³⁰² a ještě roku 1399 se připomíná Hynek řeč. Nístějka z Valdštejna na listině, jíž je exkomunikován z církve markrabí Prokop.³⁰³ Naopak přisuzovat druhému Jindřichovi nějaké přízvisko, např. podle jeho hradu Návarova, by bylo čirou spekulací, žádné totiž není doloženo.

Jindřich alias Hynek nejprve spolu s bratrem Zdeňkem držel Jilemnic, kde ho zachycují v letech 1361–1370 konfirmační knihy.³⁰⁴ Ty o něm dále prozrazují, že se posléze oddělil a vzal si za svůj úděl Vysoké s hradem Nístějkou.³⁰⁵ Ještě roku 1382 spolu s bratrem Zdeňkem ze Štěpanic a Albrechtem z Lomnice potvrzuje turnovským dominikánům držbu několika vesnic,³⁰⁶ pak ale pak odešel na Moravu do služeb markraběte Prokopa, který mu za jeho služby udělil hrad Rokštejn u Jihlavy, jak o tom svědčí potvrzení, vystavené roku 1437 císařem Zikmundem Hynkovu potomku Zdeňkovi z Valdštejna.³⁰⁷ Hynek se tak stal zakladatelem moravské větve rodu Valdštejnů, jež se podle svého hlavního sídla nazývala Brtnickými z Valdštejna.

Hynek zřejmě někdy během 80. let 14. století prodal Nístějku příbuzným z Vartenberka.³⁰⁸ Je však pravděpodobné, že své aktivity nepřenesl zcela na Moravu, a ponechal si v Podkrkonoší nějaké zázemí. Mohlo se to stát tak, že vstoupil do nedílu s některým ze svých místních příbuzných. Roku 1392 se připomíná jakýsi Hynek z Roprachtic a z Přívlak, prohlašující, že měl společný majetek se svým nedávno zemřelým bratrem Janem z Roprachtic a na Sytovém.³⁰⁹ Možná se jednalo skutečně o Hynka z Nístějky, jenž v rámci nedílu sídlil na tvrzi v Přívlakách vždy, když se potřeboval vytrahit z moravské půdy, která pro něj byla v danou chvíli příliš horká, protože se zde pan Hynek věnoval mimo jiné i lapkovské činnosti.

Jindřichův stejnojmenný bratr zvaný také Heník přebýval na hradě Návarově a roku 1380 podával kněze na faru v Bozkově.³¹⁰ Bozkov byl tehdy zřejmě sporným územím mezi Návarovem a Semily, protože od roku 1385 byl patronem bozkovského kostela majitel semilského panství

301 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 295.

302 LC II, s. 8.

303 CDM XII, s. 457, č. 524.

304 LC I.1, s. 145; LC I.2, s. 106; LC II, s. 32.

305 LC II, s. 8, 60.

306 AČ III, s. 467.

307 AČ VII, s. 579.

308 ÚLOVEC, J., – FIŠERA, Z., *Hrad Nístějka*, ZČP 14, 2001, s. 38.

309 PEKAŘ, J., *Rozrod pánů z Valdštejna ve věku XIV.*, OJT 2, 1995, č. 1, s. 8.

310 LC III–IV, s. 126.

Hašek z Lemberka,³¹¹ uváděný v této funkci i roku 1395.³¹² V té době ale už Heník Návarov asi nevladl, protože ho nejspíš už v 80. letech odprodal Janu Čouchovi, pánu blízké tvrže v Zásadě, a odešel na Moravu.³¹³

Heník narozdíl od Hynka, který byl ve službách markraběte Prokopa, v letech 1383–1385 působil jako číšník markraběte Jošta.³¹⁴ Za své služby obdržel různé statky. Roku 1384 se Heník zavázal markraběti sloužit za Týnec s tvrzí, Novou Ves a jiné statky, které mu markrabě daroval.³¹⁵ O rok později získal od Jošta dům v Olomouci³¹⁶ a také mlýn za olomouckými hradbami.³¹⁷ Hlavním ziskem se však pro něj stal od roku 1401 hrad Kolštejn (Goldenstein) na Šumpersku, ačkoliv se ještě roku 1407 psal po Štěpanicích. Heník si zřejmě v Podkrkonoší ponechal nějaké statky, protože někdy v té době se v popravcích knihách jihlavských objevuje záznam, že mu lapka Bepta vypálil mlýn u Jilemnice.³¹⁸ Brzy poté Heník zemřel.

Se svou manželkou Annou měl syna Hynka z Kolštejna, který se přiklonil k učení Jana Husa, a tak roku 1420 nabídl své služby pražanům. Podobně jako u Haška z Valdštejna si o Hynkových politických úspěších řekneme v kapitole o husitských válkách a zde se budeme věnovat jen jeho majetkovým poměrům.

Nebude to ostatně příliš dlouhé povídání. Za své služby pražanům získal roku 1421 do správy a užívání dobyté Litoměřice, vypálený klášter premonstrátek v Doksanech a nedalekou tvrz v Brozanech. Tato zboží držel neznámo jak dlouho, ale jistě ne celou dobu až do své předčasné smrti roku 1427. Protože zemřel bezdětný, jeho hrad Kolštejn připadl Brtnickým z Valdštejna, kteří ho někdy před rokem 1437 prodali Haškovi a Benešovi Dětenským z Valdštejna a ti ho následně postoupili pánům ze Zvole.³¹⁹

Poslední ze štěpanických bratrů, Zdeněk Dlouhý (1360–1398), pokračoval v rozmachu rodových držav v předhůří Krkonoš. Sídlnil na hradě Štěpanicích, po nichž se jednak často psal a jednak ke kostelu v blízké stejnojmenné vsi v letech 1363–1398 podával kněze.³²⁰ Zpočátku se s bratrem Jindřichem (Hynkem) dělil o vlastnictví Jilemnice,³²¹ po jeho odchodu na Nístějku

311 LC III–IV, s. 168.

312 LC V, s. 210.

313 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 295.

314 O příslušnících rodu Valdštejnů na dvoře markraběte Jošta psal BALETKA, T., *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46, č. 2, 1996, passim, nejvíce s. 479–480. Dále také MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava*, 1999, s. 408nn.

315 CDM XI, s. 307, č. 335.

316 CDM XI, s. 326, č. 355.

317 CDM XI, s. 266, č. 295.

318 HOFFMANN, F., *Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě*, in: *Moravský historický sborník I*, 1986, s. 72–88.

319 OSN 26, s. 336.

320 LC I.2, s. 38, 101; LC II, s. 30; LC V, s. 302.

321 LC I.1, s. 145; LC I.2, s. 106; LC II, s. 32.

zde faráře podával už sám, naposledy roku 1394.³²² Vedle těchto statků držel i Poniklou,³²³ Dolní Brannou a přinejmenším část Horní Branné.³²⁴ Zdá se, že nejpozději od 90. let držel také Železný Brod.

Brod patřil původně nejspíš jednomu z Lemberků, buď Havlu Rybovi z Rohozce nebo Havlu Houbovi ze Sytového. Jak už to bylo u Lemberků obvyklé, záhy začali rozprodávat, takže od nich zdejší oblast v polovině 14. století koupil Jaroslav ze Železnice erbu orlice.³²⁵ Po něm následovali nejspíš jeho synové Václav a Bohuslav ze Železnice, kteří se roku 1363 vyskytují jako patroni zdejšího kostela sv. Jakuba.³²⁶ Další pán ze Železnice, Jarek, pak Brod zřejmě prodal Zdeňkovi Dlouhému.³²⁷

Roku 1392 se při prezentaci nového kněze ke kostelu sv. Jakuba v Brodě vyskytuje jako patron Zdeněk z Vlašimi (*ad presentacionem Nobilis viri Sdenconis de Wlassim dicte ecclesie in Brodecz patroni*).³²⁸ Zřejmě se jedná o záměnu – páni z Vlašimi nežívali jméno Zdeněk a nikdy nevlastnili Železný Brod. O něco později se na Nístějce vyskytuje jejich jenštejnská větev, ale o tu se tu nejedná. Nejpravděpodobněji se tedy jedná o zmíněného Zdeňka se miní Zdeněk Dlouhý ze Štěpanic, resp. Valdštejna, a že došlo k záměně jmen *de Wlassim* a *de Walstein*. Zdeněk však Brod neudržel, protože v letech 1404–1414 byli patrony zdejšího kostela vzdálení příbuzní štěpanických, Beneš, Hašek a po nich Mikuláš Dětenští z Valdštejna.³²⁹

Zdeněk byl po Hynkovi Lomnickém dalším Valdštejnem, který působil ve veřejných funkcích. Roku 1377 se při prezentaci faráře v Jilemnici tituloval jako nejvyšší hofmistr císařovny³³⁰ a na sklonku života, nejpozději od roku 1388, působil jako přisedící zemského soudu.³³¹

Zdeněk měl s manželkou Kateřinou z Košťálova dva syny, Heníka (1406–1418) a Voka (1415–1423). Vok držel Poniklou, můžeme-li tak soudit podle držby těch Valdštejnů, kteří jsou považováni za jeho syny.

Vok měl syny Jana (1439–1463), pána na Smiřičně (dnes Mříčná u Jilemnice), a Vaňka, držitele Poniklé. Po Vaňkově smrti asi roku 1461 vznesl Jan nárok na vsi Poniklou, Bítouchov a Kamenici (Horskou), které měl Vaněk prodat jejich společnému bratranci Heníkovi Skalskému z Valdštejna. Jan svůj nárok podporoval tvrzením, že byl v době prodeje s Vaňkem v neděli, takže Vaněk neměl právo sám o sobě nic prodávat, zvláště, když byl mladší z obou bratrů. Soud dal Janovi zapravdu, a tak byl Heníkův syn Hynek nucen zmíněné vesnice vrátit.³³² Buď Jan

322 LC III–IV, s. 43, 66; LC V, s. 105, 134, 190.

323 LC III–IV, s. 129, 181.

324 LC III–IV, s. 197.

325 LC I.1, s. 15.

326 LC I.2, s. 25.

327 AČ XXXI, s. 756, č. 107.

328 LC V, s. 137.

329 LC VI, s. 117; LC VII, s. 102.

330 LC III–IV, s. 66.

331 AČ II, s. 348, 351, 354, 355; RT I, s. 569.

332 AČ III, s. 340; případ se dokonce stal precedentem, srov. AČ XIX, s. 482.

nebo Vaněk měl syny Šťastného (zemřel 1476) a Jindřicha (zemřel 1480), kterými Vokovo potomstvo vymřelo.

Naopak potomci Vokova staršího bratra Heníka se stali předky všech dalších příslušníků české větve Valdštejnů. Heník se v pramenech poprvé objevuje roku 1406, kdy podával kněze v Přáslavicích.³³³ Téhož roku ho také vidíme coby přisedícího zemského soudu, takže se zdá, že následoval politickou dráhu svého otce. Naposledy zde působil roku 1413.³³⁴

S manželkou Anežkou z Kunštátu měl Heník syny Heníka (1425–1447) a Jana (1425–1461), jimž odkázal Štěpanice, Jilemnici a Železný Brod, který zřejmě někdy mezi léty 1414–1418 odkoupil zpět od Mikuláše z Dětenic.

Jan z toho získal Štěpanice a zřejmě i Jilemnici. K tomu si přikoupil Roprachtice, kde se jako patron poprvé uvádí roku 1425.³³⁵ Se svou manželkou Dorotou měl syny Hynka (1466–1510) a Jindřicha (1466–1490). Zemřel nejspíše roku 1461 nebo krátce předtím, protože téhož roku pohnal Vaněk z Pecky vdovu po něm před zemský soud.³³⁶ Janovi synové zřejmě zůstali v nedílu a pravděpodobně také prodali Roprachtice. Lze tak soudit podle toho, že roku 1492 se dělili Hynek a Jindřichův syn Heník, kdy Hynek dostal Jilemnici a Heník Štěpanice, přičemž Roprachtice se zde nejmenují. Oba zemřeli zřejmě bez mužských potomků okolo roku 1510. Jejich zboží pak připadlo převážně skalské větvi.

Janův bratr Heník získal z dědictví po otci Železný Brod a začal působivou majetkovou expanzí. Počátkem husitských válek si násilím přisvojil državy dominikánského kláštera v Turnově, které sousedily s brodským panstvím. Jmenovitě to byly vsi Vranové, Líšný, Sněhov a dnes už neexistující Záblatí.³³⁷ Zde pak Heník vybudoval hrad Vranov, situovaný pět kilometrů západně od Železného Brodu na skalních blocích nad tokem Jizery.³³⁸

Své jméno hrad získal pravděpodobně podle vsi Vranovu (Vranovém), která se v pramenech poprvé objevuje roku 1382,³³⁹ už od počátku se však pro hrad objevuje i druhý název Skála (později Malá). Také první zmínka o hradu o něm mluví jako o Skále. Váže se k roku 1422, kdy se skupina husitských pánů včetně Haška z Valdštejna, vyslaná Zikmundem Korybutem, snažila o příměří s Fridrichem Braniborským a některými českými katolickými pány, mezi nimiž byl uveden Heníček ze Skály.³⁴⁰ První zmínka o hradu pod jménem Vranov je z roku 1425, kdy je jako jeho držitel uváděn Heník z Valdštejna, patron semilského kostela.³⁴¹

333 LC VI, s. 191.

334 AČ II, s. 370–375; RT I, s. 94, 97, 102, 103; RT II, s. 23, 97.

335 LC VIII, s. 107.

336 RT I, s. 140.

337 ŠIMÁK, J. V., *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*, Turnov 1903, s. 41.

338 ANDĚL, R., *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, s. 29.

339 AČ III, s. 467.

340 AČ VI, s. 405.

341 LC IX, s. 107

Heník ke svému majetku vedle Vranova a Semil připojil také polovinu města Turnova, kterou ve 30. letech odkoupil od Jindřicha z Vartenberka, majitele hradu Valdštejna. Jako manžel Elišky z Kováně (jež zemřela 1478) se ujal i statků rodu z Kováně, které zahrnovaly blízký hrad Frýdštejn. Okolo roku 1430 získal jako zástavu od Hynka Berky z Dubé dávný markvartický hrad Ostrý (Šarfštejn) s Benešovem nad Ploučnicí³⁴² a hrad Vildštejn na Chebsku.

Za věrnost katolické straně za husitských válek obdržel od císaře Zikmunda roku 1437 tvrz Býčkovice a jiné zboží u Litoměřic,³⁴³ tvrz a poplužní dvůr v Šestajovicích³⁴⁴ (u Klánovic, poblíž Prahy) dále i některé statky kláštera z Hradiště nad Jizerou, jmenovitě vsi Rychnov (dnes zvaný u Jablonce nad Nisou) a Rádlo, poplužní dvůr ve Svijanech i část Nudvojovic.³⁴⁵ Téhož roku si vyprosil odúmrtí v Sekerkových Loučkách³⁴⁶ i odúmrtí po jistém Janu Dubečkovi, který vlastnil Dubecko, Vranové, Hamštejn a část Volavce, všechno zřejmě vesnice kdysi vydělené z rotštejnské domény.³⁴⁷

Už za Heníkova života se však jeho državy začaly rozpadat. Tak např. na hrad Ostrý s Benešovem nad Ploučnicí, které Heníkovi z Valdštejna zastavil Hynek starší Berka z Dubé, vznesl nárok jeho syn, rovněž Hynek Berka z Dubé. Hynek starší totiž už před zastavením Heníkovi na Benešově zapsal věno své ženy Jitky z Hazmburka. Proces se konal roku 1437 a Heník z Valdštejna ho prohrál.³⁴⁸ Podobně odpadaly i další hrady a území, např. i Semily, které se roku 1436³⁴⁹ a znovu roku 1450³⁵⁰ uvádějí v majetku Vaňka z Pecky, syna právoplatného majitele Jarka ze Železnice. Dalšími ztrátami dospěli Heníkovi dědici až do stavu, kdy jim zbylo pouze jádro okolo Vranova a Železného Brodu.

Ač katolík, Heník z Valdštejna na konci života podporoval Jiřího z Poděbrad. Zemřel asi někdy ve 40. letech 15. století a zanechal po sobě šest synů, z nichž jsou nejdůležitější Jan, Hynek a Šťastný (Felix), zakladatelé pošlostí hostinské, libštejnské a skalské. Z druhé trojice méně významných synů je Mikuláš uváděn roku 1474 na Hrubém Rohozci, Beneš se stal proboštem a administrátorem olomouckým a roku 1493 biskupem kaminským (v Pomořanech)³⁵¹ a Zdeněk maltézským rytířem.

342 RT I, s. 106–107.

343 AČ I, s. 505.

344 AČ II, s. 178.

345 AČ I, s. 517.

346 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 79.

347 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 329; TÝŽ, *Místopisný slovník historický království Českého*, Praha 1909, s. 975.

348 RT I, s. 106–107; AČ IV, s. 542.

349 LC X, s. 263–264.

350 AČ XIV, s. 50.

351 POKORNÝ, P. R. – PREISS, P., *Václav Vavřinec Reiner. Obrazy a fresky: Zámek Duchcov – Valdštejnská rodová galerie*, Praha 1992, s. 98.

VALDŠTEJNOVÉ VE VÍRU HUSITSKÝCH VÁLEK

Na husitské revoluci se podíleli zejména dva příslušníci rodu, Hynek z Valdštejna, pán na Kolštejně, a Hašek z Valdštejna, pán Uherského Ostrohu. Sporadicky do nepřehledných událostí té doby zasáhli i někteří další, kteří tu a tam podepsali nějakou tu listinu, případně více nebo méně počestným způsobem nabyli nějakého statku, např. už zmiňovaný Heník Skalský z Valdštejna, který, ač katolík, se obohatil na úkor turnovského dominikánského kláštera.

Bojová činnost však pro některé příslušníky rodu začala ještě před tím, než husitské války vůbec vypukly. Musíme se proto částečně zabývat i tím, jak si Valdštejni počínali od začátku 15. století. Jak už bylo řečeno, Hašek z Valdštejna a dva štěpaničtí Valdštejnové, Hynek a Heník, odešli do služeb moravských markrabat Jošta a Prokopa a zúčastnili se jejich vzájemné války.

Jan Jindřich, bratr Karla IV. a otec tří synů, Jošta, Jana Soběslava a Prokopa, ve své závěti ustanovil, že nejstarší syn Jošt bude mít v markrabství vrchní moc a případnou mu hlavní královská města, urbura a řada statků, zatímco mladší bratři dostanou apanáže, skládající se z rozsáhlých komplexů markrabských statků. Jan Soběslav, určený k duchovní dráze, skončil nakonec jako patriarcha akvilejský. Zdálo by se, že to situaci na Moravě zjednoduší, jenže nejmladší moravský Lucemburk Prokop nebyl spokojen s rozdělením statků po Janu Soběslavovi, protože většina z nich byla předána za pravidelný plat Joštovi. A tak bojovný Prokop sáhl na obranu svých práv k válce, která trvala s přestávkami od roku 1380 a koncem století se dokonce stala součástí širších mocenských konfliktů Lucemburků.³⁵²

Za své úřednické i válečné služby markrabatům získali Valdštejnové hrady, Hynek Rokštejn (s městem Brtnicí) na západní, Hašek Uherský Ostroh na jižní a Heník Kolštejn na severní Moravě. Po skončení bojů mezi markrabaty však nerozpustili své bojové družiny a využívali je pro nejrůznější loupežnou činnost.³⁵³

Hynek Brtnický při ní úzce spolupracoval se svým zetěm Zikmundem z Křižanova, manželem jeho dcery Markéty. Zikmund dokonce dočasně držel hrad Rokštejn a v únoru roku 1402 odsud také podnikl s dalšími šlechtici noční přepad Jihlavy. Případ však skončil těžkou porážkou útočníků, kteří se museli zavázat k vysokému odškodnému. Snad již v roce 1409 se hra-

352 VÁLKA, J., *Morava a husitská revoluce*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 92.

353 Tomuto tématu se věnoval HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 202–218 (zde se převážně zabývá družinou Haška z Valdštejna); TÝŽ, *K povaze drobné války, záští a násilných činu před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 55–75; TÝŽ, *Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 72–88 (zde se mj. zabývá i družinami Hynka Brtnického a Heníka Kolštejnského); TÝŽ, *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*, Tábořský archiv 6, 1994, s. 47–144.

du Rokštejnu ujal Markétin bratr Jindřich. Tehdy vznikl spor mezi Jindřichem a jeho sestrou i švagrem Zikmundem jednak o Markétino věno, jednak o Zikmundovu zřejmě poručenskou správu. Jindřich někdy poté zemřel a Rokštejna s dalším majetkem se ujal snad již roku 1418 nebo o něco později jeho bratr Zdeněk. Ten pokračoval v loupežné činnosti i v období husitských válek, kdy jeho cílem byla opět Jihlava. V roce 1432 pak s Janem z Lichtenburka provedl velký přepad Jihlavy, který byl zřejmě zčásti úspěšný, ačkoliv nevedl k ovládnutí města. Nepřátelství k Jihlavě však Zdeňkovi nevadilo v tom, aby si v mezidobí několikrát nevy-půjčil značné částky od jihlavských patricijů.

Co se týče nezákonné činnosti Heníka z Kolštejna, zdá se, že více než vlastním loupením se zabýval překupnictvím a podporou akcí jiných skupin. Jeden z výslechů z počátku 15. století podle popravčích zápisů jihlavských na něho prozradil, že nakupoval různé naloupené věci od lapky Bepty a jeho skupiny, závislé v různých podobách na Sokolovi z Lamberka, Vilémovi z Pernštejna a dalších pánech. Členové téže družiny Heníkovi vypálili mlýn u Jilemnice, což lze vykládat jako čin záští mezi panskými rody.³⁵⁴ Někdy kolem roku 1410 Heníka vystřídal jeho syn Hynek, který pokračoval v otcově pasivním i aktivním podílu na loupežných akcích jiných družin. V některých případech spolupracoval i se svými příbuznými z Rokštejna. Dosvědčují to výpovědi několika zajatých členů brtnické družiny, kteří přiznali, že se roku 1417 zúčastnili se svým pánem Jindřichem z Rokštejna jízdy na Zhořelec. Na zpáteční cestě se zastavili na Hynkově Kolštejně, kde si rozdělili kořist.³⁵⁵

Nakonec se podívejme na družinu Haška z Valdštejna. O něm jsme už uvedli, že někdy okolo roku 1405 získal hrad Uherský Ostroh. Posléze o něm prameny víceméně mlčí. Až v letech 1417–1419 o něm popravčí zápisy jihlavské vypovídají jako o držiteli bývalého země-panského hradu Víckova jižně od Bystřice nad Pernštejnem. Hašek se k němu dostal neznámo kdy, buď podobně jako k Ostrohu, zápisem za služby markrabatům nebo později Václavu IV., nebo prostě násilným uchvácením. Hrad Víckov se nacházel v oblasti zcela zamořené činností různých lapkovských band, mimo jiné i poblíž oblasti působnosti družiny Brtnických z Valdštejna. Záhy si i Hašek vybudoval na novém hradu posádku, živící se nekalou činností. F. Hoffmann tuto družinu pojmenoval jako budějovicko-hrotovickou, protože z popravčích zápisů jihlavských vyplývá, že převážná většina jejích členů se rekrutovala z okolí moravských měst Hrotovic a Moravských Budějovic. Tvořilo ji několik zemanů a houf poddaných a lupičství provozovala nejspíše od roku 1417.³⁵⁶

354 HOFFMANN, F., *K povaze drobné války, záští a násilných činu před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 65.

355 Podobné výpravy, jako byla ta na Zhořelec, tedy za hranice Moravy, nebyl vůbec neobvyklé. Popravčí zápisy dokládají výpravy k Hlubčicím a Osoblaze, Vratislavi, Zhořelci a Žitavě nebo na druhé straně do Rakous. Srov. HOFFMANN, F., *K povaze drobné války, záští a násilných činu před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 68.

356 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 204–205.

Přestože z dnešního pohledu chápeme takovou činnost jako zločin, pro mnohé šlechtice, kteří ji podněcovali nebo kryli, bylo působení tohoto druhu považováno vedle válčení za samozřejmou součást životních způsobů, za jakýsi šlechtický sport, který se sice dostává do konfliktu se soudobým právním řádem, ale jehož excesy je možno celkem snadno napravit šlechtickým slovem. V řadě případů navíc loupežné přepadení nebo jiný násilný čin považovali za součást drobné války nebo záští. A ty byly přes násilný ráz v mezích soudobých právních a vojenských zásad. Probíhaly totiž podle určitých zvyklostí, které jim propůjčovaly zdání oprávněnosti nebo alespoň přípustnosti. Patřily sem ostatně i boje obou moravských markrabat.³⁵⁷

Podobné chování nebylo v té době vůbec výjimečné, dokonce ani v Čechách, nepostižených markraběcími spory.³⁵⁸ Války mezi Joštem a Prokopem zcela rozvrátily pořádek na Moravě. Markrabata přitom neměla dost sil, aby po skončení válek udržovala mír, protože značnou část svého majetku rozdala svým stoupencům a žoldněřům.³⁵⁹ Za těchto okolností nezbylo pánům nic jiného než si nadále vydržovat bojové družiny. Skupinu o počtu asi 20–30 bojovníků (F. Hoffmann) ale byli schopni vyživovat a zaplatit jen nejbohatší páni. Pokud si chtěli bojovou družinu udržet i méně zámožní šlechtici, musela si na sebe sama vydělat, což ovšem nedokázala jinak než válečnými výpravami, spojenými se získáním kořisti.³⁶⁰ A od bojových výprav nebylo už tak daleko k obyčejnému loupežení. Stejně jako Valdštejnové si nicméně vedle nižší šlechty (např. Jana a Mikuláše Sokolů z Lamberka) počínali i příslušníci daleko bohatších a na Moravě zavedenějších rodů, např. Vilém z Pernštejna, Jindřich (zvaný Hynek Suchý Čert) a Petr z Kunštátu a Jevišovic či Erhart Puška z Kunštátu, Krajířové, Bítovští z Lichtenburka a další.³⁶¹

F. Hoffmann rozlišil několik základních typů bojových družin: družiny, jejichž základem byly hradní posádky, samostatné družiny, působící někdy ve službách některého pána, a konečně družiny vyhraněně kořistného a loupežného zaměření. K těmto třem typům přistoupil ve druhém desetiletí 15. století typ čtvrtý, totiž družiny protohusitské, které se během husitských válek připojily k husitům.³⁶²

Z tohoto hlediska patřily družiny obou Valdštejnů ze štěpanické větve k prvnímu typu. Do stejné kategorie se řadila třeba i družina Viléma z Pernštejna nebo družina Jana a Mikuláše Sokolů na Lamberku. Šlo vesměs o hradní posádky, které se rozmnožovaly k větším podnikům

357 HOFFMANN, F., *K povaze drobné války, záští a násilných činu před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 70.

358 O tom svědčí např. kauza z roku 1415, kdy Jan Městecký z Opočna a Ota ml. z Bergova přepadli opatovický klášter, krutým způsobem umučili opata a vyhnali mnichy.

359 VÁLKA, J., *Morava a husitská revoluce*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 94.

360 V této souvislosti se vnučuje přirovnání k poměrům českého státu na konci 10. století, kdy se územní rozmach boleslavovské říše zastavil, protože narazil na příliš silné sousedy, a knížecí družina byla najednou bez zaměstnání, takže se stala vážným problémem. Jako jedna ze snah ji nějakým způsobem uživit se uvádí její cílené vyslání na slavníkovskou Libici, aby byla uspokojena kořistí.

361 MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 373–374.

362 HOFFMANN, F., *K povaze drobné války, záští a násilných činu před husitskou revolucí*, in: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 56.

a byly přímo řízeny svými pány, i když někteří, zejména Vilém z Pernštejna, se bezprostředně akcí neúčastnili. Naopak družinu Haška z Valdštejna řadí F. Hoffmann k protohusitskému typu.³⁶³

Mezitím v létě 1419 vypukla v Čechách husitská revoluce.³⁶⁴ Za této situace se stoupení reformních myšlenek z řad české šlechty, mezi nimi jistě i někteří Valdštejnové, pokoušeli lavirovat. Souhlasili sice s Husovým učením, ale zároveň odmítali rovnostářství radikálů a doufali, že se dohodnou i se Zikmundem, právoplatným uchazečem o trůn.

Zikmund byl zatím koncem roku na sněmu v Brně přijat za pána Moravy a zdejší šlechta mu slíbila poslušnost. Přijetí Zikmunda za pána země na brněnském sněmu neznamenovalo ještě rozchod českých a moravských husitů. V Brně byla i poselstva české šlechty a Prahy a vše nasvědčovalo tomu, že Zikmund nastoupí na trůn v Praze a při této příležitosti bude vyřešena ve prospěch požadavků husitů i náboženská otázka. Jenže i tak mírný požadavek jako přijímání podobojí byl pro Zikmunda nepřijatelný, a tak jednání s českým poselstvem skončilo nezdařením.³⁶⁵

Jak se k těmto událostem postavili Valdštejnové? Zprávy mluví pouze o dvou z nich. Hašek z Valdštejna na brněnském sněmu s řadou dalších šlechticů a městy opověděl nepřátelství Praze.³⁶⁶ Naopak Hynek z Kolštejna se snad už tehdy vypravil do Čech a nabídl své služby pražanům, kteří ocenili jeho nesporné vojenské zkušenosti a učinili ho jedním ze svých hejtmanů.

S počátkem nového roku 1420 začala aktivita protivníků husitského hnutí. 10. února vydal král Zikmund ve slezské Vratislavi řadu listin o situaci v Čechách, kde pod hrdelními tresty prikazoval návrat ke starým zvyklostem. 1. března papež Martin V. vydal listinu svolávající proti husitům první křížovou výpravu, která byla veřejně vyhlášena králem Zikmundem 17. března ve Vratislavi.

Husitům hrozilo vážné nebezpečí. Pražané věděli, že hlavní úder protivník povede právě proti hlavnímu městu království. Pokud by Zikmund ovládl Prahu, jeho vítězství nad husitskými vzbouřenci by bylo téměř jisté. Proto se v Praze v dubnu 1420 konalo setkání pražanů s husitskými městy a šlechtou. Zde se 17. dubna do čela odboje proti Zikmundovi postavil nejvyšší

363 HOFFMANN, F., *Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 77.

364 Jako zdroj k tomuto tématu jsme užili děl: ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce 1, Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, TÝŽ, *Husitská revoluce 2, Kořeny české reformace*, Praha 1993, TÝŽ, *Husitská revoluce 4, Epilog bouřlivého věku*, Praha 1993, a zejména TÝŽ, *Husitská revoluce 3, Kronika válečných let*, Praha 1993. Současně také ČORNEJ, P., *Velké dějiny zemí Koruny české V, 1402–1437*, Praha–Litomyšl 2001.

365 VÁLKA, J., *Morava a husitská revoluce*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 98.

366 AČ IV, s. 375.

purkrabí Čeněk z Vartenberka. Sjezd současně požádal o pomoc husity ze všech krajů království.

Mezitím 30. dubna první křižácké oddíly překročily hranice země a už 3. května král Zikmund přitáhl do Kutné Hory. Když se zpráva o příchodu křižáků donesla Čeněkovi z Vartenberka, nejvyšší purkrabí vydal mezitím dobytý Pražský hrad Zikmundovým lidem a přešel na královu stranu. Předtím ale ještě jako představitel husitů stihl vyslat posla do Polska, aby jednal o nástupu Vladislava Jagella na český trůn. 15. května selhal poslední pokus o smírné řešení konfliktu, když král Zikmund odmítl v Kutné Hoře akceptovat požadavek pražského poselstva – přijímání z kalicha. Válka byla neodvratná.

Naštěstí už do Prahy spěchala pomoc z venkova. Nejprve, už 2. května, dorazili východočeští orebité vedení Hynkem Krušinou z Lichtenburka. 20. května přitáhlo z nedávno založeného Tábora vojsko pod velením Jana Žižky z Trocnova. Později přišly ještě posily ze Žatce, Loun a Slaného. Za pražskými hradbami tak nepřítel očekávalo asi dvanáct tisíc odhodlaných bojovníků.

Zikmund oblehl Prahu s několika desítkami tisíc bojovníků a řadou knížat z Říše. Tak velké vojsko však pro něj znamenala vážné problémy – neměl ho čím platit. Protože naděje na dobytí velkého opevněného města byla malá, chtěl sevřít Prahu do kleští, k čemuž bylo nutné obsadit vrch Vítkov, okolo kteréhož vedla zásobovací cesta pražských obránců. Pokus o dobytí Vítkova 14. června 1420 však skončil fiaskem. Křižácké vojsko se následně z nedostatku peněz i potravin zcela rozložilo. Svou porážku pochopil i Zikmund. Narychlo se dal 28. července na Hradě korunovat a o dva dny později vojsko rozpustil. První výprava proti husitům skončila nezdarem.

Po vítězství už nebyla politická vůle prosazovat Zikmunda na český trůn, ačkoliv byl korunován. Proto byl ještě v červenci vyslán do Polska Hynek z Kolštejna, aby vedl předběžná jednání s polským králem Vladislavem o jeho kandidatuře na český trůn (ten ale o několik měsíců později odmítl).³⁶⁷ V názoru na monarchii byli však husité rozdělení. Zatímco šlechta, univerzita, pražané i Žižka ji podporovali, radikální křídlo táboritů vedené Mikulášem z Husi bylo zásadně proti. K tomuto rozporu se přidaly i další neshody převážně věroučného rázu (např. volba biskupa), a tak 22. srpna tábořské vojsko odešlo zpět do jižních Čech.

Hynek z Kolštejna byl jedním z hlavních stoupenců myšlenky povolání krále z Polska na český trůn. Přesto není odpověď na otázku, jestli právě toto zaujetí bylo hlavním důvodem jeho pověření k polskému jednání, tak jednoznačná. Praha v té době vedle Hynka neoplývala velkým množstvím panských spojenců, takže Hynek, jeden z jejích vojenských vůdců, mohl být i dostatečně reprezentativním poslem. Ale nabízí se i možnost, že se Praha rozhodla pro člověka, který

367 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 110.

byl obeznámen s poměry v Polsku, který měl zde své styky. Pokud tomu tak skutečně bylo, kde k nim mohl přijít?

Možná už o dekádu dříve, v době války Poláků s řádem německých rytířů. Zúčastnil se jí Hynek? Písemné záznamy o tom mlčí. Čechy a Morava nicméně v té době sloužily k verbování bojovníků pro polskou stranu. Na válce se aktivně podílel Jan Sokol z Lamberka, předtím vůdce jedné z moravských bojových družin, takže by bylo možné, aby se přidala i některá ze skupin vedených Valdštejny, třeba právě ta Hynkova. I když se zdá pravděpodobnější, aby do Polska odtáhly spíše skupiny Hynka Brtnického a Haška z Valdštejna, sloužící předtím markraběti Prokopovi. Hynkův otec Heník z Kolštejna totiž na Moravě sloužil Joštovi, který neměl s Poláky dobré vztahy. Ty naopak udržoval markrabě Prokop, takže se dokonce někdy mluví o polské straně v tehdejších českých zemích.³⁶⁸

Nevíme ovšem, jestli Hynek sledoval politický kurz svého otce. Ale ani pokud by tomu tak nebylo a Hynkovi by nečinilo potíže zúčastnit se polského dobrodružství, kde by se seznámil s polským prostředím, nemůžeme si tím být jistí, protože prameny o této možnosti mlčí. V každém případě byl Hynek z Kolštejna v čele červnového poselstva do Polska.³⁶⁹

Pod dojmem vítězství na Vítkově se pražané pustili do odvážné akce. 15. září 1420 začali obléhat Vyšehrad hájený několika tisíci Zikmundových žoldněrů. Opět přispěchali na pomoc orebité, husité ze Žatce, Loun a Slaného a nevelký oddíl táboritů. Koncem října již neměla posádka na hradě co jíst. Velitel hradní posádky se proto rozhodl pevnost dobrovolně vydat, pokud nedostane včas od Zikmunda pomoc.

Ta se sice blížila, ale Zikmundovo vojsko složené hlavně z Uhrů a Moravanů, mezi nimiž byl i Hašek z Valdštejna, se objevilo u Prahy až 1. listopadu, tedy v den, kdy posádka slíbila, že se vzdá. Svůj slib dodržela a do boje nezasáhla. Zikmundovi stoupenci marně útočili na husitské ležení u Pankráce, které bylo obehnáno valem a příkopy.³⁷⁰ Během bitvy byli přítomní moravští páni obviněni Zikmundem ze zbabělosti, a nastoupili proto na nejnebezpečnějším úseku. Těžce na to doplatili: někteří z nich včetně moravského hejtmana Jindřicha Plumlovského z Kravař zahynuli, další, mezi nimi Hašek z Valdštejna, byli zajati. Útok byl odražen s velkými ztrátami, a tak Zikmund musel již podruhé poražen odtáhnout od Prahy a husité slavili další velké vítězství. Mezi nimi i Hynek z Kolštejna, který se mezitím vrátil z Polska.³⁷¹

368 BARBOROVÁ, E., *Češi a Moravané jako účastníci války Polska s řádem německých rytířů v letech 1410 a 1414*, ČMM 86, 1967, s. 192.

369 Svědčí o tom vedle Vavřince z Březové i dopis, který král Zikmund poslal do Vratislavi a v němž děkuje městské radě, že ho upozornila, že Heník z Kolštejna směřuje do Polska s poselstvím k polskému králi. Doporučuje také, aby se Vratislavští zařídili tak, aby jim Heník už neunikl. Srov. UB I, s. 45, č. 40.

370 Popis bitvy u Vyšehradu podává URBAN, J., *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 263–269.

371 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 144.

Krátce po vítězství přišla studená sprška z Polska. Král Vladislav odmítl nabídku české koruny. Pražané po poradě se svými tehdejšími panskými spojenci, tedy vedle Hynka z Kolštejna i s Hynkem Krušinou z Lichtenburka a panem Viktorinem z Kunštátu, se přesto rozhodli vyslat do Polska další, tentokrát slavnostní poselstvo, opět vedené Hynkem z Kolštejna. Ten měl oficiálně nabídnout českou korunu polskému králi Vladislavovi, nebo litevskému velkoknížeti Vitoldovi, pokud by ji Vladislav nadále odmítal přijmout. Poselstvo vyrazilo směrem na Krakov o Vánocích roku 1420.

Situace se mezitím začala měnit i na Moravě, také zde se totiž prosadili radikální husité. Někdy na přelomu let 1420 a 1421 založili na panství velehradského kláštera na ostrově uprostřed řeky Moravy u Nedakonic (nedaleko Uherského Hradiště) obec, podobnou českému Táboru. Nedakoničtí husité přepadli velehradský klášter, zabili tam několik mnichů a klášter vypálili. Podobné středisko radikálních husitů, ovšem menších rozměrů, vzniklo (možná o něco později) na jihozápadní Moravě v Martínkově u Moravských Budějovic.³⁷²

Nedakonice leží jen pár kilometrů od Uherského Ostrohu, hradu stále ještě drženého posádkou Haška z Valdštejna. Toho jsme opustili ve chvíli, kdy byl zajat spolu s mnoha dalšími moravskými pány pod Vyšehradem. V zajetí se Hašek rozhodl změnit stranu (zřejmě zapůsobila flexibilita myšlení bývalého loupežníka), a stal se spojencem pražanů. Nejpozději během jara se vrátil na Moravu. Dopis z konce dubna, odeslaný z Prahy na Moravu a připisovaný F. Palackým Haškovi, by jeho návrat odsouval někam na květen.³⁷³

Nejpozději tehdy odvedl svou bývalou lapkovskou družinu (pokud mezitím nepodpořila síly malého moravského Tábora v Martínkově³⁷⁴) z Víckova na Ostroh, který byl více vystaven vpádům nepřátel z Uher. Haškův podíl na budování moravského Tábora v Nedakonicích je nicméně sporný. Zdá se, že přes blízké sousedství Ostroh nedakonickým radikálům nepostoupil, zachoval zde svoji posádku, a bojů se tak účastnil pouze jako jejich blízký spojenec.

Také někteří další moravští páni se otevřeně postavili proti Zikmundovi. Patřili k nim jevišovičtí i další páni z Kunštátu, páni ze Šternberka a Veselí, po návratu z Čáslavi Petr Strážnický z Kravař a nepochybně i další. Na jaře a v létě husité útočili. Ohrožovali Znojmo a dobyli řadu míst, kromě jiných i královské město Ivančice.

Po přestupu Petra Strážnického z Kravař se na jižní Moravě vytvořil jakýsi silový trojúhelník. Petr patřil ke stoupencům reformy, i když umírněným.³⁷⁵ Petrova Strážnice totiž ležela v blízkosti Ostrohu i Nedakonic. Páni z Kravař byli navíc počátkem 15. století nejvýznam-

372 MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 419.

373 UB I, s. 87, č. 84.

374 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 214–215.

375 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 144.

nějším moravským rodem. Lacek z Kravař patří k největším postavám českých dějin počátku 15. století, Lackův stejnojmenný synovec se stal v letech 1403–1407 olomouckým biskupem, šest příslušníků rodu zastávalo v letech 1350–1420 úřad nejvyššího komorníka olomoucké cúdy, Lacek, Petr a Jindřich z Kravař se v letech 1411–1420 vystřídali v úřadě moravského zemského hejtmana.³⁷⁶

Mezitím se čeští husité po zimní přestávce rozhodli využít úspěchů z předchozího roku a podniknout tažení po Čechách. V Čechách byly totiž celé rozsáhlé oblasti v moci nepřátel, hrady katolické šlechty, města a kláštery obsazené Zikmundovými žoldněři. Tak Jan Žižka vytáhl do západních Čech, kde v březnu oblehl Plzeň a dobyl Chomutov. Spolu s pražany se zmocnil Berouna. Vůbec tažením pražanů se začal konstituovat pražský městský svaz, který v době své největší slávy sdružoval na dvacet převážně královských měst. Téměř současně vznikl i městský svaz tábořský a také orebitský (od 1424 sirotčí).

Jednou z velkých akcí bylo východočeské tažení, které uskutečnila spojená vojska Prahy, Tábora a orebitů na jaře 1421. Do husitských rukou padly hrady, kláštery, které zfanatizovaní husité většinou vypálili, a především mnoho významných měst ve středních a východních Čechách: Český Brod, Kolín, Kutná Hora, Chrudim, Litomyšl, Polička, Vysoké Mýto, Jaroměř, Dvůr Králové. Většina z nich se dostala pod vliv Prahy, která se opět stala nedobytnou pevností. V květnu se navíc podařilo dobýt i Pražský hrad, dosud obsazený Zikmundovými námezdníky.

Kromě vlastních výpadů ale museli husité čelit i útokům svých protivníků, např. v květnu a červnu vpádům Slezanů do východních Čech. Při obléhání Broumova husitskou pohotovostí se nepohodli se svými vojáky velitelé Čeněk z Vartenberka, opět přestoupivší k husitství, a Hynek Krušina z Lichtenburka, následkem čehož došlo k rozchodu vojska.

Ve dnech 3.–7. června 1421 se sešel v Čáslavi zemský sněm za účasti katolíků i podobojích, Čechů i Moravanů. Moravská delegace byla dosti reprezentativní, tvořili ji nový zemský hejtman Vilém z Pernštejna, Petr Strážnický z Kravař, nejvyšší brněnský komorník Jan z Lomnice a další šlechtici.³⁷⁷ Poprvé v českých dějinách byla plnoprávními účastníky sněmu také města. Sněm vyhlásil čtyři pražské artikuly za zemský zákon a popřel nároky krále Zikmunda na český trůn. Stát měla řídit dvacetičlenná zemská vláda, v níž zasedali čtyři zástupci Prahy, čtyři představitelé ostatních měst, pět příslušníků panstva a sedm nižších šlechticů (včetně Jana Žižky). Tím bylo značně posíleno postavení měst v zemi.

Bohužel se ale nepodařilo uvést usnesení sněmu do praxe. Nebylo dosaženo jednoty různých husitských stran, zejména se nepřipojili Moravané. Také výkon vlastní vlády byl krátkodobý a problematický. Navíc teprve počátkem června, pár dní po konci sněmu, do Prahy dorazil

³⁷⁶ Nejnověji o tomto rodu BALETKA, T., *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004.

³⁷⁷ MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 419.

Hynek z Kolštejna a s ním Vitoldův posel Vyšek Račinský, takže sněm nemohl být zpraven o výsledcích polských jednání.

Jejich výsledek byl neúspěšný. Král Vladislav nabídku nepřijal, pouze velkokníže Vitold se dal přimět ke slibu, že Čechům místo sebe pošle jako správce země svého synovce knížete Zikmunda Korybuta. Hynek z Valdštejna ale zřejmě tyto bezbarvé výsledky dokázal v Čechách obarvit narůžovo – podařilo se mu vzbudit dojem, že je možné s pomocí Polska a Litvy vážně počítat. Možná sledoval i vlastní, zištné cíle – mohl tušit, že za dobrou zprávu bude odměněn zcela jinak než za zprávu nepříznivou. To se také stalo, Hynek od pražanů získal výnosné hejtmanství v Litoměřicích i povolení užívat majetku litoměřické kapituly sv. Štěpána a kláštera v Doksanech.³⁷⁸

Pražané pod dojmem Hynkova líčení výsledků jednání odeslali Vitoldovi oslavný děkovný dopis, vyjadřující naději, že Vitold Čechy nejen ochrání od Zikmundových útoků, ale bude se také držet čtyř pražských artikulů a jiných husitských pravd.³⁷⁹

Josef Pekař viděl v Hynkovi z Kolštejna v souvislosti s jeho druhým poselstvem téměř démonickou postavu:

Ze všeho zdá se sice, že pan z Valdštejna i posel Vitoldův, jenž spolu s ním v červnu přišel do Čech, líčili ochotu Vitoldovu ve světle mnohem příznivějším než byla vskutku. Ale o tom musil pan Hynek býti zpraven (a zpravit i své přátele) bezpečně, že není nejmenší naděje, že by Vitold nebo král Vladislav chtěli snad státi se obránci nebo dokonce vyznavači čtyř artykulů: musil slyšeti, že naopak v Polsku i v Litvě kladou jako přední podmínku přátelské pomoci Čechům důraz na to, aby Čechové hledali smíru s církví; mohl i poznati, že ochota přispěti aspoň nepřímou slibem vladařství Korybutova k boji jejich proti králi Zikmundovi, je podmíněna jen politickým napětím mezi oběma králi, jež způsobilo rozhodnutí Zikmundovo, vynesené ve Vratislavi poč. r. 1420 ve sporu mezi Polskem a řádem německým, rozhodnutí, jež bylo pro Polsko zklamáním. Mohl sotva nepostřehnouti, že Polsku a Litvě jde jen o hrozebný nátlak na Zikmunda; povolí-li Zikmund, že bude konec polské pomoci. Ale pan Hynek musil zároveň nabyti v Polsku jistoty, že posláni Korybutovo znamenalo by v Čechách posílení strany, která přála si obnovení ústavního řádu a pokoje a stavení revolučních excesů v zemi – a tato úvaha podle vsí pravděpodobnosti byla to především, jež českou pravici, jak šlechtu kališnou, tak Prahu, pokud vzpírala se vlivu

378 UB I, s. 122, č. 120.

379 UB I, s. 121, č. 118

Želivského, zaujala opravdově pro myšlenku polskolitevského či spíše ruského zemského správce. Snahou Čechů, chtějících staviti revoluci, musilo, jak pochopitelno, býti od počátku, aby na místo krále národem odmítnutého dána byla rozvrácené obci zemské co nejdřív nová autorita královská; zájmem revoluce naproti tomu bylo, aby k tomu nedošlo.³⁸⁰

Pravdou zůstává, že v té době byl Hynek z Kolštejna, představitel konzervativních husitů, v zenitu své moci. Brzy mělo následovat vystřízlivění. Už 30. června 1421 provedl radikální kněz Jan Želivský v Praze převrat, za něhož bylo spojeno Staré a Nové Město pražské (k rozdělení došlo až v lednu 1424, Staré Město pak inklinovalo ke spojení se šlechtou, Nové s orebity), a o dva dny později jmenoval nové, sobě věrné konšely. Želivského prestiž však utrpěla velkou ránu, když 5. srpna 1421 museli pražané pod jeho velením zanechat marných pokusů o dobytí Mostu a dokonce se stáhnout z bojiště, když Mostu přišli na pomoc Míšňané.

Ve dnech 17. srpna až 4. září se v Kutné Hoře konal další sněm, který prodloužil mandát vlády ustavené v Čáslavi a také vyslal další poselstvo k Vitoldovi, jež mu mělo nabídnout českou korunu. Projevil se však vliv Želivského, takže se poselstva k Vitoldovi, v jehož čele stáli dva páni, neúčastnil žádný pražský měšťan, pouze dva rytíři v pražských službách, kteří podléhali rozkazům Hynka z Valdštejna jako hejtmana, jmenovitě Hlas z Kamenice (který byl členem již prosincového poselství) a Vaněk Pivo.³⁸¹

Poselstvo kutnohorského sněmu se však k Vitoldovi nedostalo, protože je cestou ve Slezsku zajal opavský vévoda Přemek³⁸² a vydal je králi Zikmundovi. Pražané se ale nenechali odradit, a tak nová poselstva během zimy potvrdila, že na jaře vstoupí do země Zikmund Korybut jako zástupce Vitolda, „požádaného krále českého“.

Ale mezitím se Želivský na podzim rozhodl posílit svou moc, a tak 19. října provedl v Praze další převrat, při kterém do čela pražského vojska prosadil místo Hynka z Valdštejna Jana Hvězdu z Vícemilic.

Na podzim 1421 začal král Zikmund velké tažení, jež mělo odčinit jeho porážku z předchozího roku. Jeho původní plán předpokládal, že Čechy budou napadeny současně ze dvou stran, ze západu i od východu. Nejprve tak 10. září 1421 vtrhla do severozápadních Čech část druhé křížové výpravy, vojsko německých knížat. Protože ale Zikmund zatím meškal se svými Rakušany a Slezany v Uhrách, německé vojsko se 2. října po zprávě o blížících se husitských posílách dalo na ústup a posléze na bezhlavý útek. Současně ztroskotaly nové útoky Slezanů na východní Čechy.

380 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 112–133.

381 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 113–114.

382 O něm nejnověji ČAPSKÝ, M., *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno–Opava, 2005.

Zikmund vytáhl až v polovině října se svým čerstvým zetěm Albrechtem Habsburským a zamířil nejprve na Moravu, kde začal likvidovat jeden husitský opěrný bod za druhým. Moravští kališníční páni totiž nedokázali jednat koordinovaně, každý bojoval na vlastní pěst. Kromě toho je vojensky nemohly podpořit jejich souvěrci z Čech, kteří se tou dobou museli soustředit na odrazení křižáků vpadnuvších do země z Německa. A tak Albrechtovy oddíly dobyly Jevišovice a zničily husitský tábor u Martínkova. Husitský tábor u Nedakonic se ubránil, ale jeho soused Petr Strážnický z Kravař se nakonec Zikmundovi poddal a souhlasil, aby jeho panství opustili husitští kněží. Ti odešli na Haškův Ostroh, který také odolal Zikmundovým útokům a stal se jedním z nejvýznamnějších center husitství na Moravě.³⁸³

Pokoření Petra Strážnického ovlivnilo i postoje ostatních moravských pánů, kteří se pak v listopadu 1421 na brněnském sněmu nechali přimět k uzavření landfrýdu, znamenajícího jejich naprostou kapitulaci. Zřekli se v něm husitství a přijali Zikmunda za krále, čímž byli pro husitské hnutí ztraceni. Přestože Petr Strážnický přemlouval ke smíru se Zikmundem i Haška, ten nátlaku nepodleh a naopak pobláznil Petrova radikálního syna Václava (Petr ho na brněnském sněmu pod Zikmundovým nátlakem vydědil³⁸⁴). A tak spolu jako jedni z mála moravské šlechty zamířili do Čech na pomoc husitské Praze.³⁸⁵ (K Landfrýdu se v Brně přidali i Haškovi příbuzní Jindřich z Valdštejna seděním na Sádku a Heník mladší z Valdštejna.³⁸⁶)

Král Zikmund přitáhl do Čech až v polovině prosince. V Jihlavě se k němu přidala řada českých pánů, katolíci i husité, v jejich čele Čeněk z Vartenberka. Ten zřejmě na králi vymohl prozatímní povolení kalicha. Husitská šlechta přešla k Zikmundovi nejspíš kvůli radikalismu některých pražských kněží, zejména Želivského, tehdy už půl roku vládnoucího v Praze, kteří poštvávali pražany proti husitským pánům.³⁸⁷

Zprávy o blížícím se Zikmundově vojsku přiměly konečně koncem listopadu 1421 pražany k organizování obrany. Zmobilizovali šlechtu, měšťany i sedláky, jak píše Vavřinec z Březové, a poslali i do Tábora pro Žižku, který jim skutečně přijel na pomoc. 8. prosince vyjelo vojsko táborů vstříc Zikmundovi, druhého dne je následovali i pražané. Obě vojska se utábořila před Kutnou Horou, jež se vzdala bez boje husitům. Vedle ní byla hlavní pevností husitů v této oblasti Čáslav. Sem se na pomoc husitům dostavili moravští pánové, kteří jako jedni z mála vzdorovali Zikmundovi, mladý Viktorin z Poděbrad, Václav ze Strážnice a s nimi i Hašek z Valdštejna.³⁸⁸

383 MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 421.

384 AČ VI, s. 400.

385 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 210–211.

386 AČ III, s. 234.

387 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 125–129.

388 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 130.

Král měl možná 20–30 tisíc mužů, jádrem byla uherská jízda. Ve vojsku byli dále Moravané, lidé některých českých pánů, dále Zikmundovi uherští poddaní Srbové, Chorvati, Rumuni, něco málo Poláků a Tatarů.

Zikmund přitáhl ke Kutné Hoře, kde už čekala Žižkova vozová hradba. Zikmund ale husity nenapadl, protože mu kutnohorští sami otevřeli brány. Žižka, položený před městem, se záhy ocitl v obklíčení, ze kterého se po zralé úvaze rozhodl probít a ustoupit směrem ke Kolínu, aby se zásobil pící i potravinami a vyčkal příchodu posil.

Král podlehl klamnému vědomí, že protivníka zcela zastrašil, a tak se připravili k zázimování. Ale na Tři krále, 6. ledna 1422, se před Kutnou Horou znovu objevilo české vojsko. Zikmund, obávající se zajetí, zvolil útěk. Kutné Hory se nechtěl jen tak vzdát – žádal prý české pány, aby ji bránili, a kryli tak jeho ústup, ale ti odmítli, snad s poukazem na bitvu u Vyšehradu, kde Zikmund postavil na nejnebezpečnější místo moravské pány, kteří tam bezúčelně nechali své životy. A tak byl král nucen Kutnou Horu opustit. Aby nepadla do husitských rukou, nechal ji zapálit.

Jeho vojsko se stáhlo k Habrům, kde se 8. ledna postavilo husitům, ale po jejich prvním útoku se znovu dalo v panice na útěk k Německému Brodu. Ten je však neochránil, protože už dva dny nato padl do rukou husitů (a byl vypleněn, vylidněn a vypálen), společně s obrovskou kořistí 500 vozů. Zikmund z Čech utekl a nikdy se již do čela protihusitské výpravy nepostavil.³⁸⁹

Po zimním vítězství se rozzářila hvězda Haška z Valdštejna, který 5. února, pouhý měsíc po vítězství u Brodu, provedl v Praze převrat, jímž byl zbaven moci Jan Želivský a Hašek se stal vrchním hejtmanem pražanů.³⁹⁰

Za tak viditelné vystoupení na straně husitů se král Zikmund rozhodl Haška potrestat, a tak v dubnu roku 1422 oblehl jeho hrad Ostroh, poslední baštu vojenského odporu na Moravě (nedakonický tábor se rozešel už během předchozího roku, někteří jeho členové snad podpořili i ostrožskou posádku), avšak marně. Pan Hašek oplatil zpusťování svého panství odvážným nočním přepadem Zikmundova vojska, kdy „několikrát proskočiv“ protivníkovy šiky, pobil prý několik set lidí.³⁹¹

Po porážce u Německého Brodu a po neúspěšném obléhání Ostrohu se musel Zikmund vzdát striktní politiky vůči Moravě. A tak znovu jmenoval Petra Strážnického z Kravař zemským hejtmanem, zřejmě aby vyšel vstříc moravským pánům, mezi nimiž naprosto převažovali

389 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 131–140.

390 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 142.

391 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 144.

přivrženci husitů. Trvale věrnými katolíky byli jen Lichtenštejnové a někteří jednotlivci, kteří byli v Zikmundových službách.³⁹²

Změna ve vedení Prahy odpovídala proměně nálady části české společnosti. Pražští měšťané stejně jako šlechta si přáli jedině – panovníka, který by nastolil pořádek v zemi, smířil je s církví a pomohl jim tak v klidu užívat všeho, co vybojovali: politická práva i majetky. Prozíravější také viděli, jak země válkou strádá.

Následující měsíc, 9. března, se podařilo vylákat na radnici radikálního Jana Želivského a popravit ho. Tím si ale Haškova strana ukousla už příliš velké sousto – následovala krvavá reakce Želivského stoupenců, vedených Jakubem Vlkem.

Situaci v Praze uklidnil až květnový příjezd Zikmunda Korybuta jako zástupce Vitolda, který se měl údajně, jak všichni věřili, stát králem. Zikmund Korybut byl uvítán pražany, šlechtou a posléze (v červnu) ho uznali i někteří táborští hejtmané v čele s Janem Žižkou. Kníže se spolu s pražany pustil do velkorysých válečných akcí, byť se střídavými úspěchy. Nepodařilo se mu během vleklého obléhání, započatého ještě v květnu, dobýt Karlštejn, ale další, v pořadí už třetí křížová výprava, vyslaná v září 1422 hradu na pomoc, se v podstatě rozpadla. Navíc pražané s karlštejnskou posádkou uzavřeli příměří na jeden rok, čímž byl vojenský význam hradu prakticky paralyzován.

Zikmund Korybut odměnil konzervativní postoje Haška z Valdštejna zvláště výnosným úřadem – mincmistrovstvím v Kutné Hoře, což znamenalo správu a vládu nad Kutnou Horou. Zároveň s ní Hynek dostal asi i hrad a panství Žleby u Čáslavi. Mincmistrem a téměř politickým vůdcem pražanů zůstal i po prvním Korybutově odchodu ze země, kdy stál v popředí pokusů o sjednocení země proti Táboru a Žižkovi a v rámci toho i o sjednocení s katolíky.

Korybut na 1. srpna 1422 svolal druhý čáslavský sněm, na který byli pozváni i katoličtí pánové, ale nedostavili se. Přítomní podobojí zvolili Korybuta vladařem. Ale naděje, že se nový vladař postaví do čela státu, ztroskotala. Polský král a Vitold se dohodli se Zikmundem Lucemburským a Korybuta v prosinci 1422 odvolali z Čech (odjel až v březnu 1423). Zde zatím rostlo napětí mezi radikálními husity a Prahou, která se nadále sblížovala se šlechtou. Táborité v čele se svým hejtmanem Bohuslavem ze Švamberka se dokonce 1. října 1422 pokusili Prahu ovládnout, to se jim ale nepodařilo, protože se k nim pražané nepřipojili.

V dubnu roku 1423 se pro neshody rozešel Jan Žižka s některými představiteli Tábora a odešel odtud do východních Čech. Tam začal organizovat nové bratrstvo, Menší (Nový) Tábor. I nadále ale udržoval s jihočeským Tábořem vojenské a politické vazby. Naopak s Prahou se brzy octl ve velmi napjatém vztahu. Nejprve ale musel odrazit útoky některých východočes-

392 MEZNÍK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 423.

kých katolických pánů. Hlavního vítězství dobyl 20. 4. 1423 v bitvě u Hořic, kde porazil Čenka z Vartenberka, podporovaného i některými šlechtici podobojí (Čeněk byl tou dobou opět na královské straně).

Upevňování Žižkových pozic ve východních Čechách nebylo po chuti pražanům, kteří měli většinu východočeských měst pod kontrolou. Ohrožení se cítili i jejich východočeští šlechtičtí spojenci, např. Diviš Bořek z Miletínka. Přesto se domnívali, že pro ně Žižka zatím nepředstavuje velké nebezpečí. Vždyť ovládali většinu východních Čech. Proto se v červnu celkem klidně vydalo pražské vojsko posílené východočeskými oddíly bojovat na střední Moravu. Spojené síly vedli Diviš Bořek z Miletínka, Viktorin a Hynek z Kunštátu a na Poděbradech, Hašek z Valdštejna a Hynek z Kolštejna. Byla to vlastně první výprava, kterou čeští husité přispěli na pomoc husitům moravským. Husitské vojsko svedlo u Kroměříže vítěznou bitvu s oddíly biskupa Jana Železného a dobylo pak několik měst a městeček, především Kroměříž, Přerov a Vyškov.³⁹³

Zatím však Žižka využil jejich nepřítomnosti a obsadil Hradec Králové, kde byl až dosud hejtmanem Diviš Bořek z Miletínka. Bořek se ihned obrátil se svými bojovníky na zpáteční pochod a k nim se přidaly také některé pražské oddíly. Žižkovu opovážlivost bylo třeba ztrestat. Tak došlo 4. srpna 1423 k první velké bitvě mezi husitskými vojsky. Stalo se to u Strauchova Dvora,³⁹⁴ kde Žižka zvítězil nad Divišem Bořkem z Miletínka a Hynkem Krušinou z Lichtenburka. Vzápětí ještě posílil své bratrstvo, do rukou mu padla Jaroměř, Dvůr Králové a Čáslav. Pokus ovládnout Kutnou Horu se mu však nepovedl, protože poražení pražané se spolu se svými šlechtickými spojenci po několika dnech vzchopili a Žižka dal přednost obraně čáslavských hradeb. Jeho situace vypadala náhle natolik hroživě, že mu musel z Hradce Králové vytáhnout na pomoc oddíl pod vedením Matěje Lupáka. Ten ale k Čáslavi nedorazil, protože ho u Týnce nad Labem zničil sbor vyslaný z Kolína Haškem z Valdštejna. Přesto pražané u Čáslavi neuspěli a počátkem září opustili prostor před městem s nepořízenou.

Praha se zhrozila možností, že situaci v zemi ovládnou dvě radikální bratrstva – táboorské a Žižkovo, a tak začala upevňovat své spojení se šlechtou. Na říjnovém svatohavelském sněmu v Praze byla proto zvolena nová, dvanáctičlenná zemská vláda, silně zaměřená proti bratrstvům a složená výlučně ze šlechticů. Z katolíků to byli Čeněk z Vartenberka, Oldřich z Rožmberka, Hynek Hlaváč z Dubé, Aleš Holický ze Šternberka, Fridrich z Kolovrat a Jan starší z Michalovic, z husitské strany pak Hynek Krušina z Lichtenburka, Diviš Bořek z Miletínka, Hejman z Borotína, Jan Smiřický ze Smiřic a také oba Valdštejnové, Hynek z Kolštejna i Hašek

393 MEZNIČEK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 425.

394 Veškeré prameny a literaturu k této bitvě shromáždil ŠŮLA, Jaroslav: *K názvu a lokalizaci bitvy u Hradce Králové roku 1423*. JSH 43, 1974.

z Valdštejna. Jak konstatoval Petr Čornej, poražení od Strauchova Dvora si tak podali ruce s poraženými od Hořic.³⁹⁵

Praha se šlechtou se dohodly, že budou společně bojovat proti „rušitelům míru“, jimiž rozuměly Tábor a Žižku. Příležitost se jim naskytla hned následujícího roku. Žižka byl zaměstnán úspěšným tažením ve východních a severních Čechách (6. ledna např. porazil některé východočeské pány v bitvě u Skalice) a troufl si také na výpravu do západních Čech, kde ale narazil na tuhý odpor přesily vojsk plzeňského landfrýdu, a tak se jeho vojsko prořídle boji vydalo v květnu na ústup domů. U Kostelce nad Labem bylo obklíčeno přesilou vojska Prahy a jejích šlechtických spojenců. Žižkovi se však podařilo z obklíčení vyklouznout a vyrazit směrem k Čáslavi, jejíž hradby mu měly zajistit potřebný oddech. Jeho protivníci mu ale byli v patách.

Žižka se tedy rozhodl k boji. U Malešova vybral 7. května vhodné místo, které zabránilo jeho protivníkům rozvinout síly a uplatnit početní převahu. Porážka byla hrozná. V bitvě padlo přes 1000 nepřátel a Žižka opět ukázal svůj vojevůdcovský talent. Jeho bojovníci vypálili Haškovu Kutnou Horu, vzdal se jim Nymburk, Kouřim, Český Brod, tedy města dříve náležející k pražskému svazu. Dalším cílem jeho vojska byla Praha, před jejímiž hradbami se objevil na počátku září. Ve městě zavládla panika, Praha neměla sílu k odporu.

V jejích zdech byl opět Zikmund Korybut, který se tentokrát za pomoci Prahy sám domáhal české koruny (už v únoru 1424 mu Kostka z Postupic korunu jménem Prahy nabídl). Uplatnil svůj vliv a společně s knězem Janem Rokycanou přesvědčili 7. června na Špitálském poli Žižku, aby uzavřel s pražany mír. Všeobecný smír podpořily i zdické úmluvy, sjednané v téže době z iniciativy táborů mezi husity a královskou stranou. Tím došlo k opětovnému sjednocení husitských sil. Díky němu mohlo začít tažení na Moravu, kde Albrecht Rakouský, od 4. října 1423 její faktický držitel, využil českého hašteření a prováděl úspěšné vojenské tažení. Hlavní nápor Albrechtova vojska směřoval na střední Moravu. Tam měly být likvidovány zisky husitů z loňského roku a obnovena hegemonie biskupa Jana Železného.³⁹⁶

Na počátku výpravy českých husitů, 11. října 1424, Žižka zemřel poblíž Přibyslavi. V říjnu a listopadu ale společná husitská výprava ještě pokračovala pod vedením Korybuta, který obsadil Třebíč, Ivančice a Moravský Krumlov, jež měly zůstat v husitských rukou zůstat až do konce války.

Přestože tažení vévody Albrechta bylo úspěšné, většina moravské šlechty se postavila proti němu. Jan Tovačovský z Cimburka, páni z Pernštejna, Kunštátu i Boskovic, dokonce i umírněný Petr Strážnický z Kravař. Albrechtova situace nebyla snadná také proto, že v letech 1424–1425 spočívala tíha boje proti husitům na Zikmundovi a na něm, z jiných zemí se jim větší pomoci nedostalo.

395 ČORNEJ, P., *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003, s. 179.

396 VÁLKA, J., *Morava a husitská revoluce*, in: Moravský historický sborník I, 1986, s. 108.

Proto se zdá být naprosto nepochopitelný krok, který učinil Hašek z Valdštejna roku 1425. Prostřednictvím olomouckých konšelů požádal totiž o smír s králem Zikmundem i jeho zetěm Albrechtem. Muselo se to stát už někdy zkraje roku, protože v dopise, datovaném k 2. březnu 1425, který král poslal z Trnavy polskému králi Vladislavovi a v němž mimo jiné lituje, že nemohl být osobně při křtu jeho syna Vladislava (Varnenčíka), také oznamuje, že Hašek z Valdštejna ho požádal o milost a obdržel ji.³⁹⁷

Snad to odpovídalo Haškovu dávnému loupežnickému naturelu, k němuž jistě patřila hra vabank. Možná cítil, že za situace, kdy mají Zikmund a Albrecht na Moravě minimum spojenců, stoupá velmi vysoko jeho cena. V tomto případě se rozhodně nemýlil, Albrecht jej záhy jmenoval zemským hejtmanem. Snad doufal, že vzhledem ke svým bývalým stykům mu Hašek pomůže přimět některé pány ke kapitulaci. Možná také, že Haška v Čechách už nic nedrželo, protože v červnu 1423 po Žižkově vítězství nad pražany u Malešova ztratil Kutnou Horu, jíž se zmocnili Táboři. A současně jako jeden z organizátorů války proti Žižkovi musel odejít z Prahy.³⁹⁸

Jako by Haška bavilo být na straně těch, kdo jsou zrovna v nevýhodě. Když se celá moravská šlechta přidala k Zikmundovi, on jediný odolal, přemluvil mladého Václava ze Strážnice a vydal se do Čech za nejistým výsledkem. Když posléze skoro celá moravská šlechta přešla na husitskou stranu, Hašek vyhledal smír s králem, svým dosavadním nepřítelem. Dokonce to pro něj muselo znamenat i ztrátu jeho hradu Ostrohu který zůstal husitským centrem i v dalších letech až do obsazení Břeclavi táborů roku 1426.³⁹⁹ (Vícov držel snad již v té době Jan z Pernštejna, kterému Zikmund hrad pojistil i v roce 1437.)⁴⁰⁰

Svědectví o Haškově činnosti jako zemského hejtmana podává v opisech zachovaná korespondence města Olomouce. To mělo tehdy velké obtíže se svým husitským sousedstvím. Zde totiž rostla moc Jana Tovačovského z Cimburka, kterému se podařilo dobýt blízkou Kroměříž.⁴⁰¹ Olomoučtí opakovaně žádali Haška o pomoc, zejména, aby jim ustanovil hejtmana, který by je vedl proti husitům.⁴⁰² Jak se také zdá, Hašek si nevedl ve funkci zemského hejtmana nejlépe, protože už v dopise olomoucké městské rady z ledna 1426 je hejtmanem jmenován Jan z Lomnice.⁴⁰³

V Čechách se v letech 1425–1426 jednotlivé husitské frakce střídavě napadaly a usmiřovaly. Polní bratrstva zabrala několik měst patřících dříve do pražského svazu a dokonce se dvakrát

397 UB I, s. 381, č. 328.

398 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 145.

399 VÁLKA, J., *Morava a husitská revoluce*, in: *Moravský historický sborník I*, 1986, s. 107.

400 HOFFMANN, F., *K prehistorii moravských Táborů*, ČMM 86, 1967, s. 209.

401 MEZNIČEK, J., *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 428.

402 UB I, s. 404, č. 346; s. 405, č. 347; s. 406, č. 348.

403 UB I, s. 429, č. 380.

pokusila dobýt samotnou Prahu. Ačkoliv se jim to nepodařilo, stala se rozhodující vojenskou silou v Čechách. Až jarní tažení saského vévody Fridricha Bojovného z roku 1426, kterému se podařilo obsadit významná města Most a Ústí nad Labem, donutilo znesvářené strany k dlouhodobějšímu smíru. Spojené husitské vojsko oblehlo počátkem června Ústí nad Labem. Obleženému městu vytáhlo na pomoc saské vojsko, které bylo 16. června poblíž Ústí, v místě zvaném „Na běhání“, husity krvavě poraženo. Vzápětí padlo i Ústí nad Labem.⁴⁰⁴

Slavné bitvy u Ústí se měl zúčastnit i Hynek z Kolštejna. Jeho jméno je zmiňováno v písni *Slušíť Čechům vzpomínati (pan Hynek jménem z Valdštejna vedl sobě jako hrdina)*. Hodnověrnost tohoto pramene byla však zpochybněna zjištěním, že se jedná o velmi pozdní, možná dokonce kramářskou píseň, jež vznikla až v 16. století, a že tedy historické údaje v ní vzpomínané mají s realitou málo společného.⁴⁰⁵

Počátkem roku 1427 měli už Zikmund Korybut a s ním spojená husitská pravice nadvládu v Čechách dost, a tak začali usilovat o dohodu s katolickým panstvem. 17. dubna se pak Zikmund Korybut pokusil v Praze o převrat. Jeho pokus selhal, Zikmund byl zajat a odvezen do internace. Shodou okolností na nejstarší valdštejnský hrad Valdštejn. Ten ovšem v té době nevlastnil nejenže nikdo z rodu Valdštejnů, ale ani jeho právoplatný majitel, příbuzný Valdštejnů, katolický pán Jindřich z Valdštejna. Počátkem husitské revoluce se ho totiž zmocnili hlavní představitelé husitů v Pojizeří, valečovští bratři Bernard a Bartoš. Zikmund Korybut byl ze zajetí propuštěn až 27. října 1428. Vzápětí odjel ze země. Jeho zajetí způsobilo mezi jeho stoupenci ještě větší příklon doprava. Hynek z Kolštejna v té době snad dokonce přemýšlel o návratu ke katolické straně, jak o tom vypovídá ve svém dopise velmistrovi řádu německých rytířů fojt Gottfried Rodenberg.⁴⁰⁶

Ve stejné době se říšský sněm ve Frankfurtu rozhodl zorganizovat novou, již čtvrtou křížovou výpravu proti husitům. Příčinou bylo tentokrát obsazení západočeského Stříbra Přibíkem z Klenové. Stříbro v husitských rukou totiž znamenalo nebezpečí, že husité z něj budou podnikat loupežné výpravy přes hranice

Jenže počátky i průběh křižácké výpravy byly poměrně rozpačité. Vojsko se scházelo neochotně, knížata se dohadovala o velení. A tak, když 11. července 1427 první oddíly přešly hranice a utábořily se u Plané, nebyl s nimi mocný purkrabí Fridrich Braniborský se svým vojskem. Chtěl velet celé výpravě, a když toho nedosáhl, táhl raději ke Kadani, kde se spojil s vojskem saského

404 Událostmi jarních měsíců roku 1426, tažením husitských vojsk v severních Čechách i samotnou bitvou před Ústím se zabývali např. DURDÍK, J., *Husitské vojenství*, Praha 1953; ANDĚL, R., *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961; KLUČINA, P. ve *Vojenských dějinách Československa I*, Praha 1985; ŠMAHEL, F., *Husitská revoluce III*, Praha 1993 nebo ČORNEJ, P., *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha 1993.

405 Vyvrácením hodnoty této písně jako pramene pro dějiny husitského období se asi nejpodrobněji zabýval ČORNEJ, P., *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003, s. 228–244.

406 UB I, s. 523, č. 454.

vévody Fridricha Bojovného. Vojska shromážděná u Plané začala 23. července obléhat Stříbro a velitelé se o dalším postupu dohadovali s Fridrichem na dálku. Nakonec jeho oddíly a Sasové koncem července ke Stříbru přitáhli a město pocítilo celou tíhu obléhání. Obleženému Stříbru přitáhla na pomoc husitská vojska, před kterým křižáci prchli bez boje za hranice. A tak husity čekalo jediné, oblehli a počátkem srpna dobyli město Tachov.

Nepřítomnosti husitských vojsk v Praze se pokusili využít straníci Zikmunda Korybuta, aby 6. září obsadili Prahu. Pravicový převrat v Praze zorganizovali společně s kališníky Hynkem z Kolštejna a Janem Smiřickým také předáci Opočenských Půta z Častolovic a Jan Městecký z Opočna. Do celého komplotu byl zasvěcen rovněž Diviš Bořek z Miletínka a vojenskou čeleď přispěli Hynek Krušina z Lichtenburka a Ota z Bergova.⁴⁰⁷ Snad o plánu věděl i Hašek z Valdštejna, který ani po překvapujícím obratu o dva roky dříve nepřetrhl své vztahy k Zikmundu Korybutovi a jeho české politice.⁴⁰⁸

Akce se ale nezdařila a Hynek z Kolštejna, který se jí osobně zúčastnil, byl nucen se ukrýt u spřáteleného měšťana v domě U Slona. Zde ho našel jakýsi Makovec, známý násilník a dobrodruh, a neváhal ho zabít, ačkoliv ho Hynek z Kolštejna kdysi zachránil před potupnou smrtí na šibenici. Hynkovo tělo bylo vyvečeno pod pranýř a Makovec se stal hrdinou dne. Ale soukolí dějin semlelo i jeho. Již v březnu 1428 (podle jiných údajů až roku 1433) byl Makovec sťat pod týmž staroměstským pranýřem pro *cizoložstvie a násile panenské a vdovské na vojnách*.⁴⁰⁹

Stoupenci Zikmunda Korybuta se po fiasku v Praze ještě několik měsíců bránili v Kolíně, než se s obléhajícím Prokopem Holým 16. prosince dohodli o svobodném odchodu. Tak skončila kariéra Zikmunda Korybuta i Hynka z Kolštejna.

Hašek z Valdštejna se zřejmě dále účastnil husitských válek, ale jeho význam už nikdy nedosáhl výše z let 1421–1425. Roku 1428 spolučetil průvodní list českých pánů shromážděných v Kladsku (vedle něj i Jana z Opočna, Půty z Častolovic, Petra ze Žampachu a dalších) pro posly ke kardinálu Jindřichovi a kurfiřtovi Fridrichu Braniborskému.⁴¹⁰ Více je o něm slyšet až po návratu krále Zikmunda do země roku 1436. V souladu se svou dřívější politikou se ve sporech po Zikmundově smrti přiklonil na stranu jeho zetě Albrechta Habsburského.⁴¹¹ A po jeho předčasném skonu se podílel na volbě Albrechta Bavorského českým králem.⁴¹²

407 O tomto spiknutí viz ČORNEJ, P., *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha 1993, s. 490–491; ŠANDERA, M., *Strana Opočenských v husitské revoluci*, VLH 13–14, 1998, s. 56–57.

408 PEKAŘ, J., *Žižka a jeho doba III*, Praha 1930, s. 145.

409 ČORNEJ, P., *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha–Litomyšl 2003, s. 334.

410 UB I, s. 590, č. 501.

411 AČ III, s. 462.

412 AČ I, s. 263.

Vystupoval i jako nejvyšší uhrman ve sporu několika českých pánů (např. Hynka z Pirkštejna a z Polné, Pertolta z Lipé či Jiřího z Poděbrad) s jejich moravskými protějšky (např. olomouckým biskupem Pavlem nebo Janem Tovačovským z Cimburka).⁴¹³ Roku 1443 se zúčastnil poselství českých pánů na sněm ve Vídni, kde si Rakušané stěžovali na útoky Moravanů, zejména Jana z Pernštejna.⁴¹⁴

Hašek z Valdštejna zřejmě bral svůj příklon ke katolické straně vážně i po letech – roku 1444 si utrakvisté na zemském sněmu stěžovali, že na statcích pánů Oldřicha z Rožmberka, Hynka Krušiny z Lichtenburka a Haška z Valdštejna se místo podobojí přijímá pod jednou.⁴¹⁵ Přesto byl Hašek jako umírněný katolík zřejmě straníkem Jiřího z Poděbrad, jak o tom svědčí zápis o dohodě mezi stoupenci Jiřího na jedné straně a Oldřicha z Rožmberka na straně druhé z roku 1449, kde je Hašek v řadách první skupiny.⁴¹⁶

Do konce života si zřejmě udržoval velkou, byť spíše neformální autoritu v sousedním Slezsku. Svědčí o tom prosba šlechty knížectví svídnicko-javorského přednesená českým pánům, jmenovitě Oldřichovi z Rožmberka, Jiřímu z Poděbrad, Oldřichovi z Hradce a Haškovi z Valdštejna, aby drželi ochrannou ruku nad mírem a pořádkem v jejich zemi. Fakt, že se zde už starý Hašek vyskytuje po boku nejmocnějších mužů v zemi, lze vysvětlit jeho zkušenostmi a pověstí, nabytými při jeho někdejší správě Kladska.⁴¹⁷

Zdá se, že na sklonku života se Hašek dal do služeb římského krále Fridricha III. Roku 1444 se o něm totiž zmínil Fridrich III. ve svém dopise Aleši Holickému ze Šternberka, v němž pochválil volbu Ladislava Pohrobka českým králem a omluvil se, že se bude moci dalšími českými záležitostmi zabývat až po svém návratu z říšského sněmu v Norimberku. Více informací měl Šternberkovi osobně podat právě Hašek z Valdštejna.⁴¹⁸ Jako spojka mezi Fridrichem a českými pány působil Hašek ještě o dvě léta později, kdy páni poděbradské jednoty shromáždění na kutnohorském sněmu psali pánům z plzeňského kraje o svých požadavcích – mj. o vydání Ladislava Pohrobka do Čech, k němuž zatím nedošlo přes ujišťování Fridricha III., že on tomu nijak nebrání, jak o tom české pány informoval Hašek z Valdštejna.⁴¹⁹ A ještě roku 1451, tedy pouhý rok před svou smrtí, se Hašek účastnil poselstva svatokateřinského sněmu k Fridrichu III.⁴²⁰ Svou politickou i životní dráhu uzavřel účastí na sněmu, který roku 1452 zvolil Jiřího z Poděbrad zemským správcem.⁴²¹

413 AČ III, s. 524.

414 AČ I, s. 280.

415 AČ I, s. 286.

416 AČ II, s. 254.

417 AČ II, s. 269.

418 AČ I, s. 284.

419 AČ I, s. 293.

420 AČ II, s. 301.

421 AČ II, s. 309.

ZÁVĚR

Smrtí největšího velikána valdštejnského rodu do doby Albrechta z Valdštejna končí i naše práce. Mohli jsme v ní sledovat valdštejnské předchůdce Markvartice od jejich domnělých kmenově knížecích začátků přes písemně doložené začátky v knížecích službách a jejich posilování pozic v důsledku kolonizace. Po předpokládané dřívější rotaci ve funkcích se jim nakonec podařilo zakotvit v severních Čechách, kde si začali upevňovat pozice. Nejprve získali úřad kastelánů v Mladé Boleslavi nebo hypoteticky i na jiných, písemně nedatovaných hradech v okolí, např. na Starém hrádku v Prachovských skalách Rudolfa Turka. Pak začali se střídavými úspěchy usilovat i o další hrady, např. o Budyšín či Děčín. Odsud zřejmě „zprivatizovali“ nebo získali jako knížecí výsluhu jádro pozemkového majetku, které pak rozšiřovali kolonizací dále od řeky Jizery a do Podještědí.

Jak už jsme naznačili v úvodu, může se zdát, že práce věnovala neúměrně mnoho prostoru Markvarticům na úkor vlastních Valdštejnů. Domníváme se však, že bez dostatečného vylíčení markvartických začátků rodu Valdštejnů by nám mohly uniknout některé důležité souvislosti.

Navíc stanovení hranice, kdo ještě není Valdštejnem, a kdo jím už je, není tak jednoduché. Byl Jaroslav z Hruštic, objevující se na historické scéně už ve 30. letech 13. století, ještě Markvarticem, nebo už Valdštejnem? De iure Valdštejnem asi ne, protože se nikdy nepsal po hradu Valdštejnu. De facto ovšem ano, protože sídlil v kraji, jenž se stal valdštejnským údělem z markvartického rozrodu, a protože byl podle tradice otcem tří bratrů, kteří rod skutečně „vybudovali“. Na příslušnosti Jaroslava z Hruštic k Valdštejnům nemění nic ani to, že jsme zvolili klasické rozdělení, které ho po boku bratra Havla z Lemberka řadí nominálně ještě do nerozvětveného markvartického kmene. Ale podobně: byl Havel ještě Markvartic, nebo už Lemberk? Narozdíl od Jaroslava dokonce splňuje i podmínku „právní“: psal se po hradě, jehož jméno vstoupilo do názvu šlechtického rodu.

Na druhou stranu, pokud bychom Jaroslava z Hruštic přičlenili k Valdštejnům, mělo by smysl zabývat se jím nezávisle na jeho bratru Havlovi? Za situace, kdy oba silně kooperovali (např. při založení Turnova) a necítili se jako zakladatelé nových šlechtických rodů?

Po velkém vzednutí markvartického velkorodu v polovině 13. století nastal jeho rozpad na jednotlivé větve. Pro Valdštejny výsledek tohoto procesu znamenal velký úpadek. Oproti významu, jakého dosáhli přímí předchůdci Valdštejnů i jejich blízcí příbuzní ve 13. století a počátkem 14. století, namátkou Markvart z Března, Jaroslav z Hruštic, Havel z Lemberka i jeho stejnojmenný syn, Jan z Michalovic, Beneš z Vartenberka a mnozí další, bylo totiž postavení samotných Valdštejnů daleko slabší. Veřejného života se sice účastnili, zřídka ale dosáhli na ně-

jakou opravdu váženou nebo výnosnou funkci. Spíše se věnovali správě vlastních majetků a regionálním záležitostem, nicméně ani v této oblasti je nemůžeme považovat za příliš úspěšné. Jejich majetek se z větší části rozpadl a v místní politice volili spíše cestu meče než práva, alespoň ze začátku.

Valdštejnové se v té době zabývali převážně pilným plozením dalších a dalších příslušníků svého rodu, které umisťovali na hrady a hrádky, rostoucí jako houby po dešti. Bohužel, nedostatek tehdejších pramenů nám znemožňuje provést jednoduché a jednoznačné přiřazení toho kterého Valdštejna ke konkrétnímu sídlu. Už samu o sobě komplikovanou strukturu genealogických vztahů a majetkové držby nejstarších Valdštejnů dále znepréhledňuje archeology provedené posunutí doby vzniku valdštejnských hradů do minulosti i existence nedoložených sídel.

Proto jsou příbuzenské vztahy, naznačené v naší práci, velmi nejasné a často pouze hypotetické. Charakteristické je pro počáteční fázi majetkové držby několikeré, značně nesystematické přeskokování jednotlivých vlastníků z jedné lokality na druhou. Snad různí členové rodu i napříč generacemi spolu vstupovali do majetkových spolků, díky nimž se majetky předávaly někdy i navzdory zásadám nejbližší pokrevní příbuznosti. Popřípadě různá sídla rotovala v rodě bez ohledu na příbuzenství, jen podle věku jednotlivých vlastníků.

Přes všechny výše naznačené nejasnosti lze v počátcích rodu identifikovat dvě až tři větve – lomnickou, štěpanickou a snad i s lomnickou úzce spojenou valdštejnskou. Lomnická, která se usídlila na Turnovsku, i přes zmíněný prudký rozrod (nebo možná kvůli němu) vymřela koncem 14. století. Její příslušníci rychle zchudli, a museli tak opustit rodné Turnovsko. Uchytili se většinou na nepatrných statečcích v Polabí, které je od zkázy stejně nezachránily. Podobný osud čekal i nejasnou valdštejnskou větev.

Na Valdštejnech můžeme dobře pozorovat osud, který v době vrcholného a pozdního středověku sdílela řada českých rodů. Nejprve velká sláva, velký majetek, posléze velké množství synů, úpadek a odchod z lukrativních panství v nížinách směrem do hor na čím dál menší sídla. Nejprve takovým způsobem zašli Lemberkové, kteří se z kraje pod Lužickými horami pomalu přesunuli do Podkrkonoší a na horní tok Jizery. Po zhruba půlstoletí je na jejich zdejších sídlech vystřídali Valdštejnové, aby byli opět po přibližně padesáti letech nahrazeni pány z Jenštejna. Cesta Jenštejnů byla opravdu blízká valdštejnské – nejprve vlastnili někdejší valdštejnskou Hrubou Skálu a pak se přesunuli na rovněž kdysi valdštejnskou Nístějku, kde potichu vymřeli.

Tomuto trendu se vymyká snad jen pouze valdštejnská držba hradu Štěpanic, který přes umístění v předhůří Krkonoš představoval velké a důležité sídlo, jehož význam byl umocněn nalezišti kovů v blízkém okolí.

Pokračování rodu tedy zajistili příslušníci štěpanické větve, kteří sice příliš nevystřkovali hlavy ze svého často citovaného štěpanického sídla, ale dokázali si je udržet navzdory všem nepříznivým osudu, jimž podlehl jejich bratranci na Hruboskalsku a Lomnicku. A postupně svůj původní základ doplňovali o další statky, mezi nimiž zvláštní část tvoří leberské državy mezi řekami Kamenicí a Jizerou. A vedle vlastních štěpanických Valdštejnů dosáhla samostatných úspěchů její pobočná brtnická větev na Moravě.

Na konci husitských zmatků tak mohl být tehdejší nestor rodu Heník Skalský z Valdštejna, obratný lokální politik a dobrý hospodář, poměrně spokojený: měl šest slibných synů (z nichž byli nejúspěšnější tři, kteří dali základ větvím hostinské, libštejnské a skalské, které se pochopitelně dále dělily.) a dokázal jim zajistit dobré zázemí pro další expanzi. Sice nemohl tušit, že ho záhy poztrácejí, jak už to měli Valdštejnové (a dodejme, že nejen oni) ve zvyku, ale jistě by ho uklidnilo vědomí, že po hubeném 14. století a novém valdštejnském začátku za husitských válek se jeho krev vzepne k takovému mezníku, jakým byl Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna. A že se dokonce v plné síle dožije počátku informačního století...

Pokusili jsme se v naší práci vnést světlo do neprostupné houštiny vztahů v rámci jednoho starobylého šlechtického rodu. Částečně se nám tato snaha snad podařila, ale samozřejmě, jak si historikové tradičně stěžují, mnohé zbývá udělat. Další data by se dala získat například komparací křestních jmen Markvarticů a jiných rodů – stálo by za výzkum, kde se třeba vzalo u Valdštejnů jméno Vok, kde Jindřich, koho zase naopak oni ovlivnili svými oblíbenými křestními jmény. Zdá se totiž, že přejímání křestních jmen je odrazem sňatkových koalicí mezi šlechtickými rody. Dále by stála za důkladnější rozbor komparace písemných a hmotných pramenů. Jsme si vědomi, že naše práce tuto problematiku pouze nastínila a nešla zcela do hloubky. Užitečná by jistě byla i komparace dosud získaných údajů s (převážně) barokními legendami, protože zejména v době snahy o získání titulu po vymřelých Vartenbercích valdštejnská genealogie jen kvetla. Pochopitelně do úvahy připadají i další prameny narativní povahy.

SEZNAM ZKRATEK

AČ	Archiv český čili staré písemné památky české i moravské
AH	Archaeologia historica
AR	Archeologické rozhledy
ASČ	Archeologie ve středních Čechách
CB	Castellologica bohemica
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et Moraviae
CIM	Codex iuris municipalis
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSČH	Československý časopis historický
FHB	Folia historica bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HG	Historická geografie
JM	Jižní Morava
JSH	Jihočeský sborník historický
LC	Libri confirmationum
LE	Libri erectionum
LOR	Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka
MHB	Mediaevalia historica bohemica
MHS	Moravský historický sborník
OJT	Od Ještěda k Troskám
OSN	Ottův slovník naučný
PA	Památky archeologické
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RBMV	Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.
RT	Reliquiae tabularum terrae
SA	Soudní akta konzistoře pražské
SAP	Sborník archivních prací
SH	Sborník historický
SMP	Studia Mediaevalia Pragensia
SOA RAV	Rodinný archiv Valdštejnů ve Státním oblastním archivu Praha
SSM	Sborník Severočeského muzea
VSH	Východočeský sborník historický
VLH	Východočeské listy historické
UB	Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges
ÚSH	Ústecký sborník historický
ZČP	Z Českého ráje a Podkrkonoší

PRAMENY

- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské I. Ed. F. Palacký. Praha 1840.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské II. Ed. F. Palacký. Praha 1842.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské III. Ed. F. Palacký. Praha 1844.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské IV. Ed. F. Palacký. Praha 1846.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské VI. Ed. F. Palacký. Praha 1872.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích VII. Ed. J. Kalousek et al. Praha 1887.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích IX. Ed. J. Kalousek et al. Praha 1889.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích X. Ed. J. Kalousek et al. Praha 1890.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XV. Ed. J. Kalousek et al. Praha 1896.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XVI. Ed. F. Dvorský. Praha 1897.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXVI. Ed. J. Teige. Praha 1909.
- Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXVIII. Ed. J. Teige. Praha 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V. 1294–1306. Ed. A. Boček. Brno 1850.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. 1307–1333. Edd. P. Chlumecký – J. Chytil. Brno 1854.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII. 1375–1390. Ed. V. Brandl. Brno 1885.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII. 1391–1399. Ed. V. Brandl. Brno 1890.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XIV. 1408–1411. Ed. B. Bretholz. Brno 1903.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XV. Nachträge. 1207–1408. Ed. B. Bretholz. Brno 1903.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. 805–1197. Ed. G. Friedrich. Praha 1904–1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. 1198–1230. Ed. G. Friedrich. Praha 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.1. 1231–1238. Ed. G. Friedrich. Praha 1943.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.2. 1238–1240. Edd. G. Friedrich – Z. Kristen. Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV.1. Diplomata et regesta. Edd. J. Šebánek – S. Dušková. Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.1. 1253–1266. Edd. J. Šebánek – S. Dušková. Praha 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.2. 1267–1278. Edd. J. Šebánek – S. Dušková. Praha 1981.

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.3. Series regestorum. Edd. J. Šebánek – S. Dušková. Praha 1982.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim I.1. 1354–1362. Ed. F. A. Tingl. Praha 1867.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim I.2. 1363–1369. Ed. J. Emler. Praha 1874.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim II. 1369–1373. Ed. F. A. Tingl. Praha 1868.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim III–IV. 1373–1390. Ed. J. Emler. Praha 1879.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim V. 1390. Ed. F. A. Tingl. Praha 1865.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim VI. 1399–1410. Ed. J. Emler. Praha 1883.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim VIII–X. 1421–1436. Ed. J. Emler. Praha 1889.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. II. 1375–1388. Ed. K. Borový. Praha 1878.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. III. 1385–1390. Ed. K. Borový. Praha 1879.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. IV. 1390–1397. Ed. K. Borový. Praha 1883.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. V. 1398–1407. Ed. K. Borový. Praha 1889.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. 1253–1310. Ed. J. Emler. Praha 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. 1311–1333. Ed. J. Emler. Praha 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. 1333–1346. Ed. J. Emler. Praha 1892.
- Reliquiae tabularum terrae. Pozůstatky desk zemských království českého roku 1541 pohořalých I. Ed. J. Emler. Praha 1870.
- Reliquiae tabularum terrae. Pozůstatky desk zemských království českého roku 1541 pohořalých II. Ed. J. Emler. Praha 1872.
- Státní oblastní archiv v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, oddíl E. Dokeská manipulace, i. č. 3142, sign. I-17/5: Výpisy ze zemských desk, genealogie Valdštejnů.
- Státní oblastní archiv v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, oddíl D. Valdštejniána, i. č. 2427, sign. II-R2: Výpis z kroniky E. J. v. Binenberka, Geschichte des Stadt Königgratz roku 1353 o donaci Hynka z Valdštejna pro minority.
- Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an i. 1419–1428. Ed. F. Palacký. Praha 1873.
- Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an II. 1428–1436. Ed. F. Palacký. Praha 1873.

POUŽITÁ LITERATURA

- ANDĚL, Rudolf – KABÍČEK, Jan: *Hrady a zámky Libereckého kraje*. Liberec 1957.
- ANDĚL, Rudolf a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*. Praha 1984.
- ANDĚL, Rudolf: *Husitství v severních Čechách*. Liberec 1961.
- BALETKA, Tomáš: *Dvůr; rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*. SAP 46, č. 2, 1996, s. 259–536.
- BARBOROVÁ, Eva: *Češi a Moravané jako účastníci válek Polska s řádem německých rytířů v letech 1410 a 1414*. ČMM 86, 1967, s. 191–201.
- BELLING, Vojtěch: *Vývoj a postavení tzv. Provincie Záhvozd v raně středověkých Čechách*. MHB 9, 2003, s. 7–26.
- BOBKOVÁ, Lenka – SVOBODOVÁ, Iveta: *Struktura městské sítě v severních Čechách v druhé polovině 15. a na počátku 16. století*. SSM, Historia 10, 1991, s. 5–25.
- BOHÁČ, Zdeněk: *České řeky ve světle písemných pramenů a starých map*, HG 24, 1985, s. 31–54.
- BOHÁČ, Zdeněk: *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*. HG 17, 1978, s. 3–63.
- BOHÁČ, Zdeněk: *K problematice a terminologii pustnutí a zanikání sídel v písemných pramenech vrcholného a pozdního středověku*. HG 25, Praha 1986, s. 269–283.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek raně středověké architektury*. FHB 1, 1979, s. 157–176.
- BOUBÍN, Jaroslav: *Vznik panských jednot*. MHB 1, 1991, s. 217–229.
- BRESTOVANSKÝ, Petr – STARÁ, Marcela: *Hrad Návarov – výsledky archeologické sondáže v roce 1994*. CB 9, 2004, s. 93–100.
- BRYCH, Vladimír – RENDEK, Jan: *Hrady a zámky Libereckého kraje*. Liberec 2002.
- ČECH, Petr – LUTOVSKÝ, Michal: *Švédské šance v pravěku a rané době dějinné*. ZČP 5, 1992, s. 13–37.
- ČAPSKÝ, Martin: *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*. Brno–Opava, 2005.
- ČORNEJ, Petr: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. 2. vyd. Praha – Litomyšl 2003.
- ČORNEJ, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402–1437*. Praha–Litomyšl 2001.
- ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miloslav – SMEJTEK, Lubor: *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha 2003.
- Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.
- DURDÍK, Jan: *Husitské vojenství*. Praha 1953.
- DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.
- DURDÍK, Tomáš – NEMEŠKALOVÁ-JIROUDKOVÁ, Zdenka: *Falešný pražský groš z hradu Kozlov (Chlum)*. CB 8, 2002, s. 393–398.
- DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie Českých hradů*. Praha 1995.
- DURDÍK, Tomáš: *Hrady severních Čech*. Praha 1993.

- DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie Českých hradů*. Praha 1999.
- Encyklopedie českých tvrzí I (A–J)*. Praha 1998.
- Encyklopedie českých tvrzí II (K–R)*. Praha 2000.
- FILIP, Jan: *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha 1947.
- FILIP, Jan: *Počátky slovanského osídlení v Československu*. Praha 1946.
- FÍŠERA, Zdeněk: *Skalní hrady zemí koruny české*. Praha 2004.
- GABRIEL, František – MACEK, Petr: *Stavební vývoj hradu Valdštejna*. AH 17, 1992, s. 163–175.
- GABRIEL, František: *Hrad Frýdštejn*. CB 8, 2002, s. 173–192.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Aktivita české šlechty na dvoře Václava IV*. MHB 1, 1991, s. 205–215.
- HOFFMANN, František: *Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě*. In: Moravský historický sborník I, 1986, s. 72–88.
- HOFFMANN, František: *K povaze drobné války, zášti a násilných činu před husitskou revolucí*. In: Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha 1975, s. 55–75.
- HOFFMANN, František: *K prehistorii moravských Táborů*. ČMM 86, 1967, s. 202–218.
- HOLEČEK, Jindřich: *Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty v období husitské revoluce*. ÚSH, 1979, s. 83–106.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420. 1. svazek, Fundace 12. století*. Praha 1998.
- CHOTĚBOR, Petr: *Povrchový výzkum skalních hradů v Českém ráji*. AH 6, 1981, s. 71–78.
- JANÁČEK, Josef – LOUDA, Jiří: *České erby*. Praha 1988.
- JENČ, Petr – PEŠA, Vladimír: *Nejstarší osídlení severních Čech*. Česká Lípa 2000.
- JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín 2000.
- KALFERST, Jiří – PROSTŘEDNÍK, Jan: *Předstihový výzkum hradu Dolní Štěpanice*. CB 5, 1996, s. 63–74.
- KALISTA, Zdeněk: *Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky*. Praha 1991.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *O počátcích města Turnova*. Praehistorica 8, Varia archeologica 2. Praha 1981, s. 289–293.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Změna – středověká transformace a její předpoklady*. In: Mediaevalia archeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2. Praha 1994, s. 9–59.
- KRÁL z Dobré Vody, Vojtěch: *Heraldika*. Praha 1900.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1996.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*. Praha 1997.
- KUDRNA, Jaroslav – TŘEŠTÍK, Dušan – HEJL, František: *Struktura feudální společnosti v českých zemích a problematika vzniku feudálního státu u západních Slovanů*. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století. Red. J. Čierny, F. Hejl a A. Verbík. Praha 1984, s. 11–47.
- KVĚT, Radan: *Staré stezky v České republice*. Brno 2002.
- LANDR, Petr: *Markvartici, Nudvojovice a biskup Daniel Milík*. OJT 5, č. 1–2, 1998, s. 3–9.

- Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2001.
- MALÁ, Dana: *Skladba pražského dvora za vlády Václava II*. MHB 9, 2003, s. 97–163.
- MARTÍNEK, Jiří: *Fyzická geografie středověkých Čech*. HG 31, 2001, s. 131–161.
- MATĚJEK, František: *Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století*. ČMM 98, 1979, s. 104–120.
- MENCLOVÁ, Dobroslava: *České hrady*. Praha 1972.
- MEZNÍK, Jaroslav: *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*. SH 37, 1990, s. 7–36.
- MEZNÍK, Jaroslav: *Lucemburská Morava (1310–1423)*. Praha 1999.
- MIZERA, František: *Paměti města Semil a jeho okolí*. Semily 1887.
- MIZERA, František: *Paměti města Semil a okolí*. Semily 1930.
- MIZERA, František: *Popis okresního hejtmanskví Semilského*. Semily 1888.
- MLEJNEK, František: *U nás pod Kozákovem*. Mírová pod Kozákovem 1993.
- MYSLIVEČEK, Milan: *Erbovník*. Praha 1993.
- NECHVÍLE, Martin: *Všeň na Turnovsku ve světle archeologických nálezů*. ASČ 8/2, 2004, s. 655–670.
- NĚMEC, Richard: *Žitavská cesta a založení celestinského kláštera na Ojvině v intencích územní politiky Karla IV*. HG 31, 2001, s. 211–226.
- NEVRLÝ, Miloslav: *Knihy o Jizerských horách*. Ústí nad Labem 1981.
- NOVÝ, Rostislav: *Vznik poddanského obyvatelstva jako společenské třídy v českých zemích*. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Red. J. Čierny, F. Hejl a A. Verbík. Praha 1984, s. 99–133, s. 213–240.
- PALACKÝ, František – KALOUSEK, Josef: *Regni Bohemiae mappa historica*. Praha 1976.
- PÁNEK, Jaroslav: *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*. FHB 4, 1982, s. 179–217.
- PAPAJÍK, David: *Šlechtická jména v českých zemích ve 14.–16. století*. MHB 10, 2005, s. 247–264.
- PEKAŘ, Josef: *Rozrod pánů z Valdštejna ve věku XIV*. OJT 2, 1995, č. 1, s. 1–11.
- PEKAŘ, Josef: *Žižka a jeho doba III*. Praha 1930.
- PLAČEK, Miroslav: *Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnau) a jejich vztah k Moravě*. ČMM 116, 1997, č. 1, s. 79–92.
- PODOBSKÝ, Jaroslav: *Dějiny hradu Trosek. Rovenské zvony*. Liberec 1958.
- PODOBSKÝ, Jaroslav: *Stručné dějiny města Rovenska pod Troškami*. Rovensko pod Troškami 1946.
- POKORNÝ, Pavel R. – PREISS, Pavel: *Václav Vavřinec Reiner. Obrazy a fresky: Zámek Duchcov – Valdštejnská rodová galerie*. Praha 1992.
- POLÍVKA, Miloslav: *Šlechta a reformátoři (K vzájemným vztahům české šlechty a ideologií husitství před rokem 1419)*. MHB 1, 1991, s. 231–255.
- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Václav: *Místní jména v Čechách V*. Praha 1960.
- PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan: *Místní jména v Čechách IV*. Praha 1957.

- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách I*. Praha 1947.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách II*. Praha 1949.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách III*. Praha 1951.
- PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr: *Novosvětský průsmyk. Přejít přes západní Krkonoše v pravěku a středověku. II. část*. ZČP 15, 2002, s. 7–21.
- PROSTŘEDNÍK, Jan – ŠÍDA, Petr: *Novosvětský průsmyk. Přejít přes západní Krkonoše v pravěku a středověku*. ZČP 14, 2001, s. 7–35.
- PROSTŘEDNÍK, Jan: *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998*. ZČP 12, 1999, s. 163–193.
- PROSTŘEDNÍK, Jan: *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v Turnově v roce 1996 – záchranný výzkum hradu Valdštejna I, II*. ZČP 10, 1997, s. 139–150.
- PROSTŘEDNÍK, Jan: *Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995*. ZČP 9, 1996, s. 161–180.
- PROSTŘEDNÍK, Jan: *Archeologický výzkum románského kostela v Turnově-Nudvojovicích*. ZČP 16, 2003, s. 205–237.
- PROSTŘEDNÍK, Jan: *Pravěké a středověké osídlení Turnova ve světle archeologických nálezů*. ZČP 13, 2000, s. 7–40.
- RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*. SH 28, 1980, s. 57–99.
- RAKOVÁ, Ivana: *Rožmberské teritorium v předvečer husitské revoluce. Vztahy Oldřicha z Rožmberka k Čeněkovi z Vartenberka*. FHB 3, 1981, s. 263–284.
- RAKOVÁ, Ivana: *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281–1415*. HG 18, 1979, s. 69–102.
- Sčk (= A. Sedláček): *Z Valdštejna*. Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 335–343.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého III*. Praha 1884.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého V*. Praha 1887.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého VIII*. Praha 1891.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*. Praha 1895.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV*. Praha 1923.
- SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha 1909.
- SEDLÁK, Vladimír Jan: *Hrad Valdštejn*. Vlastivědná knihovna KČT. Řada I, sv. 5. Praha 1948.
- Seznam míst v království českém*. Praha 1893.
- SCHWARZENBERG, Karel: *Heraldika čili přehled její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě*. Praha 1941.
- SIGL, Jiří – WOLF, Vladimír: *Zjišťovací archeologický výzkum hrádku v poloze „Hradiště“ u Horních Štěpanic a jeho přínos k poznání kolonizačního procesu na Jilemnicku*. ZČP 2, 1989, s. 7–14.
- SKLENÁŘ, K. a kol.: *Archeologické památky Čechy, Morava, Slezsko*. Opava 1993.
- SMETÁNKA, Zdeněk: *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10.–13. století*. AH 3, 1978, s. 331–335.
- SOVADINA, Miloslav: *Dvůr Václava I*. SAP 45, č. 1, 1995, s. 3–40.

- SOVADINA, Miloslav: *Rodina Zdislavy z Lemberka*. ČMM 112, 1993, s. 217–236.
- SPĚVÁČEK, Jiří: *K některým problémům hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v předhusitském období*. FHB 3, 1981, s. 7–76.
- ŠANDERA, Martin: *Strana Opočenských v husitské revoluci*. VLH 13–14, 1998, s. 41–65.
- ŠEDIVÝ, Jiří: *Hrad Ostrý – Scharfenstein. Příspěvek ke stavební historii hradu*. CB 7, 2000, s. 151–169.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích Českých*. Praha 1938.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*. Mnichovo Hradiště 1917.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Historický vývoj Čech severovýchodních do XV. věku*. Česká Skalice 1933.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Paměti o hradu Rotštejnu*. Turnov 1893.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Příběhy města Turnova nad Jizerou I*. Turnov 1903.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Soupis památek historických a uměleckých v okresu Mnichovohradištském I*. Praha 1930.
- ŠIMEK, Tomáš a kol.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*. Praha 1989.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Dědictví po Čeňkovi z Vartenberka*. MHB 5, 1998, s. 105–118.
- ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů*. Praha 1993.
- ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce 2. Kořeny české reformace*. Praha 1993.
- ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*. Praha 1993.
- ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce 4. Epilog bouřlivého věku*. Praha 1993.
- ŠMILAUER, Václav: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha 1960.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Mytební jména v předpolí Jizerských hor a Krkonoš*. HG 4, 1970, s. 42–51.
- ŠPŮROVÁ, Markéta: *Svědkové v listinách Václava I*. MHB 9, 2003, s. 57–95.
- TOMÍČEK, Tomáš – ÚLOVEC, Jiří: *Hrad Bradlec*. CB 8, 2002, s. 217–246.
- TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav: *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Red. J. Čierny, F. Hejl a A. Verbík. Praha 1984, s. 99–133.
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 2001.
- ÚLOVEC, Jiří – FIŠERA, Zdeněk: *Hrad Nístějka*. ZČP 14, 2001, s. 36–52.
- ÚLOVEC, Jiří – TOMÍČEK, Tomáš: *Hrad Levín*. ZČP 12, 1999, s. 7–22.
- ÚLOVEC, Jiří: *Hrad Kumburk*. ZČP 10, 1997, s. 9–38.
- ÚLOVEC, Jiří: *Ještě jednou Zbiroh*. ZČP 10, 1997, s. 169–170.
- ÚLOVEC, Jiří: *Příspěvek k dějinám a architektonické podobě hradu Brada*. ZČP 9, 1996, s. 7–23.
- URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.

- VÁLKA, Josef: *Morava a husitská revoluce*. In: Moravský historický sborník I, 1986, s. 89–124.
- VÁLKA, Josef: *Počátky války o Moravu (1422–1423)*. (Studie k dějinám husitské revoluce 2). JM 18, 1982, sv. 21, s. 48–66.
- VÁLKA, Josef: *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*. FHB 6, 1984, s. 65–94.
- VANÍČEK, Vratislav: *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*. MHB 1, 1991, s. 13–55.
- VANÍČEK, Vratislav: *Vzestup rodu Vítkovců v letech 1169–1269*. FHB 1, 1979, s. 93–108.
- WALDHAUSER, Jiří – SOSNOVEC, Pavel: *Nová archeologická zjištění o hradech Pojizeří*. CB 9, 2004, s. 383–386.
- WALDHAUSER, Jiří – WEBER, Vít: *Výzkum na hradě Valdštejně*. AR 25, 1973, č. 1, s. 221–224.
- WALDHAUSER, Jiří: *Český ráj očima archeologie. 300 tajemných míst a jejich příběhy*. Liberec 2006.
- WALDHAUSER, Jiří: *První stadium vývoje města Mladé Boleslavi podle aktuálních archeologických pramenů: iniciativa pro další studium*. ZČP 5, 1992, s. 163–167.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold: *Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z rané doby vlády Přemyslovců*. Praha 2000.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Karel Albrecht: *Tisíc let Valdštejnů v Čechách. Rozhovor s Rudolfem Steindlem*. Bratislava 1998.
- WEBER, Vít: *Osídlování Pojizeří v 10. až 13. století*. AH 3, 1978, s. 407–413.
- WOLF, Vladimír: *Jan Kolda ze Žampachu*. Hradec Králové–Trutnov 2002.
- ZILINSKYJ, Bohdan: *Česká šlechta a počátky husitství (1410–1415)*. JSH 48, 1979, s. 52–65.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti*. Praha 2002.

RESUMÉ

Naše práce se zabývá starým českým rodem pánů z Valdštejna. V první části se věnuje rodu Markvarticů, z nichž se Valdštejnové vydělili. Popisuje vzestup Markvarticů jako benefičiární šlechty za vlády přemyslovských knížat i jejich pozdější zisk území okolo Jizery, jež dále rozšiřovali v rámci středověké kolonizace. Zabývá se i nejdůležitější markvartickou církevní fundací, klášterem Hradiště nad Jizerou. Věnuje se nejvýznamnějším představitelům markvartického rodu, mezi nimiž vynikají Havel z Lemberka a jeho bratr Jaroslav z Hruštic, přímý předchůdce rodu pánů z Valdštejna.

Druhá část naší práce se zabývá genealogií rodu Valdštejnů a jejich pozemkovými majetky. Rozděluje rod na tři základní větve, pány z Rotštejna, z Dětenic a z Valdštejna. Pány z Valdštejna dále dělí na lomnickou, valdštejnskou a štěpanickou větev. Popisuje postupný úpadek prvních dvou větví i vzestup poslední z nich.

Třetí část se věnuje politickému působení vybraných příslušníků rodu Valdštejnů během husitských válek i v období krátce po jejich skončení. Jmenovitě se zabývá vzestupem a pádem Hynka z Kolštejna, husitského diplomata a stoupence kandidatury Zikmunda Korybuta na český trůn. Ještě více se zaobírá krátkou a rychlou kariérou vojevůdce a politika Haška z Valdštejna ve službách pražanů, jeho překvapivou změnou strany i jeho pak už doživotní věrností straně umírněných katolíků.

SUMMARY

Our work deals with the old Bohemian noble family of Waldstein. In the first part it follows the family of Markwartingian, from which the Waldsteins had separated. It describes the ascension of the Markwartingians as beneficiary aristocracy during the reign of Přemyslid princes and also their later acquisition of territory around the river Jizera, which they extended within the frame of medieval colonization. Our work also deals with the most important Markwartingian ecclesiastical foundation of Hradiště nad Jizerou monastery. It follows the most remarkable members of Markwartingian family, among them surpassing all Havel z Lemberka and his brother Jaroslav z Hrušice, the direct ancestor of the lords of Waldstein.

The second part of our work deals with genealogy of the Waldsteins family and their property. It divides the family into three basic stems, the lords of Rotstein, the lords of Dětenice and the lords of Waldstein. The lords of Waldstein are then divided into three consecutive stems: that of Lomnice, that of Waldstein and that of Štěpanice. The work also describes the gradual decay of the first two stems and, on the contrary, the increase of the last of them.

The third part of the work follows the political activities of chosen members of the Waldstein family within the Hussite wars and shortly after them. Namely it deals with the increase and fall of Hynek of Kolštejn, the Hussite diplomat and one of the supporters of the idea of Zikmund Korybut to become the Bohemian king. The work is more interested in the short and quick career of Hašek of Waldstein, an army-leader and politician, in service of the power-coalition of the Praguers. Later he, quite surprisingly, came across with the emperor and became faithful to the party of moderate Catholics till the end of his life.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

VALDŠTEJNSKÉ HRADY

VALDŠTEJN⁴²²

Často zmiňovaná kolébka rodu byla založena možná již Jaroslavem z Hruštic, stavba hradu by v tomto případě však začala až ke sklonku jeho života, protože první se po hradu psal až jeho syn Zdeněk z Valdštejna. Valdštejnové hrad drželi do 2. poloviny 14. století, kdy jej získali Vartenberkové.

Za husitských válek byl Valdštejn obsazen husitskými vojsky pod vedením samotného Žižky. Ten svěřil správu hradu pánům z nedalekého Valečova, bratrům Bartošovi a Bernardovi, horlivým stoupcům husitství. Pro jejich věrnost kališnické straně jim byl dokonce svěřen zajatý kníže Zikmund Korybutovič, který byl v letech 1427–1428 vězněn právě na Valdštejně.

Majitelé Valdštejna se však střídali i po skončení husitských válek. Jeden čas jej držel Jan Čapek ze Sán, posléze jeho zeť Jana Talafús z Ostrova a další držitelé. Na nějaký čas se ho také zmocnili loupežníci včetně známého zemského škůdce Jana Koldy ze Žampachu. Pak se hrad dostal do vlastnictví Kateřiny ze Strážnice a Štítar, která zde záhy zemřela. Následující majitelé, páni Svojanovští z Boskovic, ukončili éru Valdštejna jako samostatného sídla, protože valdštejnské panství připojili ke Hrubé Skále. Od značně zadluženého Jana Svojanovského získali hruboskalské panství včetně Valdštejna na více než sto let Smiřičtí ze Smiřic. V rámci pobělohorských konfiskací se pak toto panství dostalo zpátky rodu Valdštejnů. Na konci 17. století se ve zřícenině Valdštejna usadil poustevník Václav Holan Rovenský, díky němuž se hrad stal poutním místem. Valdštejnové ve snaze podpořit kultovní status hradu podnikli jeho barokní přestavbu – vybudovali kamenné mosty mezi skalami, hostinec a také kapličku Jana Křtitele. V podstatě konečnou podobu Valdštejnu vtiskli poslední šlechtičtí majitelé Lexové z Aehrenthalu, kteří zde mimo jiné v duchu romantizujících představ 19. století vybudovali novogotický palác.

422 Valdštejnem, vedle Trosek nejoblíbenějším hradem Českého ráje, se v minulosti zabývala celá řada publikací a statí. Pasáž mu pochopitelně věnoval téměř legendární SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 56–62 i další spíše vlastivědné soubory: ANDĚL, R. – KABÍČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 38–41; ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 489–491; KALISTA, Z., *Cesta po českých hradech a zámcích*, Praha 1993, s. 131–141; nejnověji BRYCH, V. – RENDEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 2002, s. 107–109.

O poněkud odbornější pohled se pokusil SEDLÁK, V. J., *Hrad Valdštejn*, Praha 1948; následovaly moderní archeologické výzkumy, např. WALDHAUSER, J. – WEBER, V., *Výzkum na hradě Valdštejně*, AR 25, 1973, č. 1, s. 221–224; zřejmě nejpodrobněji se hradní zástavbou i jednotlivými stavebními etapami zabývali GABRIEL, F. – MACEK, P., *Stavební vývoj hradu Valdštejna*, AH 17, 1992, s. 163–175; nejnověji PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v Turmově v roce 1996 – záchranný výzkum hradu Valdštejna I, II*, ZČP 10, 1997, s. 139–150. Všechny předchozí názory shrnuje FIŠERA, Z., *Skalní hrady zemí koruny české*, Praha 2004, s. 260–266.

Ačkoliv nálezy dokládají i pravěké osídlení, nelze předpokládat, že by pravěcí obyvatelé po sobě zanechali výraznější stopy. Nově vznikající hrad byl tedy situován na „zeleném drnu“. Jeho dispozice nejvíce odpovídají ostrožnému hradu, ačkoliv ne zcela dokonale. Původní jméno hradu *Waldenstein* značí středohornoněmecky skalní hrad v lesích. Účelem založení bylo vytvořit středisko panství, ke kterému patřila ve 13. a 14. století polovina města Turnova a kraj přibližně určený kruhem o poloměru Valdštejn-Turnov.

Hrad vyrostl na třech desetimetrových pískovcových skalních blocích, navzájem od sebe oddělených přirozenými příkopy v podobě hlubokých a širokých rozsedlin. Přes příkopy se klenuly dřevěné mosty, spojující všechny tři skály. Skalní bloky se nacházejí na severním okraji rozlehlé plošiny, od níž jsou odděleny výrazným údolím, zařezávajícím se od východu až k poslední západní skále, která svým mírným natočením k jihu umožňuje styk s plošinou.

Vlastní hrad, obydlí pána, bylo na nejvýchodnější třetí skále. Narozdíl od předních skal s dřevěnými budovami bylo poslední oddělení vystavěno z kamene, a proto je na něm dochováno nejvíce památek ze středověkého hradu. Hlavní částí tohoto oddílu byl palác, který zaujímal celou zadní polovinu třetí skály. Neměl jen funkci sídelní pro pána hradu, ale byl také náhradou za hlavní hradní věž (bergfrit), která u Valdštejna není doložena a obecně u hradů na pískovci zpravidla chybí. Tak jako do bergfritu se i do tohoto paláce možná vcházelo po padacím mostě v patře.

Na druhém, prostředním skalním bloku se nacházela hospodářská stavení a obydlí pro čelů a posádku. Přes první, nejzápadnější skalní blok probíhala komunikace mezi druhou skálou a plošinou. Na základě vedení komunikace se rozlišují dvě stavební podoby hradu. Nejprve vedl přístup horizontálně z předpolí na první, druhý a konečně třetí skalní blok s hradním jádrem, později došlo k osamostatnění jádra s vertikálním vstupem od jižní paty třetího skalního bloku, kde ležel i hospodářský trakt, a vzniku nového jádra na druhé skále se vstupem přes starší horizontální komunikaci.

Tím se dostáváme ke stanovení stavebních fází hradu, které se v období středověku u Valdštejna rozlišují celkem tři. První, datovaná od druhé poloviny 13. století do druhé poloviny 14. století, souvisí se zakladateli hradu, a můžeme ji tedy pojmenovat jako valdštejnskou. Následující fázi, jejíž počátek spadá nejdříve do druhé poloviny 14. století, bychom mohli označit za vartenberskou podle nových majitelů hradu. Třetí středověkou fází, datovanou od 15. až do 16. století, vyznačuje střídání různých majitelů a ze stavebního hlediska výše popsané rozdělení Valdštejna na dvojhrad.

Za nejstarší podobu hradu Valdštejna můžeme považovat sice kamenný, ale jednoduchý ostrožný hrad se zástavbou přiléhající k obvodové hradbě, která však nutně nemusela obíhat celé

jádro. Taková podoba se v druhé polovině 13. století objevuje běžně. Svým rozsahem i charakterem se ovšem architektura Valdštejna zcela vymyká z běžného průměru hradů na pískovcích té doby a řadí se spíše k významnějším šlechtickým stavebním podnikům. Odráží tak majetkové poměry a postavení, jaké rod Valdštejnů alespoň ve svých počátcích měl.

V následující vartenberské stavební fázi možná došlo na třetí skále k vyzdvižení hranolovité věže, umístěné vlevo od vstupní brány hradního jádra. Jednalo se nejspíše o již zmiňovaný bergfrit, neobývanou věž, plnící čistě obrannou funkci. K obvodové hradbě, plně obíhající jádro, přiléhala zástavba. Ještě méně je známo o podobě obou předhradí. Alespoň ve druhé fázi, ne-li již v první, obíhala druhý blok obvodová hradba, ke které, stejně jako v případě jádra, přiléhala zástavba, zde však asi převážně dřevěná. Ta se jistě uplatnila i na prvním skalním bloku, kde pravděpodobně posloužila také pro budování obvodového opevnění.

Poslední výrazný středověký zásah proběhl v době, kdy se na pískovcích uplatňoval specifický typ hradu, hrad skalní, vyznačující se vertikálním přístupem. Jedná se o závěr 14. století a první polovinu století následujícího. Na Valdštejně se tato úprava spojuje s vybudováním druhého hradního jádra, takže se hrad rozpadl na dvě samostatné jednotky. Úpravu Valdštejna na dvojhrad, jak se zdá, odrážejí i písemné prameny, dokládající v období husitských válek několik majitelů, z nichž Jindřich z Vartenberka byl majitelem asi pouze nominálně, nikoliv fakticky, zatímco Bartoš z Valečova, Rameš z Hrádku, Jan Čapek ze Sán, Jan Talafús z Ostrova a Soběslav Mrzák z Miletínka, další uvádění vlastníci, hrad skutečně obývali. Nevyjasněné majetkové poměry sice nedovolují přesně určit vzájemné vztahy mezi nimi, zdá se však, že někteří mohli hrad užívat současně. Podobná situace nastala i v devadesátých letech 15. století. Důvodů pro vydělení dvou jader hradu bylo tedy v jeho dějinách dostatek. Nové řešení si vyžádalo zbudování další přístupové komunikace a hospodářského traktu, situovaného, jak bývá u skalních hradů zvykem, při patě skalního bloku. Pro druhé jádro posloužilo starší první předhradí, kam vedl již v minulosti most z předpolí. Do tohoto období se také řadí oboustranné uzavření skalní spáry mezi prvním a druhým blokem, o němž informují svisle orientované řady kapes. Cílem uzávěr, které nejspíše tvořily dva páry dřevěných lící, vysypané kamením a zeminou, bylo ochránit hospodářský trakt druhého jádra hradu. Podobné zařízení, ačkoliv stopy po něm nejsou tak výrazné, předpokládáme mezi druhým a třetím blokem.

Hrad prokazatelně obývala ještě Kateřina ze Štítar, jež na něm roku 1495 zemřela. Jeho využití dalšími majiteli písemné prameny nespécifikují, zpráva z roku 1582, uvádějící objekt jako zříceninu, je však dostatečně výmluvná. K zániku hradu přispěla nepochybně ztráta jeho funkce jako správy panství, připojeného už na přelomu 15. a 16. století Jindřichem Svojanovským z Boskovic k Hrubé Skále. Zkázu dokonal údajný požár v polovině 16. století, který zničil veškeré dřevěné vybavení, takže zůstalo jen zdivo.

Význam Valdštejna jako důležité pevnosti zvyšovaly ještě dva skalní hrádky, Kavčiny a Čertova ruka, některými odborníky považované za samostatná sídla a jinými za venkovská opevnění Valdštejna. Z nich se v pramenech připomínají jen Kavčiny, roku 1440 dobyté spolu s Valdštejnem.

Kavčiny byly Valdštejnu typově podobné, ačkoliv z hlediska reprezentativnosti zjevně chudší. Byly vystavěny na třech skaliskách, tvořících součást skalnaté, k jihozápadu obrácené ostrožny. První dvě rozsedliny, nahrazující příkopy, jsou značně široké a hluboké. Nevelký první skalní blok mezi nimi byl využit patrně pro věžovitou budovu s bránou. Druhá rozsedlina je natolik široká, že mohla sloužit i jako předhradí, které jinak u Kavčin schází. Za ní jsou dva skalní bloky, jejichž vzdálenost u paty je značná, ale nahoře se zmenšuje. Obě skály mohly být spojeny padacím mostem. Poslední skála je největší, a nacházelo se zde tedy nejpravděpodobněji jádro hradu. Pozůstatky po něm dovolují uvažovat o hrázděné zástavbě tvořené malým nádvorím, palácem a nějakým dalším objektem, případně věží.

Druhou venkovskou pevností Valdštejna byla opevněná hlídka na Čertově ruce. Jedná se o podkovovité seskupení skal, chráněné víceméně příkrými skalními srázy, obydlené již od pravěku. Ve středověku byl opevněn zejména západní konec podkovy, na který se přicházelo tesaným ochozem ve skále. Stálo zde několik zřejmě hrázděných nebo roubených budov, doplňujících do skály tesané místnosti. Dodnes zde lze pozorovat přitesané stěny, četné vřezy a cisternu.

HRUBÁ SKÁLA⁴²³

Hrad Skála, později zvaný Hrubá, byl postaven poblíž Valdštejna a ve stejném pískovcovém skalním městě, pět kilometrů jihovýchodně od Turnova. Za zakladatele hradu je starší literaturou považován Hynek z Valdštejna, který Skálu prokazatelně držel roku 1353. Nečetné archeologické nálezy však ukazují, že lidé hrad obývali už daleko dříve, snad už za posledních Přemyslovců. Hrubou Skálu by tak založil některý z prvních Valdštejnů.

Valdštejny na Hrubé Skále vystřídali páni z Pardubic, z Vartenberka, z Jenštejna a Zajícové z Hazmburka. Roku 1469 byla Hrubá Skála obležena králem Jiřím spolu s ostatními hazmburskými hrady, protože páni Zajícové byli stoupenci Matyáše Korvína. Po několikátýdenním obležení se hrad vzdal. Koncem 15. století hrad patřil pánům z Boskovic a po jejich finančním krachu se roku 1515 stal součástí dominia Smiřických, a ti mu dali renesanční podobu. Roku 1630 zde zemřel Jindřich ze Smiřic, duševně slabý poslední mužský potomek rodu. Posléze hrad, či spíše už zámek získali znovu Valdštejnové, kteří ho po požáru roku 1710 barokně přestavěli. V následujícím 19. století byl přestavěn dokonce dvakrát, nejprve po požáru roku 1804 a pak roku 1859 za Lexů z Aehrenthalu. Ti mu vtiskli novogotickou podobu, již si udržuje dodnes.

Původní podoba hradu zůstává nejasná, stav poznání je značně omezen tím, že hrad nebyl dosud archeologicky ani stavebněhistoricky prozkoumán. Nicméně původní stavební podoba byla nejspíše blízka nedalekému Valdštejnu s tím, že se hrad musel spokojit pouze se dvěma skalními bloky, byť o něco většími. Jeden z nich byl určen pro předhradí a druhý, oddělený částečně uměle přitesanou průrvou, vlastnímu jádru.

Dnešní podoba hradního jádra má podlouhlou trojkřídlou dispozici, doplněnou hranolovou věží, dnes v novogotické úpravě. Teoreticky lze v dnešním půdorysném uspořádání zámeckých budov spatřovat odraz středověké situace, konkrétně formu dvoupalácové dispozice, oblíbené v hradní architektuře doby Karla IV.

423 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 44–55; ANDĚL, R. – KABIČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 24–25; ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 157–160; BRYCH, V. – RENDEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 2002, s. 93–94; WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, s. 192–194.

CHLUM (KOZLOV)⁴²⁴

S hradem Chlumem tři kilometry západně od Valdštejna, později nazývaným také Kozlov, jsou spojeny nemalé problémy. Přestože A. Sedláček kladl první písemnou zmínku o hradu už do roku 1335, zřejmě se v nich začíná objevovat až od poloviny 14. století. Situaci komplikují archeologické výzkumy, které zjistily, že tento skalní hrad nebyl nikdy zcela dostavěn a už počátkem 14. století byl opuštěn. Někteří odborníci dokonce pochybují, že Chlum byl vůbec hrad.

Nicméně nálezy gotického klíče a falešného groše z přelomu 14. a 15. století nevylučují mladší snahy o využití již pustého hradu, se kterými ale už Valdštejnové neměli nic společného. A ještě roku 1455 je v odúmrti po Jindřichu z Vartenberka seděním na Valdštejně zmiňován pustý hrad Chlum a vsi s příslušenstvím. Takže i když hrad už neexistoval, vázaly se k němu další nemovitosti a sloužil jako hospodářská jednotka. Podobná situace nastala ostatně už v případě zpuštěného hradu Rotštejna, jehož držitelé seděli na dvoře v blízkém Klokočí.

Značně rozsáhlý skalní hrad byl umístěn na vysokém skalním hřebeni nedaleko Turnova. Skládal se ze tří částí, předního (vnitřního) hradu, středního hradu a zadního hradu, umístěných na třech poměrně samostatných skalních plošinách, navzájem oddělených příkopy. Nejmenší zadní hrad mohl mít význam předhradí, ale jednoznačné rozhodnutí, která ze zbývajících částí sloužila jako hradní jádro, zřejmě není možné.

V předním hradu se nachází prostora, nejlépe umožňující přítomnost hradního paláce, naopak ve středním hradu se nachází nejvíce pozůstatků v podobě skalních světniček, cisterny, džbánovité, do skály tesané místnosti, a snad základů věže, zřejmě jediné kamenné stavby v celém rozsáhlém komplexu.

Celou stavbu chránil přírodní příkop, táhnoucí se po obvodu téměř celého hradu, pouze přední hrad byl chráněn umělým šíjovým příkopem ve směru zbytku skalního hřebene a dalšími příkopy po stranách. Ve skalních průrvách po obvodu hradu je řada otvorů po trámech, dokazujících venkovní obvodové opevnění, patrně jen v podobě palisády.

424 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 75–76; DURDÍK, T. – ZAMEŠKALOVÁ-JIROUTKOVÁ, Z., *Falešný pražský groš z hradu Kozlov*, CB 8, 2002, s. 393–398; FIŠERA, Z., *Skalní hrady země koruny české*, Praha 2004, s. 99–103; WALDHAUSER, J., *Český ráj očima archeologie*, Liberec 2006, 167–169.

ŠTĚPANICE⁴²⁵

Druhý nejdůležitější hrad rodu leží v nižším pásu horského hřebenu západních Krkonoš přibližně sedm kilometrů severně od Jilemnice. Svým způsobem jsou Štěpanice pro Valdštejny vlastně významnější než samotný Valdštejn. V porovnání s ním totiž ovládaly daleko větší panství, možná méně kolonizované, ale zato bohaté na naleziště rud vzácných kovů. A narozdíl od Valdštejna Štěpanice po dobu, kdy plnily svou funkci, nikdy nepřešly do cizích rukou.

Za prvního držitele hradu považujeme už zmíněného Jana z Valdštejna, který se vyskytuje počátkem 14. století. Hrad zřejmě vznikl v době, kdy byla dokončena první fáze kolonizace krajiny a kdy začínala fáze druhá, tzv. hornická kolonizace. Valdštejnové totiž na svém panství podporovali těžbu nerostných surovin, zejména stříbra, olova, mědi i zlata, jež se zde kutalo i rýžovalo. Zlaté časy (vlastně doslova „zlaté“) zažíval hrad od poloviny 14. století do druhé poloviny 15. století.

Na počátku 16. století přestal hrad sloužit Valdštejnům jako sídlo. Kolem poloviny století přenesl Zdeněk z Valdštejna správní funkci na zámek v Horní Branné, nové středisko panství. Hrad pochopitelně chátral a jeho zřícenina byla postupně rozebírána na stavbu domů v okolních vesnicích. Ve druhé polovině 18. století nakonec došlo k odstřelu hlavní věže hradu.

Hrad je situován na střední část ostrohu vypínajícího se nad údolí dvou místních potoků. Hrad byl zřejmě bergfritového typu a skládal se, bráno od jihu k severu, ze tří částí – dolního hradu, horního hradu a předhradí, kde se nacházelo hospodářské zázemí. Ostrožna byla přepažena dvojitým valem a dvěma příkopy. Na severovýchodě, kde je svah ostrohu nejmírnější, byla do svahu pod předhradí vysunuta malá plošina, zesilující možnost obrany v daném směru.

Vlastní jádro komplexu představoval horní hrad lichoběžníkového tvaru, oddělený od předhradí asi dvacet metrů širokým příkopem a výrazně převyšující ostatní části hradu. Zde se nacházel bergfrit a také palác pravděpodobně trojdílné dispozice, částečně zasekaný do skály.

Nejzachovalejší, nejprozkoumanější a z funkčního hlediska také nejzajímavější část Štěpanic představuje dolní hrad zhruba trojúhelníkového tvaru, od horního hradu oddělený více než patnáct metrů širokým a dvanáct metrů vysokým svahem. Do dnešní doby zůstala zachová-

425 Štěpanicím nebylo dopřáno tolik pozornosti jako majestátnímu Valdštejnu. Pasáž mu pochopitelně opět věnoval SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého V*, Praha 1887, s. 237–238. Dále se o něm zmínil KUBÁT, M., *Hrad Štěpanice*, Beseda 3, 1945–1946, s. 104, později ANDĚL, R. – KABÍČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 52; ŠIMEK, T. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*, Praha 1989, s. 486. V letech 1994–1996 se na Štěpanicích uskutečnil předstihový archeologický výzkum, z něhož přinesl informace článek KALFERST, J. – PROSTŘEDNÍK, J., *Předstihový výzkum hradu Dolní Štěpanice*, CB 5, 1996, s. 63–74, a několik statí ve sborníku *Z Českého ráje a Podkrkonoší: PROSTŘEDNÍK, J., Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995 – Výzkum štěpanického hradu*, ZČP 9, 1996, s. 172–178; TÝŽ, *Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1997 a 1998 – Dolní Štěpanice*, ZČP 12, 1999, s. 164–163.

na konkrétně jeho západní obvodová hradba s obdélnou k jihovýchodu vyběhající baštou, hlavní dominantou dolního hradu. Při výkopových pracích byly nalezeny i pozůstatky kamenné hradby na východní straně dolního hradu, kde A. Sedláček předpokládal pouze palisádové opevnění.⁴²⁶

V ploše dolního hradu se nachází asi metr hluboká kruhová prohlubeň o průměru osm metrů, považovaná za cisternu. Daleko zajímavější však je nález pozůstatků metalurgické dílny s četnými nálezy tyglíků ke zpracování kovů i železné strusky, ke kterému došlo v prostoru bašty. Podle toho lze předpokládat, že dolní hrad plnil spíše funkci výrobního okrsku než sídla.

426 PROSTŘEDNÍK, J., *Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995 – Výzkum štěpanického hradu*, ZČP 9, 1996, s. 172–178.

NÁVAROV⁴²⁷

Původně se soudilo, že hrad Návarov vznikl někdy v polovině 14. století, ale nejnovější archeologické průzkumy ukázaly, že lokalita byla obývána už o necelých sto let dříve. Účelem stavby hradu mohla být kromě potřeby centra panství také strážní funkce nad nedaleko vedoucí stezkou do Slezska.

Po nám již známém Jindřichovi z Valdštejna, prvním doloženém majiteli hradu, se Návarov na přelomu 14. a 15. století stal majetkem Jana Čoucha ze Zásady, oblíbence krále Václava IV. a maršálka jeho dvora. Po Janově smrti roku 1411 přešel hrad na jeho syna Petra. Roku 1469, když jej drželi Zajícové z Hazmburka, stoupenci Matyáše Korvína, byl hrad obležen královským vojskem. Posléze hrad často střídal majitele, až se roku 1515 stal na více než sto let součástí dominia Smiřických. V roce 1622 po konfiskaci smiřických statků se stal majitelem Albrecht z Valdštejna, který hrad o pět let později postoupil Gertrudě de Lamotte. Roku 1643 Návarov dobyli Švédové, následujícího léta jej obsadilo císařské vojsko a ještě téhož roku byl hrad z příkazu Ferdinanda III. pobořen. O konečnou zkázu se zasloužilo využití zdiva z hradu při stavbě nedalekého zámku ve druhé polovině 17. století.

Návarov byl postaven na skalní ostrožně, směřující směrem na sever nad soutok řeky Kamenice a potoka Zlatníku. Jediná přístupová strana na jihu byla přepažena zhruba sto metrů dlouhým příkopem. Obranu ze západní strany posilovala přítomnost několika skalních ostrohů, představujících vlastně přirozenou hradbu. Na jihovýchodě bylo předhradí chráněno štítovou hradbou, ze které vystupují dvě dozadu otevřené bašty s půlkruhovým půdorysem. Předhradí od vlastního hradu odděluje další příkop.

Vlastní hrad tvoří podsklepená stavba, buď palác či obytná věž, a funkčně nejasná budova na východní straně hradu. Zbytky paláce jsou (na poměry valdštejnských zřícenin) vcelku dobře zachovalé. Obvodové zdivo na některých místech dosahuje výšky až deseti metrů a jsou na něm patrné poslední zbytky původní omítky. Z jihu, ve směru předpokládaného útoku, je tloušťka zdi největší. Na severní straně je oproti tomu zhruba poloviční. V západní zdi zůstalo dochováno velké okno, pro Návarov charakteristické.

427 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 294–297; ANDĚL, R. – KABÍČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 45–46; ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 336–337; BRYCH, V. – RENDEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 2002, s. 75–76; BRESTOVANSKÝ, P. – STARÁ, M., Hrad Návarov – výsledky archeologické sondáže v roce 1994, CB 9, 2004, s. 93–100.

NÍSTĚJKA⁴²⁸

Prvním písemně doloženým majitelem hradu byl Jindřich z Valdštejna ve druhé polovině 14. století. Archeologové však předpokládají, že byl založen už v závěru 13. století dnes neznámým stavebníkem. Valdštejnové se pak pouze zasloužili o přestavbu už stojícího hradu do podoby, kterou si udržel až do svého zániku.

Po Jindřichovi z Valdštejna hrad držel jiný Markvartic a jiný Jindřich, konkrétně Jindřich z Vartenberka, seděním na Valdštejně. Od něj Nístějku koupili páni z Jenštejna, jejichž vlastnictví načas narušily husitské války, kdy byla Nístějka dobyta husitskými vojsky. Po vyměření Jenštejnů hrad střídal majitele, až zřejmě někdy koncem 15. století vyhořel a zcela zpustl.

Zajímavá je otázka jména hradu. A. Profous předpokládal, že vznikl odvozením od slova nístějka, což je zdobnělina slova nístěj, pec u kamen. Možná se nístějka říkalo skalnatému hřebeni už dávno před založením hradu, jak soudil A. Sedláček. Oproti němu se J. Kaván domníval, že hrad své jméno získal po ozdobných kachlových kamnech, kterými byla vybavena jedna z prostor paláce.

Hrad byl vystavěn jihovýchodně od Vysokého nad Jizerou na dlouhé a úzké skalnaté ostrožně nad soutokem Jizery a Farského potoka. Hrad byl nevelký, ale v důsledku přírodních podmínek poměrně dobře chráněný, i když výhodnost polohy na konci ostrohu byla poněkud snížena jeho svažujícím se charakterem.

Čelo více než sto metrů dlouhého hradu chránil příčný, asi 60 metrů dlouhý šijový příkop, zčásti vytesaný do skalnatého podloží, oddělující hrad od hřebene. Boční strany hradu chránily přirozené kolmé srázy, spadající na jižní straně strmě do bočního údolí Farského potoka, kdežto na severovýchodní straně sestupující ještě strměji do hlavního údolí k hladině řeky Jizery.

Přes příkop se vcházelo po padacím mostě do přední části hradu, plošně nejrozsáhlejší, chráněné čelní hradbou. Za ní se rozkládala přední část Nístějky, ovládaná uprostřed samostatně stojící okrouhlou věží – bergfritem. Okolo ní se pravděpodobně nacházely hospodářské budovy. Za nimi následovala střední část hradu, zúžená až na zhruba dvanáct metrů široký prostor, rovněž obsahující stavby hospodářského charakteru.

428 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 298–299; ANDĚL, R. – KABIČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 48; ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 345–346; DURDÍK, T., *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 379–380.

Zvláštní pozornost Nístějce věnoval KAVÁN, J., *Příspěvek k datování zatmění hradu Nístějky*, Zpravodaj Severočeského musea, 1955, s. 9–11; TÝŽ, *Středověké kachle a keramika z hradu Nístějky u Vysokého nad Jizerou*, SSM, Historia 2, 1959, s. 29–50; ještě po dvaceti letech TÝŽ, *Hrad Nístějka*, Krkonoše 1979, č. 2, s. 18–20. Nejnověji ÚLOVEC, J. – FIŠERA, Z., *Hrad Nístějka*, ZČP 14, 2001, s. 36–52.

Nejvýznamnější, zadní část hradu byla vystavěna na dvou výrazných skalních blocích. Na předním z nich, přístupném pravděpodobně pouze po schodech, ať už dřevěných nebo zděných, stálo věžovité stavení neznámého účelu. Z něj se pak přes padací můstek, tyčící se nad šest metrů dlouhou skalní průrvou, vcházelo na zadní skalní blok.

Vrchol bloku poskytl místo pro přibližně trojstranné nádvoří a několikapodlažní obdélný palác s opěrnými pilíři na zadním konci. Obvodová hradba nádvoří, dnes již zcela zaniklá, dosahovala tloušťky kolem dvou metrů, tloušťka zdiva paláce asi 2,5 metru. Tato v zásadě věžovitá stavba měla nejspíš tři zděná podlaží, přičemž nelze vyloučit existenci podlaží dalšího, roubeného. V horních podlažích se rozkládaly obytné místnosti, přičemž minimálně jedna z nich obsahovala velká kachlová kamna. O jejich předpokládaném podílu na jménu hradu jsme se zmínili již výše.

Vranov⁴²⁹

Nejmladší Valdštejny vybudovaný hrad vznikl pravděpodobně počátkem 15. století, třebaže nelze vyloučit, že už ve 14. století zde mohlo stávat určité strážní opevnění. Prvotní hrad byl patrně menší a do své velikosti se rozrostl až v průběhu 15. století, až se nakonec stal vedle Valečova největším a prostorově nejsložitějším skalním hradem v českých zemích.

Své jméno hrad získal pravděpodobně podle blízké vsi Vranovu (Vranovém), už od počátku se však pro něj používal i druhý název Skála (později Malá). Hrad byl podle zachovalých zbytků v průběhu 15. století rozšířen v reprezentační sídlo rodu. Vrcholu svého významu hrad dosáhl nejspíše v době Šťastného z Valdštejna, věrného stoupence Jiřího z Poděbrad, kterému v jinak katolickém kraji jistě sloužil jako důležitá pevnost proti katolickým susedům.

Nález kachlů potvrzuje, že sídlo existovalo ještě kolem roku 1500. K jeho opuštění došlo nejspíše po prodeji skalského panství Janovi z Vartenberka a na Zvířeticích roku 1538. Během druhé poloviny 16. století hrad zcela propadl zkáze. Jeho zbytků v 19. století využil tehdejší majitel skalského panství František Zachariáš Römisch k výstavbě romantického Pantheonu s pomníky významných historických a bájných postav a s novogotickým letohrádkem.

Hrad Vranov vznikl na úzkém a rozeklaném pískovcovém skalním hřebeni, tyčícím se nad řekou Jizerou. Délka hradu činí téměř 400 m, maximální šířka je oproti tomu nanejvýš desetinová. Podobně jako Štěpanice také Vranov se skládal ze dvou částí, horního a dolního hradu, v tomto případě propojených předhradím. Výhodou Vranova byl velmi nepřístupný terén, díky němuž nebylo třeba stavět okolo něj hradby v celé délce, stačilo opevnit nejméně chráněná místa.

Nejstarší vstup vedl po dodnes patrném schodišti mezi prvním a druhým skalním blokem horního hradu, o něco pozdější brána ústila do předhradí. Před bránou se nalézá studna o průměru zhruba dvou metrů, jejíž umístění před hradem bylo vynuceno zřejmě tvrdostí skalního podloží uvnitř hradu. Nad studnou stávala studniční věž s hranolovitým či podkovovitým půdorysem. Zbytky středověké zástavby předhradí se nedochovaly, nicméně se soudí, že na předhradí umístěný Römischův romantický letohrádek byl postaven na troskách původní hradní kaple. Předhradí zpřístupňuje zbývající dvě části hradu.

Významnější horní hrad se nachází ve skalách západně od předhradí. Jeho prostor je provrtán skalními světničkami, které sloužily buď jako sklepení, nebo jako obranná stanoviště. Nejvýstavnější budovou horního hradu byl palác v jeho střední části, minimálně z poloviny ka-

429 SEDLÁČEK, A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého X*, Praha 1895, s. 325–332; ANDĚL, R. – KABIČEK, J., *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Liberec 1957, s. 33–34; ANDĚL, R. a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy*, Praha 1984, s. 519–520; FIŠERA, Z., *Skalní hrady zemí koruny české*, Praha 2004, s. 283–288.

menný. Jeho horní polovina byla pravděpodobně pouze hrázděná. Značné výškové rozdíly uvnitř horního hradu byly překonávány pomocí schodišť. Jedno z nich, téměř kolmé, vytesané do skály, vede na nejvyšší bod hřebene, kde stávala dřevěná věž, zřejmě obdélníkového tvaru, jak dokládají skalní zápusti.

Z předhradí na východ vede cesta k dolnímu hradu, jehož význam byl zřejmě pouze obranný. Tvořilo jej několik dřevěných věží a opevnění na skalním útesu nad řekou, vzájemně i s předhradím pospojované můstky a po skalách vedeným ochozem.

VÝVOJ MARKVARTICKÉHO ERBU

Poprvé se markvartický znak vyskytuje roku 1237, kdy Havel z Lemberka za přítomnosti bratra Jaroslava z Hruštic coby svědka vyměnil s benediktinským klášterem v Kladrubech svou ves Čížkov u Pelhřimova za Sezemský újezd (čítající vsi Sezemice, Sovenice, Radvanovice a Kobylky) u Mnichova Hradiště. K listině byla přivěšena pečeť trojúhelníkového tvaru z přírodního vosku s vyobrazením lvice (heraldicky správněji: kráčejičího lva).⁴³⁰

Modrá lvice ve zlatém poli spolu se zlatým a modrým křídlem v klenotu zůstala ve znaku Markvarticů, resp. všech jejich nástupnických rodů, až do první poloviny 14. století. Pouze Michalovicové užívali lvici bílou v červeném poli. Tzv. Dalimil sice píše:

*Když má římský král být zvolen, k sněmu
káže pán českého národa
ihned jet Smilovi Světlickému,
jakož i Havlovi Jablonskému
a s nimi Hronovi z Náchoda.
Hron moudrostí vynik při té volbě.
Římský král mu službu nahradí
červeným lvem v zlatém pozadí.
Také Smil je dobře zajištěn.
Červeného kapra směle v kolbě
dobývá a Havel ratištěm
štípený si získává zas štít,⁴³¹*

čímž připisuje Havlovi z Lemberka změnu erbu, ale ve skutečnosti se polcený stříbrný a černý resp. zlatý a černý štít s křídly příslušných barev v klenotu objevuje ve znaku některých větví Markvarticů až počátkem 14. století, nejprve roku 1313. Nový erb přijali Vartenberkové, Lemberkové, Zvířetičtí a Michalovicové. Změna neproběhla naráz, např. Michalovicové užívali ještě dlouho nový znak ve středovém štítku položeném na starou lvici, resp. oba znaky čtvrtili. Výslednou polcenou podobu si ještě upravili Vartenberkové, kteří erb obtočili zelenou saní,

430 CDB III.1, č. 172, 173; SOVADINA, M., *Rodina Zdislavy z Lemberka*, ČMM 112, 1993, s. 225–226 nicméně toto zpečetění zpochybňuje, jelikož považuje listinu za o něco málo mladší padělek.

431 *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. M. Bláhová, Praha 1977, kap. 88, s. 153. Erbovními pověstmi z Dalimila se zabýval SKUTIL, J., *Genealogické tradice šlechty v předhusitských Čechách a na Moravě*, FHB 4, 1982, s. 233–260. Pověst Havla z Lemberka jako velkého turnajníka se dostala i do pověst'ové tradice německých obyvatel Jizerských hor a podhůří, viz KOUDELKOVÁ, E., *Pověsti z kraje sklářů*, Liberec 2004, s. 39.

když roku 1425 Čeněk z Vartenberka získal od krále Zikmunda uherský dračí řád. Navíc jim na černé křídlo v klenotu přibyly zlaté lipové lístky.⁴³²

Na druhé straně potomci Jaroslava z Hrušnice, Dětenští, Valdštejnové a Rotštejnové, si ponechali původní erb, resp. mírně upravený – lvici asi od roku 1337 nahradil lev (heraldicky správněji: lev ve skoku), jak to dosvědčují i erby ve znakové síni na hradě Laufu. Páni z Polné užívali svůj už zmíněný vlastní erb, ve kterém poltili markvartickou lvici s trnavskými lekníny.⁴³³

Od 16. století začali Valdštejnové užívat čtvrceného erbu, v němž se střídali zlatí a modří lvi v polích opačných barev. Zatímco u moravských větví hleděli všichni čtyři lvi napravo, u českých byli obráceni do středu. Roku 1621 pak Adam z Valdštejna získal od císaře Ferdinanda II. jako polepšení doprostřed čtvrceného štítu císařského lva držícího ve spárech kotvu a palmovou ratolest. Poslední změnou bylo přidání dvou štítků s erbem Vartenberků roku 1758. Od té doby se rod psal z Valdštejna a Vartenberka.⁴³⁴

432 SCHWARZENBERG, K., *Heraldika*, Praha 1941, s. 23 se domnívá, že erb se lvem i půlený erb byly Markvartici využívány současně, jak to bylo obvyklé u význačných šlechtických rodin. Lev by pak byl znakem určeným pro štít a půlený erb by představoval korouhevní znamení. Teprve později se měly oba znaky oddělit pro jednotlivé větve.

433 K heraldické výzdobě hradu Laufu viz RŮŽEK, V., *Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361 (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.)*, SAP 38, 1988, s. 37–311.

434 O markvartickém a valdštejnském erbu KRÁL z Dobré Vody, V., *Heraldika*, Praha 1900, s. 259, 322; JANÁČEK, J. – LOUDA, J., *České erby*, Praha 1988, s. 200–201, 320–323, 326–327 a MYSLIVEČEK, M., *Erbovník*, Praha 1993, s. 69–70.